

106844

TRANSILVANIA

ANUL 75

APRILIE-MAI

Nr. 4-5 1944

SIBIU

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

AMINTIRI DIN TIMPUL MEMORANDULUI

Note biografice și comentarii

Advocatul Dr. Rubin Pațiuța s'a născut la Câmpeni, în 21 August 1841. Cursul primar l-a urmat la Neagra și Câmpeni, iar studiile secundare și universitare la Sibiu, în epoca post-revoluționară plină de reminiscențele, proaspete încă, ale unor aspirații care fuseseră botezate cu atâta sânge românesc.

În anul 1866 Rubin Pațiuța ocupă postul de practicant la tabla regească din Tg.-Mureș, de unde se mută la Abrud în anul 1867, fiind ales întâi notar și mai pe urmă asesor la sedria orfanală de acolo.

În anii șederii în munții patriei sale natale, el se interesează de aproape de soarta Moșilor și de trecutul lor istoric, editând mai târziu și o broșură asupra lor, intitulată „Țara Țopilor”.

În anul 1872 este ales senator în magistratul din Alba-Iulia, funcționând până la 1878 în acea calitate. Având o fire neînduplecată și inflăcărare sentimente românești, Rubin Pațiuța avu dese conflicte cu oficialitatea maghiară, mai ales pe tema dreptului de întrebuințare a limbii românești în fața instanțelor publice și a feluritelor abuzuri care se comiteau în dauna elementului românesc de către șovinismul maghiar.

De aceea, dornic de a se manifesta cu francheță și curaj în slujba cauzei naționale, în anul 1878 renunță la postul de senator și își deschide cancelarie de avocat la Alba-Iulia, asigurându-și, prin înbrățișarea acestei cariere, o libertate de acțiune foarte potrivită cu temperamentul pe care-l avea.

Intradevăr, puțin timp după aceasta, glasul avocatului Rubin Pațiuța se va ridica tot mai frecvent de pe tribunele adunărilor partidului național, alături de acela al pontifilor vieții noastre naționale de atunci, sau dela masa adunărilor sinodale și congresuale, unde era prezent ca deputat al obștei românești ortodoxe.

Prezent la toate manifestațiile politice, nelipsit dela numeroasele „conferințe”, ținute la Sibiu între anii 1881—1893, Rubin Pațiuța își asigură o stimă tot mai înaltă a factorilor noștri politici, izbutind să se impună ca un luptător energic și dârz, fiind învrednicit de a fi ales în comitetul partidului național.

Conștient de îndatoririle ce îi reveneau ca membru în acel for politic diriguitor, el merge la Viena cu delegația Memorandului și are deosebita cinste de a fi implicat în procesul ce a urmat aceluia act istoric, alături de cei mai aleși reprezentanți ai neamului. Osânda de 2½ ani a ispășit-o în temnița dela Vaț, dela 19 Iulie 1894 la 16 Sept. 1895, fiind amnistiat de restul pedepsei.

Reîntors la căminul său din Alba-Iulia, fruntașul memorandist își reia activitatea publică întreruptă de încarcerare și se dedică și pe mai departe, cu aceeași râvnă, intereselor românești generale și locale, pe care le servește cu pricepere și perseverență.

În cursul acestei activități intransigența i-a rămas aceeași, deși anii i se îngredădeau tot mai numeroși pe umeri. Mereu atent la vremuri și oameni, dintre care cu mulți nu s'a putut împăca, din pricina slăbiciunii lor sovăielnice de caracter, venerabila lui figură insufla respect tuturor, făcând din el un prețios sfetnic pentru noua generație de luptători ai cauzei naționale.

Ultimii lui ani i-a trăit în mijlocul furtunii provocate de războiul mondial. Bătrânul luptător n'a apucat însă ziua cea mare a izbăvirii, căci s'a stins în pragul marilor evenimente ale anului...

În viața lui, bogată în luptă, pe care a purtat-o cu bărbăție și curaj neînfrânt, s'a împărtășit și de suferință destulă. În fiecare clipă însă s'a arătat vrednic și demn de una și de cealaltă.

O parte din evenimentele, la care a contribuit și pe care le-a trăit, le-a așternut și pe hârtie, în acel „Album deschis din partea deșinuiților la Vaș, în prinsoare de Stat și judecați la Cluj în procesul Memorandului, 1894”, pe care l-a adus cu sine din închisoare și l-a păstrat ca pe o scumpă amintire, notând în el amintirile sale personale în legătură cu procesul Memorandului și cu închisoarea dela Vaș. Albumul însă mai cuprinde și alte însemnări, ca: Notițe despre anul 1848; Parastas în Alba-Iulia, la anul 1885 Faur 28; Din trecutul orașului Alba-Iulia; Mitropolia română din Alba-Iulia; Pasivitate și Activitate; Povestea societății comerciale Concordia; o Consemnare despre darurile primite în temnița de Stat din Vaș, dela 28 Iulie 1894 până la 26 Martie 1895, a cărei evidență a fost purtată de Dionisie Roman. Ultimele capitole ale „Album“-ului se ocupă de orașul Rasstadt și Deșteaptă-te Române.

Revenind asupra însemnărilor așternute pe hârtie în legătură cu Memorandul — putem spune, că Rubin Patiția acestora le-a acordat atenția sa principală, după cum rezultă și din amănunțele acestei descrieri, în care și-a conturat evenimentul culminant al vieții sale particulare și politice.

Faptul, că autorul memoriilor numai incidental vorbește la persoana întâia, este un indiciu, că el a urmărit, conștient, prezentarea obiectivă a evenimentului, față de care își permite totuși, cum este și firesc, o seamă de aprecieri și critici personale, uneori destul de ascuțite. O confruntare a acestor puneri în lumină cu informații provenite din alte izvoare va contribui, de sigur, la o mai exactă cunoaștere a oamenilor Memorandului ceea ce este o necesitate și un deziderat de istorie românească transilvăneană de mare actualitate.

În genere, însemnările memorandistului Rubin Patiția sunt pătrunse de un puternic sentiment românesc și de neîmblânzită adversitate față de neamul asupritor și acoliții lui semiți, fără să treacă însă peste limitele unui limbaj corect și în permanență controlat. Pateticul — așa de obișnuit în astfel de scrieri — este lăsat pe planul al doilea. Totuși unele momente descrise, ca de pildă spontanul aflux al poporului la Cluj și pe drumurile de trecere sau întoarcere ale Memorandiștilor, apoi condițiile de trai în închisoare, smulgerea brutală a celor condamnați de lângă patul de moarte a celor tubiți sau întâlnirea dintre frații Branișce în temnița dela Vaș — impresionează prin conținutul lor de fapte, aruncând o lumină revelatoare asupra ambianței sufletești generale în care s'a desbătut actul Memorandului și tăria de caracter a frunțașilor politici români, care au trebuit să îndure șicane, mizerii și umiliri dela administrația maghiară și temnițele ei.

Limbajul în care sunt scrise memoriile este fluent și foarte apropiat de cel actual, ceea ce este nu numai un fapt oarecum neobișnuit dela un om care și-a făcut studiile în școli străine, ci și o dovadă a pregătirii culturale a autorului, care iese din comunul mediocru. Cu excepția ortografiei, pe care am modificat-o după regulile curente ale

limbii, numai în prea puține cazuri a trebuit să facem mici modificări topice sau de construcție a frazei, fără nicio denaturare a înțelesului.

Dar, independent de valoarea memoriilor, căroră noi totuși le acordăm importanța cuvenită — „Albumul” este prețios prin semnăturile aceloră, care au vizitat pe deținutii dela Vaș, în răstimpul dintre 28 Iulie 1894—23 Aprilie 1895, fiind acoperit de, exact, 241 nume, de plugari, elevi de școală și meseriași, o bună parte a elitei culturale și politice românești a Transilvaniei noastre de atunci, alături de care apar și numeroși vizitatori din regatul României.

Dintre aceste semnături, care sunt dovezi concludente ale tradiționalei solidarități românești de pe aceste plaiuri, credem că prezintă un real interes pomenirea următoarelor :

Din Regatul României : Dr. Aug Frățilă, prof., Galați ; Dr. Const. Pop, prof., Galați ; Fulvia de Lacotte din Craiova ; S. M. Haliță, prof., Galați ; Henrietta Sihleanu și Ștefan Sihleanu, București ; un indescifrabil din Craiova ; S. Perieșeanu, București.

Din Transilvania (în ordinea cronologică a vizitelor) :

Prof. Gavril Precup, Blaj, Dr. Nic. Oncu, Arad, Dr. Ștefan C. Pop (de două ori), Dionisie Vaida din Olpret (de două ori), Dr. Gavril Cosma (de două ori), Septimiu Albini, candidat de temniță, Dr. Aurel Mureșan (per aspera ad astra !), Rusu Șirianu, Romul Ciorogaru, Gheorghe Moroianu, Francisc Hossu Longin, Alexandru Vaida, stud. în medicină, Dr. T. Liviu Tilea, Iuliu Maniu, rig. în drept, Ilarie Chendi, Vasile Mangra, Gheorghe Bogdan Duică, Iosif Vulcan, Victor Onișor, Dr. Nicolae Șierban, deputat, Victor Branișce — și, ca încheiere a lungului șir de vizitatori Alex. Vaida la 3 IV. 1895 și Iuliu Maniu la 23 IV. 1895.

Viitorii luptători pentru drepturile românești se perindau, deci, într'o adevărată procesiune între zidurile igrasioase ale Vașului, pentru îndreptar de viitor.

Nu lipsesc nici dedicațiile omagiale, pe care unii din vizitatori le închinau întemnițaților.

„Trăiască apostolii naștunii române, ce astăzi locuiesc între zidurile Vașului. Trăiască, să-i vedem sănătoși și voioși”. Semnat : Nic. Mănoi, iurist, David Gheorghe, iurist, Valeriu Suciu, stud. filos., Dumitru Lupan, șt. fil.

Ludovic de Ciato, stud. în drept, scrie următoarele versuri :

Dacă voi în temniți negre	Credeți, timpul e departe
În cătușe torturați	Când cu toții, mic și mare,
Stați și beți cupa cu rele	Luptători pentru dreptate
Pentru jalbă la 'mpărați	Vom pretinde răzbunare ?

Pe altă pagină, fostul prizonier de Stat Nicolae Roman scrie : „A-ți oferi puterea luptei pentru libertate este o glorie. În semn de venerațiune și iubire, iubiiților Marșuri naționali din Vaș”. (6 Nov. 1894).

La eliberarea sa, Dionisie Roman însemnează la 26 Martie 1895 : „La eșirea mea din temnița de Stat din Vaș, după 8 luni de închisoare. Lupul lasă părul, dar năravul ba” (proverb pop.).

Dar, deosebit de semnificativă, dacă nu chiar emoționantă, este stângacea semnătură a lui Gheorghe Cârșan, păcurar din Opria Cârșoara, care nu putea lipsi de nicăieri, unde răsărie o carte sau suferea un Român pentru o idee și aspirație publică.

Cu acestea comentarii, fugare și fără nicio pretenție, lăsăm să urneze însuși textul memoriilor, privitoare la Memorand și la consecințele lui, pe care-l publicăm în întregime, cu excepția unor pasagii mai scurte, care nu prezentau nicio importanță, nefiind în directă legătură cu el.

Eugen Hulea

CU „MEMORANDUL” LA VIENA...

„După ce în Comitetul alegătorilor români se descoperiseră multele șiretlicuri ale lui V. Babeș și s'a aflat izvorul trăgănelor cauzate prin intrigile acestui om, ai cărui fii se bucurau de stipendii pentru urmarea studiilor, și acele stipendii le aveau dela regimul maghiar — unii bărbați din comitet au adus în dezbateri această purtare dubioasă și abia acum se rupse cu tradiționala încredere oarbă, de care unii cu aceea ocazie nu se puteau lepăda.

Venind la cunoștința publicului adevărul despre situație, un avânt mai sănătos pătrunse în inimile alegătorilor, încât în adunarea generală din Ianuarie 1892 delegații încredințară conducerea afacerilor uncr bărbați mai hotărâți și rezumând concluziile conferințelor de mai înainte a satorit ca Memorandul, primit și votat deja în adunarea generală din 1890, să se subștearnă tronului printr'o deputațiune, cât mai curând.

Acest conclud s'a primit unanim, dar abia se enunțase și cei cu piedeca iarăși se iviră. Mocioni, Babeș, A. Mureșan, redactorul „Gazetei”, adv. Hosu Franczi apoi și Alex. Filip din Abrud, se încușluiră într'o coterie și doriau a împiedeca concludul adus. „Gazeta” scrisse niște articole confuze, pe care îi continuă în vreo 30 de numeri ai săi, până când observă că își pierde prenumerații. „Luminătorul” din Timișoara voia încă să contribue la lucrul întunerecului.

Cu toate acestea voci intrigante, cei aleși de adunare s'au pus pe lucru și în ședințele din 25—26 Martie 1892 au decis ziua pentru pornirea deputației la Viena. S'au făcut dispozițiuni pentru purizarea Memorandului, dar despre tipărirea lui nu s'a adus conclud.

În... Mai 1892 se aflară la Viena la 400 Români, în frunte cu 15 membri din comitet. Numai Dr. Lueger, cu consoții săi de principii au avut inimă ca să ne primească cu adevărat simț creștinesc. Ei au priceput însemnătatea acestui pas al Românilor, și ca dinastici și buni austrieci au dorit, ca supremația elementului maghiar într'un Stat poliglot să înceteze. Cercurile celelalte din Viena și-au uitat de tot cum că există Români dinastici, nici la faptele lor eroice nu se mai gândesc, ci în frica lor de Maghiari acestora le conced totul și prin aceasta își devalvează însemnătatea lor, încât azi mâine popoarele se vor încredința, că la Beciu, ai să duci numai berbeci... În loc de primire binevoitoare, cu ocazia convenirii deputațiunii române cu antisemiții vienezi, în sala vechiului edificiu al Magistratului vienez, se comandară în jurul aceluși edificiu o ceată de 52 polițiști, ca și când ar fi avut teamă de o bandă revoluționară. Comisarul polițienesc dela aceea adunare, sub un pretext de neobservare a unei forme, a respins adunarea și ne-a

împrăștiat. Tratamentul acesta cred că a rămas și va rămânea fiecărui Român în minte, căci insultă mai mare nu se poate socoti, când astfel sunt răsplătite multele mii de morți ai neamului românesc de pe câmpurile de luptă, pentru patrie și tron.

Cum s'a putut întâmpla, ca în ziua următoare din ospătăria dela Etterlein — în Hernals — să se compună acea telegramă — e o enigmă și numai aceea o constată, că nu s'a făcut cu înțelegerea membrilor din comitet, dintre care mulți numai atunci știură de aceea, când s'a citit. Nici de răspuns nu ni-a învrednicit, cu atât mai puțin a putut să delătorească frica, ce o cauzase br. Bánffy, președintele Casei de jos din Budapesta, prin declarația sa, că în Budapesta va erupe revoluția de cumva se va primi la Curte deputația română. Jurnalistica budapestană — grozavă la atari ocazii — suspicioasă și amenințată.

Pe lângă scena dela Casa magistratului oricine putea să cunoască, cumcă în zadar ne-am ostenit și ne-am cheltuit banii în această călătorie tocmai spre acest scop.

Eu mi-am contramandat pachetul ce mi-l comandasem cu vestimintele de salon, și numai stăruințelor celor 2—3 bărbați, care mai credeau în vorbele lui Braun, are a se scrie, că deputațiunea a rămas până Marți seara în Viena.

Convenirea din Praterul Vienei, Dumineca după masă, și concertul tinerimii universitare, dat în onoarea deputațiunii, a mai stâmpărat amărăciunea sufletelor. Marția numai rare voci se mai auziau, care ar fi dorit să mai așteptăm după rezultat mai favorabil, dar totala majoritate s'a decis pentru plecare și, spre aducere aminte, o parte din deputațiune s'a fotografiat.

REINTOARCEREA

Cu trenul dela $\frac{1}{2}$ 10 ore seara a pornit mulțimea, rămânând numai unii din membrii comitetului la Viena.

Dimineața la 7 ore am sosit la Budapesta, unde am aflat liniște, spre mirarea multora dintre noi, care se temeau că se va face scandalul anunțat prin jurnalele maghiare. Cum că atari atacuri n'au venit asupra noastră, este a se mulțumi acelei împrejurări, că jurnalele de seară din ziua premergătoare aduseră în o telegramă la cunoștința publicului maghiar, că deputațiunea română numai Joia viitoare va porni spre casă. Scriitorul acestor fapte avusese gândul bun, încă Marți după amiază, a spune unui corespondent jidănaș aceasta — și sugerarea avu efect.

La ora 8 pornirăm din Budapesta în pace, însă când ajunserăm pe la Szolnok—Czegléd, și mai departe, observăm indignarea Maghiarilor, care ne intitulau cu fel de fel de epitețe.

În Arad am petrecut $\frac{1}{2}$ de oră la gară și nu s'a întâmplat nimic. La stația Radna, unde trebuirăm să stăm mai mult timp, un proprietar din jur venise călare la gară, anume ca să-și verse veninul asupra călătorilor. Era un bărbat cam bălan, în etate de 30--35 de ani și sbiera ca un nebun, dar întâmpină numai râsul nostru.

Pe la orele 9 am ajuns la Piski—Simeria, unde în sală am aflat pe mai mulți officianți politici, care însă au stat în rezervă și nu au zis nicio vorbă...

Când ajunserăm la hotarele Ardealului, deodată răsunase trenul de cântece românești, care nu încetară în tot lungul drumului:

În ziua sărbătoarei Constantin și Elena noi ajunsesem la căminele noastre și se părea că întreg acest pas va rămânea o amintire și o împintenare, spre a afla calea cea adevărată spre mântuirea noastră.

Nu trecu însă mult timp, și după articolul mârșav din Telegraful Român..., urmă scandalul din Turda și devastarea caselor Dr.-ului I. Rațiu, președintele comitetului național. Această faptă, precum și scandalurile din Arad, Șimleu și din alte localități, au dat avânt cauzei pentru care se angajaseră luptătorii români.

Brutalitățile acestea, apoi publicarea în tipar a Memorandului, neprimit de către Coroană, umplură presa Europei. Popoarelor culte prin aceasta li se desvăluie starea de nesuferit creată națiunilor nemaghiare în această nefericită, azi dominată de o minoritate, care să gireze ca exclusiv element îndreptățit, în această țară...

PROCESUL MEMORANDULUI

Aci în țară toate sunt meșteșugit întocmite, încât un străin nici că poate curând a cunoaște adevărul; presa e prea coruptă, ca în șovinismul său să se rușineze a reclama pentru elementul maghiar pe niște escroci și hoji de neam jidovesc, născuți în Ungaria, care însă comit fără-de-legi în țări străine.

Între aceste prestări nu e de mirare, cumcă în urma instigațiunilor acestei prese regimul maghiar se află îndemnat a urmări cu proces penal pe membrii comitetului alegătorilor români, care au cutezat a face pașii pentru subșternerea memorandului la tron, tocmai înainte de serbarea jubileului de 25 ani dela încoronare și apoi se duseseră tocmai la Viena.

Trecuse un an dela mergerea deputațiunii și dela tipărirea memorandului, când se ordonă de sus tragerea în cercetare a membrilor

întregului comitet. Mai înainte numai pe Eugen Brote, ca pe proprietarul tipografiei îl urmăriseră și care apoi o luă la sănătoasă în țările apusene, după ce printr'o declarație stoarsă dela biroul comitetului, dată fără știrea celorlalți membri el voi a dovedi, că tipărirea memorandumului s'a făcut la mandatul comitetului. Aceasta însă nu e adevărat, pentrucă comitetul niciodată n'a decis aceasta, ci el o făcuse deja înainte de sosirea deputațiunii la Viena, pentru care afacere i s'au făcut deja în Viena imputări.

Aci, în această declarație prezentată de acuzatul Eugen Brote, și-au aflat procurorii nod în papură pentru urmărirea comitetului național, ca pe niște vinovați de a fi tipărit și răspândit acel memorandum de cuprins periculos.

A petiționa nu este păcat nici în Rusia autocrată. Acuza s'a ridicat așa, cam în general, încât judecătorii de instrucție care ne-au ascultat, în cercurile deosebite în care locuiam, nici nu cunoșteau bine, că anumit ce întrebări să ne pună.

Spre caracteristica procedurii servească, că aceste ascultări s'au exoperat cu o grabă febrilă, încât nici sărbătorile sf. Rusalii nu ni le-au cruțat de a nu fi incuirați (?!) . . .

Cei mai mulți au fost citați pe a doua zi de Rusalii. Era un fenomen această inchiziție și acuzare a bărbaților, care ca mandatar ai unui popor întreg au dus înaintea părintelui popoarelor o rugare, primită și votată de adunarea tuturor alegătorilor români, ca dorință a tuturor. Se întâmplase aceasta la anul 1890 și unii dintre membrii din comitet nici nu luase parte la acel conclus.

Fasiunile acuzațiilor au divergiat, pentrucă unii își și uitaseră de cursul ședinței comitetului din 25—26 Martie 1892. Au fost însă și de acei membri, care au fasonat conform faptelor întâmplate.

După această introducere a cercetării penale, s'a convocat pe vara anului 1892 adunarea delegaților la Sibiu, care primind de ai lor toți pașii întreprinși de comitet, au aprobat procedura deputațiunii, identificându-se cu cuprinsul memorandumului. Era o adunare impozantă și bine cercetată. Afară de cei 216 delegați aleși, se prezentaseră fruntași din toate părțile Ardealului, de peste 2—3 mii. La închiderea adunării din mii de piepturi răsună cântecul „Deșteaptă-te Române” și dela localul adunării, Gesellschafts-Haus din suburbiul Iosefin, cei adunați formându-se în convoi străbătură prin strada Cisnădiei și piața mare la cvartirul președintelui comitetului, Dr. Ion Rațiu, în strada Măcelarilor (casa a 2-a către Orient, dela hotelul Curtea Mediașului). Aci vorbi Const. (sic!) Lucaciu și după multe urări publicul s'a îndepărtat.

Câtva timp procesul intentat a stagnat, pentru că cei dela putere veniseră în câtva la reson și mulți dintre miniștrii pledau pentru sistarea aceluia, numai ministrul de justiție nu se indupleca. A lui deviză era: „Ceterum censeo olahos delendos esse“. Se cunoaște aci caracterul sângelui renegat; moșul său trăise ca Român pe valea Borodului, și iată că nepotul, ca calvin, afla de virtute, ajuns ministru, de a-și sugruma pe consângenii săi. Vorba scriitorului maghiar, despre urgisitul caracter al renegatului maghiar de pe timpul dominației turcești în Ungaria, se împlini în secolul al XIX-lea asupra Românilor. De altminteri nici că poate să fie mare deosebire între persecuțiile turcești de pe acele timpuri și persecuțiile ungurești din zilele noastre. Ministrul Hieronimi, cu ministrul președinte Wekerle, aflară cu cale a chieama în iarna anului 1893 pe președintele Dr. I. Rațiu la Pesta spre o consătuire, la care a luat parte și avocatul Iuliu Coroian. Era poate mai plăcut miniștrilor, dacă cel din urmă nu ar fi fost de față. Ei promiteau sistarea procesului și apoi mai târziu și unele concesii în favorul pretensiunilor Românilor, dar cereau mai înainte de toate, cum partidul național român să înceteze cu orice acțiune.

Acestea erau niște apucături à la Lonyai și nu putură fi primite. Ba Coroian, în timpul acelei discuțiuni, deodată întrerupse convorbirea cu întrebarea, către ministrul Hieronimi, că are el știre despre tot ce se întâmplă în Pesta? La răspunsul afirmativ îi spuse ministrului nou-tatea, lui necunoscută, că atunci a făcut în Budapesta alianța cu Slovaci și cu Sârbii. Ministrul deveni palid și zise, că Românii să nu facă aceasta, deoarece este contra binelui chiar al Românilor.

Din acel sfat cu miniștrii nu s'a ales nimic, pentru că Ungurii numai cu promisiuni voiau să ne momească și faptele lor dovedeau cotrarul. Nu au voit ei niciodată a se împăca cu Românii, scopul tuturor acțiunilor lor, de când s'au așezat între noi, a fost aservirea popoarelor conlocuitoare, uneori chiar și extirparea Românilor...

... Acei bărbați, care văzuseră cu ochii proprii faptele Ungurilor, atât la 1848, cât și mai târziu, nu putură fi aplicați a se încrede în promisiunile vagi ale ministrului Hieronimi, ci declarară că nu pot fi mulțumiți cu acea vorbă.

Văzând Ungurii, că nu-i mai pot amăgi pe conducătorii poporului român și că pățania dela 1872 cu ministrul Lonyai a învățat pe Români, ei prinseră arma cealaltă, a terorismului, lor atât de mult plăcut și deci deciseră urmărirea pe cale penală a comitetului național și pe-depsirea membrilor aceluia.

Toți cei 25 de membri ai comitetului puși sub acuză fuserăm citați la Cluj înaintea juriului de presă. Când am știut noi aceasta, ne-am

adunat încăodată în ședință la Sibiu, pentru a ne consfătui despre ținuta noastră și pentru a ne alege apărători, în care cauză mai convenisem în timpul iernii la Cluj cu unii avocați români, care se imbiaseră de apărători.

Președintele Dr. I. Rațiu își alesese pe tânărul avocat Dr. A. Frâncu, noi ceilalți am stăruit ca să-și aleagă pe un altul și anume pe d-l Dr. Mocioni, care în urmă abia a primit. Acest domn însă printr'o epistolă a abzis, ceea ce a surprins pe toți, deoarece el se declarase solidar și primise de al său și cuprinsul Memorandului.

A venit vorba și despre necompetința juriului din Cluj, care numai din inamicia noastră politici este compus. S'a recunoscut aceasta, dar totuși s'a decis să ne prezentăm înaintea aceluia tribunal.

Părerea mea, ca să nu ne prezentăm de bună voie și să lăsăm a fi escortați cu forța la acel for — sub cuvânt că vom fi expuși rușinii și că vom fi apoi deținuți nu s'a primit. Așa e Românul în purtarea sa, voind a face opoziție apoi totuși se poartă cu blândețe. Nu știu cum le-ar fi succes a ne duce pe toți la Cluj cu jandarmii, dar apoi că de escortare neumană n'am scăpat, aceasta e fapt.

În 4 Mai, după înțelesul avut, acuzații au pornit către Cluj.

Ovațiuni ne-a făcut poporul român în lungul drumului, pe lângă tot aparatul oficios pus în mișcare pentru a opri aglomerarea poporului pe la diferite gări ale drumului ferat. Aspectul era cât de măreț și însuflețitor. La gara din Teiuș, Uioara, Cucerdea, erau mii și mii de oameni, care cu urări și cântări ne-au întâmpinat.

La gara din Ghiriș (Câmpia Turzii), poporul a fost alungat din jurul gării și sta, de o parte, în câmpul liber. O mulțime de jandarmi își arătau puterea brutală, ca și la stația din Aiud. Înăuntrul cupeului nostru era o cunună de flori legată cu panglică de tricolor românesc, acățată la fereastră și șeful stației ne-a provocat a o depărta, că de nu vor confisca-o jandarmii. I s'a răspuns, că cupeul e în posesiunea noastră și în acela n'are nimeni a ne dispune, ca să nu avem cea cunună în interiorul lui. Au și venit doi jandarmi cu puștile lor provăzute cu baionete și cu puterea intrând în cupeul de soțiile acuzaților ocupat au confiscat cea cunună, dată de către doamnele sibiene.

Pe Valea Florilor (Virágos) la fiecare stațiune ne aștepta poporul din comunele vecine, sub conducerea preoților. La una erau chiar cu praporul bisericii. Entuziasmul în popor era mare și ar fi fost în stare a isprăvi lucruri și mai mari, prin care ar fi adus la rezon pe asupraștori, însă nimeni nu i-a sfătuit decât numai la liniște. Sunt la privire mângăietoare atari demonstrații, însă față de asupraștorii noștri nu duc la

scop. O ținută mai hotărîtă ar fi mai de folos. Cu capul plecat tot slugă ai să fii!

În orașul Cluj ajunserăm la ora 6 d. m. la gară, unde tinerimea universitară și inteligența locală ne întâmpinară.

Cei mai mulți din acuzați și apărători au fost incartiruiți în hotelul „Hungaria”, unde abia ne așezaserăm și o grămadă de cracheleri unguri se și adunaseră înaintea hotelului cu vorbe de huiduit și fluerături — dar aceasta iute trecu.

În Sâmbăta următoare se ținură conferințe cu apărătorii, care se prezentaseră în număr complet. Erau și trei avocați slovaci: Stefanovici, Dula și Fainor.

Pe 7 Mai, adică ziua de Luni, era termenul pentru începerea pertractării juriului.

Încă de dimineața se adunase inteligență și popor din toate ținuturile locuite de Români, care în dimineața de Luni forma o mulțime de peste 25,000 de Români, care formară un șpalir gros de ambele părți, dela hotelul Hungaria până la Redută, localul destinat pentru pertractarea procesului intentat poporului român din Transilvania și Ungaria, de un regim mai asupritor decât cel al absolutismului, cu scop de a înăbuși orice mișcare contra maghiarizării.

Erau aleșii poporului român aduși înaintea judecătorilor șoviniști maghiari, a contrarilor politici în acel oraș, în care se zămislise „Kultur-egylet-ul”.

Miile de Români aclamau pe acuzați și strigătele „al nostru este memorandumul” nu mai încetau a răsuna din piepturile țăranilor.

Stăteau uimiți Maghiarii, fiindcă vedeau dată de minciună scornitura lor, cum că numai unii agitatori pretind drepturile, asigurate prin legi lumești și dumnezeiești.

Prima zi de pertractare se mărgini la niște formalități și curând se fini pertractarea, amânându-se pe altă zi. Poporul se concentrase într'o grădină mare și aștepta pe membrii comitetului, pentru a primi îndrumări.

În orele de după amiază au mers atât membrii comitetului, cât și alți inteligenți în acea grădină, inghesuită de popor. Preotul Lucaciu le-a vorbit în sens pacific, însă până a nu-și fini vorbirea o mulțime de polițiști, pedestrii și călări, năvăliră în grădină și fără opoziție le succese a alunga poporul din acel loc, urmărindu-l până afară de oraș. Au oprit apoi intrarea țăranimii în oraș și străzile băjbăiau de polițiști și jandarmi și chiar în sala de pertractare erau pe lângă polițiști și 12 jandarmi postați, care pază a durat în tot decursul acelei pertractări, monștră și nejustificabilă.

În ziua următoare numai puțini Români mai putură intra în oraș, mulți erau în satele mărginașe, mai ales către Gilău.

Judecătorii în ziua următoare ne imbiară cu amânarea pertractării, dar acuzații nu o au cerut.

A treia zi deja începură Ungurii a se reculege din spaimă și începură a fi mai agresivi, oprind apărătorilor folosirea limbii române, apoi urmară amende sub pretexte de nimica și prin acestea le succese a face iluzorie încercarea unei apărări a noastre. În urmă, după multe șicane, apărătorii trebură să abzică dela chemarea lor, protestând contra procedului ilegal al tribunalului. Ei și-a trimis chiar către ministrul de justiție acel protest printr'o deputație, dar fără succes.

Maghiarii se aflau la largul lor, poliția huiduia pe oricare Român din oraș, maltratările erau la ordinea zilei, asemenea sbieretele ungu-rilor inteligenți (?) după noi pe străzi. După unii Români inteligenți tinerii maghiari aruncau cu ouă clocite, etc., etc.

Zilele acelu proces, cu scandalurile lor, vor rămânea pentru totdeauna rușinea populației maghiare din Cluj, care nu se rușinează a se mândri, că ea ar fi chemată a propaga cultura la alte popoare. Ei sunt, pe lângă șovinism, niște oameni brutali, iar poliția de acolo complice în acele scandaluri. Tribunalul nici la reclamațiile acuzaților nu s'a întrepus pentru a interveni poliția la susținerea ordinii. Această poliție își luase de ajutor pe niște tineri, care purtau cocarde cu inscripția „Kárpát-egylet”. Aceștia nu făceau ordine, ci ei erau aceia, care fluerau și cauzau scandaluri. Nu s'a sfiit acea poliție de a calomnia pe părintele Lucaciu, că ar fi defăimat pe regele maghiar. S'a introdus cercetare penală, în cursul căreia s'a dovedit mârșăvia maghiară.

Cum era pe uliță, așa se petreceau lucrurile și în sală. Jurații nu-și puteau potoli ura lor, iar tribunalul se silea prin niște tălmăci neapți a întuneca și mai bine pertractarea, iar procurorul însuși nu știa din ce consta substratul acuzei. De vreo trei ori și-a schimbat poziția acuzei și apoi s'ar fi lăsat, la ocazie, și la câte-o tocmeală.

Venind cauza la interogator pentru noi ceilalți acuzați, ținuta primului acuzat deveni penibilă, deoarece el începu a se desvinovăți. Așa făcu și al doilea acuzat și abia părintele Cristea, fu cel dintâi care dete un răspuns bărbătesc.

Acuzatul Barb, vicariul Rațiu și Dr. Suciuc fasionară cam nehoțărît, până când Comșa și Barcianu, precum și ceilalți din biroul comitetului, care subscriseră declarația dată lui Brote, cu privire la tipărirea Memorandului, se expuseseră ridicolului afirmând, că în graba cea mare ei nu știu ce au scris. Comșa negă chiar și aceea, că ar

ști cine a scris cuprinsul declarației, măcar că de mâna lui era scrisă, ceea ce recunosc apoi în ziua următoare.

În adevăr, cumcă numai extradarea acelei declarații, de cuprins fals, lui Brote, a făcut cu puțină contrariilor noștri de a aduce întreg comitetul alegătorilor români pe banca acuzaților. Șarlatanul i-a tras pe sfoară și apoi, după ce i-a infundat în acuză, el o tuli la fugă, ca un nemernic. Un atare bărbat mai avu apoi de a emana enunțiațiuni lăudăroase din străinătate și a se mândri cu fuga cea rușinoasă. El vrea să învețe pe alții, că ce este onorific și el a sedus cu rafinăria, chiar și după întemnițarea comitetului, pe mulți inteligenți români, prin mofturile sale.

El pentru un câștig a sedus pe Dr. A. Popoviciu a-și tipări Replica în tipografia lui, prin ce a expus și pe numitul bărbat tânăr persecuțiunii ungurești și apoi de judecării la 4 ani robie.

Fără știrea și învoirea comitetului național, iarăși pentru câștig a tipărit Memorandumul, încă înainte de a fi fost prezentat la înaltul tron. Volnicia lui apoi a pus-o în căruța comitetului prin acea declarație stoarsă dela membrii comitetului, seduși de el prin aceea, că doară pe întreg comitetul nu vor cuteza contrarii politici să-i urmărească cu acuză penală. Ce a fost mai mult, era că membrii externi din comitet nici cunoștință nu au avut despre existența acelei declarații de cuprins fals, cum că comitetul ar fi decis în 26 Martie 1892 tipărirea Memorandumului. Câtă răutate și perfidie zace numai în acest procedeu, prin care părinți de familie s'au infundat în temnițele maghiare pe mai mulți ani de zile, fără ca ei să fi contribuit cât de puțin la tipărirea Memorandumului, care tipărire forma substratul acuzei.

Numai în considerarea prestigiului a marelui cauze a poporului român nu s'a ventilat atunci această afacere în modul cuviincios. Cei nevinovați mai bine s'au jertfit, decât să spargă solidaritatea, dar nu pot trece acum cu tăcerea o eroare făcută, doară bona fide.

Apărătorul A. Frâncu avu la pertractarea finală de multe ori o purtare nu prea serioasă și prin accentul ascuțit, nu numai în tonul cel subțire, dar și al vorbelor, va rămânea în amintirea fiecăruia și presupun, că judecata cu privire la uimitoarele pedepse, poate fi urmarea exacerbarii produse de el.

Serile le petreceam în conferințe, unde apărătorii, cu teorii seci, și vorbiri lungi, puțin au contribuit a ne ușura poziția; ba, de multe ori, ne despărțiam mârniți și dela acele conferințe.

Acele trei săptămâni, cât a fost durată procesului, ne-au maltratată foarte și tortura aceea era mai de nesuferit decât chiar timpul din

temniță, pentru că chiar și „Tribuna” și „Dreptatea”, prin multele demersuri necoapte, îngreunau poziția noastră.

Pot afirma, cumcă „Tribuna” mai slab nu a fost redactată ca în zilele acelea; era chiar și parțială.

Jurnalele germane și slovăcești erau mai exacte în descrierea demersului dela proces, decât organul partidului, ai cărui redactori de altminteri, aveau diurne cât mai bune. Poate că chiar jurstarea din urmă a fost și cauza scăderii susamintite.

Se luaseră măsuri și pentru stenografarea în românește a întregului proces, dar până acum nicio publicare nu s'a întâmplat.

Figurile tălmacilor Lehmann și Cosmuța încă erau interesante, cel din urmă, ca născut român, nu avea nici atâta dexteritate ca străinul Lehmann. Neaptitudinea acestor translatiori a știrbit mult puțința de adevărată apărare, care și fără de aceasta era rău primită de către jurații maghiari, cărora din ochi și din mișcările lor li se vedea ura. Ei erau în continuă atingere cu lumea din afară, chiar și în decursul pertractării bărbați străini erau în jurul juraților, apoi după finirea ședinței mergeau acasă și puteau fi influențați de orișicine.

Numai în Ungaria se întâmplă așa pertractări cu jurați și se eludează prescripțiile legii, în celelalte țări ale Europei observate. Numai aici poți afla jurați, în decursul pertractării ocupați cu citirea ziarelor de zi, care erau pline de provocări la ura de rasă.

Intre jurați erau și doi avocați maghiari din Cluj, care din incidentul Memorandului făcuseră arătare contra celor trei avocați memorandiști, aflători cu locuința lor pe teritoriul Camerei advocațiale din Cluj. Cu toată ura lor, dovedită prin acel act de acuză de ei scris, ei depuseră jurământul că vor fi imparțiali. Avocatul apărător Amos Frâncu, aducând la cunoștința tribunalului de presă cu cuvânt viu această purtare dubioasă a celor doi jurați, i-a numit denunțianți în sala de pertractare, ce i-a atras o amendă de 100 fl. v. a. Avocatul Brediceanu, pentru prezentarea unei nulități, fu pedepsit cu 150 fl. și pe lângă astfel de orbitantă restrângere a cuvântului, de o apărare liberă vorbă nici nu putea fi. Sunt acestea dovezi neresturnabile despre minciuna, care s'a folosit de atâtea ori față de Europa cultă, despre existența libertăților din Ungaria. Juriul din Cluj este instituit anume pentru a putea sub masca legii a persecuta fără scrupul elementul inteligent al poporului român și eludând legile să poată dicta cele mai grele pedepse. Au și făcut uz de a lui chemare, încât va rămânea pe veacuri înainte de poveste.

Cazul în procesul memorandului era, chiar după prescripțiile pantei de presă austriacă, prescris, dar aceasta nu a putut fi validat,

pentru că înaintea acelor judecători întortocarea stării faptice era ca o chemare privită.

Acuzații, constatând toate aceste abuzuri, au abzis de orice apărare și prin declarația lor, unanim primită și de Dr. I. Rațiu pledată, au dezarmat acuza de orice bază a legalității.

În 25 Mai 1894 apoi urmă sentința tribunalului de presă, dictând celor judecați 29 ani și 2 luni robie de Stat și pedepse în bani, care laolaltă trecură de suma de peste 6000 fl.

Doi acuzați, Albini și protopresbiterul Crainic aveau să fie de altădată judecați, iar ceilalți fuseră absolvați.

Pedepsele dictate singuraticilor sunt o dovadă nouă, că tribunalul nu numai că a fost draconic, dar nici că știu să țină măsură în judecarea activității acuzaților.

Pe președinte și vicepreședinte i-a tratat mai uman, decât pe ceilalți; pe avocatul Barb Patriciu, l-a pedepsit ca pe un copil, iar pe Dionisie Roman, căruia numai împrăștierea opului i se putea imputa, l-a apăsă cu 8 luni, când după patentă nu-l putea pedepsi cu mai mult de 1 lună. Ce se va fi întâmplat după culise și care influențe au lucrat la acest rezultat oarecândva va ieși la lumină!

Voinicul Tripon scâpă pe lângă un iscusit șiretlic și apoi să fi văzut preamărirea lui de către ai noștri. „Tribuna” își ieșise din sărite!

Sbieretele de bucurie ale publicului maghiar, cu ocazia publicării sentinței, nu au fost mai supărătoare, decât erau sfaturile unora dintre inteligenții noștri. Poporul, prin trei bărbați trimiși la Viena, încercase a exopera dela tron sistarea procesului, însă nici că a putut câștiga audiență.

Acuzații s'au folosit contra sentinței de remediul de drept al plânsoarei de nulitate, așternută la reg. Curie.

EPIZODUL DELA ALBA-IULIA

Duminecă, în 27 Mai, cei mai mulți dintre acuzați părăsiră Clujul. Din partea organelor administrative, prin localitățile ubicațiunii singuraticilor dejudecați în acest proces monstru, se luaseră măsuri de apărare, ca în ajunul unei izbucniri de revoluție; de-a-lungul drumului ferat și pe la gări erau postați jandarmi, care nu iertau Românilor apropierea.

La Alba-Iulia s'a făcut, pe lângă toată puterea desvoltată de poliție și jandarmi, o grandioasă manifestație din partea poporului, adunat la gară în număr de peste 3 mii. Aci venise dela sediul Comitatului, din Aiud, chiar vicecomitele Csatho, care asignase o mulțime de jan-

darmi în Alba-Iulia. La intrarea în gară a trenului de către Cluj, la orele 2 $\frac{1}{4}$ d. m., răsunară neîntrerupte strigăte de „să trăiască”. Erau în acel tren R. Pațiția din Alba-Iulia, Dr. Aurel Suciuc din Arad și Mihail Veliciu din Chișinău.

Cel dintâi descălecând fu îndată înconjurat de Români care se aflau pe peron și când trecu în partea de către oraș, aci află o mulțime mare de popor, care erupseră în strigăte entuziaste.

Văzând jandarmii și poliția, că cu vorba nu pot opri acele manifestații, la mandatul căpitanului de poliție Pepi Roșca au dat năvală cu arma asupra poporului și în primul atac au străpuns pe Andrei Seușan în trei locuri.

Văzând avocatul R. Pațiția această brutalitate, cu nimic motivată, a rugat pe Români a nu mai exclama și aceasta s'a și primit, însă jandarmii bucuroși ar fi căutat anză a face gălăgie, atacând când pe unul când pe altul. Văzând numitul bărbat al poporului aceste manevre, a rămas lângă popor și în liniște, cu cei adunați împreună, își continuă drumul pedestru către oraș.

La intrarea în oraș căpitanul de poliție, doi comisari de poliție, și jandarmi și polițiști, opriră mulțimea, iar pe sărbătoritul voiră al sili să se urce într'o trăsură, ocupată deja de 2 jandarmi. Nu le-a succedat însă aceasta, deoarece acesta a declarat că va merge pe jos la locuința sa. Ce gând rău aveau acești oameni, numiți ai ordinei, se poate judeca din acel atac mișelesc, care-l făcu comisarul de poliție Gyulafi asupra soției martirului, voind a-i răpi din mână un buchet de flori, ce însă nu i-a succedat. Această brutalitate se comise sub paza, dată lui, de către jandarmi cu puștile gata de atac. Ei au speculat aceea, că soțul din acel incident se va repezi asupra atacatorului și apoi să li se dea ocaziune a face uz de armele încărcate. A scăpat însă nevătămat și jandarmilor le succedă pe un moment a despărți pe numitul de popor, pe care-l opriră de a intra în oraș. R. Pațiția luându-o înainte pe stradă, fu din nou înconjurat de orașenii români, care alergau din toate părțile de prin străzile laterale, așa că organele poliției văzând aceasta părăsiră ideea de a reținea pe ceilalți la capul orașului, ci luându-o în fuga mare către piață, încetară cu molestările, deocamdată. Când convoiul, care umplea toată strada aceea laterală — și la care acum se asociaseră și locuitorii de altă naționalitate, — ajunsese în piață, aci fu întâmpinat de jandarmi și polițiști și făcând cordon de către locuința avocatului Pațiția, numai acestuia și celor aparținători de familia sa le concesă o trecere prin acel cordon, care era așezat cam de 50 pași dela locuința lui. Apropiindu-se numitul de casa lui o află iară înconjurată de jandarmi și polițiști, pe care îi conduseră acolo Pepi Roska.

Cum intrase proprietarul în curtea casei sale, năvăliră jandarmii și polițiștii, sub conducerea comisarului de poliție Bela Dergan după el, care însă îi provocă a se depărta pe baza dreptului inviolabil al domiciliului. Recunoscând ei greșala lor se și depărțară din curte a cărei poartă fu închisă.

Dar ce să vezi — încă până nici că intrase în locuință și iată că acei sbiri din nou intrară în curte și fără niciun motiv inhățară pe numitul avocat de pe treptele casei sale și-l traseră în mijlocul curții, unde Dergan încercă a-l gătui. Dar strigând după ajutor, poporul care privea la mișeasca purtare a acelor jandarmi, dărâmand palanul grădinei acurseră în ajutor și la a lor vedere fugiră voinicoșii jandarmi și polițiștii.

După ce acum se incuie poarta, proprietarul casei mulțumi poporului și declarând, că acum va fi trecut pericolul, deci pot să meargă la ale lor.

Însă ce se întâmplă. Indată cum observară polițiștii și jandarmii cum că cetățenii români s'au depărțat din curte, ei ca niște făcători de rele au trecut peste palanul înalt de 2 orgi în curte și deschizând poarta, cu grămada năvăliră asupra locuinței, voind a intra în odăi, ca să dețină pe soldatul de linie Ioan Gomboș, nepot de soră a avocatului R. Pațiția, care-l chemase la prânz pe acea Duminecă. Stăpânul casei nu a conces acea arestare nemotivată și a protestat contra încălcării dreptului de domiciliu și din ușa treptelor a provocat organele siguranței publice să se depărteze din curte.

Urmarea a fost, că sergentul de jandarmi Kedves a îndreptat pușca către proprietarul casei, cu cuvintele: „Acum te împușc, că și fără de aceea te-au judecat la Cluj”.

În acest moment suprem Gheorghe Milaciu, un bărbat tânăr din Șard, care în afaceri private venise la numitul avocat, văzând acel atentat mișelesc asupra vieții, luă în grabă o mică rudă de brad, care era răzimată de perete și ridicând cu mâna stângă în sus acea rudiță, a strigat: „nu omori pe Dr. Pațiția”.

Nu finise acele 5 vorbe și fu impresurat de jandarmi și polițiști, care erau în număr de 8 indivizi. Doi jandarmi îi înfipseră către piept baionetele, iar polițistul Emil Doboca cu sabia îl rănii la mână, apoi ca niște hiene se aruncaseră asupra lui și-l legară, care moment îl folosi proprietarul casei pentru a se retrage și incuia ușa coridorului. Numai acestui incident avu să-și mulțumească vieața.

În casă nu îndrăzniră să intre acești sbiri, ci luând în mijlocul lor pe G. Milaciu ieșiră în stradă, unde unii mai rămaseră în fruntea

unei gloate de Jidani și Maghiari, care se aglomerase în jurul casei și îmbărbătau pe jandarmi la comiterea brutalităților.

Cei care conduseră pe prizonierul Milaciu la casa magistratului au fost ocăriți, de ce nu au împușcat pe Patiția sau măcar să-l fi dus acolo legat. Ceea ce amenințase Kedves era, dar, lui impusă de alții, care văzând planul lor eludat se gândiră la o și mai mare comedie.

Primarul orașului Fr. Novak și v.-comitele comitatului Albei inferioare I. Csatho, grăbiră la comanda militară ces. și reg. din fortăreață și cerură intervenția puterii armate, deoarece în casele adv. Patiția ar fi ascunși 600—800 soldați de linie, care periclitează siguranța publică.

În urma acestei denunțări false s'a alarmat întreaga garnizoană și s'a concentrat sub arme. Batalionul al IV-lea al regimentului Nr. 50, sub comanda maiorului Wačka, a fost trimis asupra locuinței avocatului R. Patiția. Era acum la 4 ore d. m. când sosi în str. Gabr. Bethlen acel batalion în ordine de luptă și provăzut fiecare fecior cu 160 cartușe.

Advocatul ieși în stradă înaintea d-lui maior c. și reg. spunându-i în scurte cuvinte cele întâmplate, asigurându-l, că în casele lui nu sunt oameni adunați, ci, precum e de văzut, gloata din uliță îl amenință pe el și casa lui. A întrebat pe sergentul de jandarmi Kedves despre situație, căci din partea oficiului poliției aci, acum, nu era niciun oficial de față. Acel jandarm i-a spus, cumcă în casele avocatului sunt 800 soldați ascunși. Neputând crede d-l maior acea arătare, i-a demandat ca din nou să raporteze, iar jandarmul avu nerușinarea să susțină vorbele lui de mai înainte. Maiorul după aceasta declarând, cumcă el va câștiga de restabilirea ordinii publice, ordonă 3 feciori și un căprar, ca să meargă în casele avocatului și să caute și să aducă înaintea lui pe acei soldați acolo ascunși. După patrula aceasta se luară polițiștii și comisarul Dergan, care venise acolo acum, și intrând în curte căpitanul Lauterbach și el merse după ei și apoi căutară în toate odăile și celelalte încăperi ale edificiului, însă nu aflară pe altul decât pe L. Gomboș, care se depărtă cu ei și intră și el la compania lui, care încă ieșise cu batalionul trimis aci.

Deci controlându-se minciunile folosite în raportul oficios, maiorul Wačka comandă o companie pentru a curăți strada de plebea adunată acolo — și între care erau mai mulți advocați jidovi, armeni și chiar notarul public și judele de tribunal Féltszegi. Să fi văzut fuga acestor șoviniști jidano-maghiari, când compania de soldați îi alungă de acolo în pași repezi. Mulți Jidani își căpătară porția cuvenită de ghiolduri cu pușca. În 4 străzi învecinate cu locuința avocatului se așezară cele 4 companii de soldați și acolo petrecură până la ora 7 seara, oprind orișice comunicație pe acele străzi.

Advocatul Patiția s'a dus, după ce s'au liniștit străzile, la d-nul maior și l-a rugat pentru a-i scuti, prin soldați, peste noapte, casa lui, contra vreunui atac al plebei. I s'a promis și, cu toată opoziția primarului, a ordonat o companie de soldați în jurul casei martirului național, care a păzit până în ziua următoare acea casă.

Și așa a voit Dumnezeu, cum că ceea ce pismașii Românilor aduseră asupra bărbatului național, să servească spre scutirea acestuia contra brutalităților, instigate chiar de către aceia, care se numesc organe de susținere a ordinii bune și de siguranță a averii și vieții cetățenilor.

Aceasta este una din multele fărădelegi, care s'au obișnuit în Transilvania, de când această țară este expusă arbitrarului ministerial.

Cazurile din Zlatna, Mogoș, Oarda de sus, Feldru și altele pmeraseră și uzul neiertat de a folosi armele contra populației nevinovate nu s'a pedepsit niciodată, ci din contră, s'a întâmplat că au fost laudați acești ucigători de către cei mai mari.

Jidanul Bärenschutz, sergentul de jandarmi, care în Oarda de sus a omorât pe un Român, fost sergent la linie, și cu consoția săi a mai vulnerat 36 de oameni fără nicio cauză — a fost chiar decorat, când după lege și dreptate ar fi fost să se judece ca un ucigaș.

Asemenea s'a purces și cu jandarmii dela măcelul din Mogoș, unde s'au împușcat mai mulți oameni la o petrecere populară, din simpla cauză, pentru că poporul nu a voit a se lăsa de jocurile și petrecania lui.

Față de aceste fapte, cum pot susține Maghiarii, cumcă ei voiesc a ocroti poporul cel bun român — și, mai departe, cumcă poporul este mulțumit cu soarta și ocărnuirea? Acestea sunt vorbe goale, pentru că administrația strivește — unde numai poate — pe acel popor și îi ia mijloacele și puțința de desvoltare, ba, pe lângă că-l sărăcește sistematic, nici vieța nu i-o cruță și modul este foarte barbar; cum se tratează populația română sub era constituțională.

Deci nu unii agitatori, ci întreg poporul este nemulțumit, precum s'a dovedit aceasta mai ales cu ocazia procesului Memorandului.

Persecuțiile acestea sunt, pe de altă parte, apte pentru a trezi poporul din nepăsarea sa și Maghiarii au meritul, cumcă azi în fiecare colibă țărănească se vorbește despre neajunsurile administrației și justiției maghiare, care s'a făcut urgisită. Azi, țărănul român citește „Foaia Poporului” și așa, cu timpul, își va putea alege o soartă mai bună și va ști să se ferească de unele caractere slabe din sânul națiunii române, care în unele părți se mai află și se susțin prin fariseism.

Scandalul dela Alba-Iulia, din 27 Mai 1894, s'a descris în „Pesti-Naplo“, „Volkszeitung“ din Viena, „Tribuna“ și celelalte jurnale române.

Advocatul R. Patiția făcu arătare pentru delictul de vătămare a domiciliului, contra organelor poliției. Cercetarea penală s'a făcut însă unilateral, și în „Gazeta Transilvaniei“ și în „Volksblatt“ din Viena este descrisă procedura interesată și ilegală a tribunalului reg. din Alba-Iulia.

Aci se implini vorba Românilui, cu „hoțul de păgubaș“.

IN TEMNIȚA DELA VAȚ

În 19 Iulie 1894 s'a înmanuat dejudecaților din procesul Memorandului sentința aprobatoare a Curiei reg. și tot atunci s'a dat, în ascuns, și ordinul de escortare a acuzaților.

În una și aceeași zi — 25 Iulie 1894 — s'a escortat la Cluj președintele Comitetului Național Dr. I. Rațiu dela Sibiu și Rubin Patiția din Alba-Iulia, care află pe cel dintâiu în cancelaria fiscalului reg. din Cluj, unde se făcuse cvartir pentru cei deținuți. În acea curte erau și temnițele, în care cu mult mai înainte, era deținut parohul din Rodna Veche, G. Domide.

La dejun luarăm parte toți trei. Mai aflarăm acolo în temniță pe dejudecații moți, părintele Băbuș și ceilalți Bucjmani, din cauza unei aderințe.

Peste zi ne-a cercetat inteligența română din Cluj, apoi dejudecatul avocat Barb din Reghin, care se învrednicise de a nu fi escortat cu jandarmi, precum o pățiră toți ceilalți dejudecați în acest proces. Lui i s'a dictat pedeapsa de 2 luni, deși și el era membru al comitetului național, iar Dionisie Roman, tot numai pentru delictul de răspândire a Memorandului, ca și Barb, avu de suferit 8 luni robie. Este aceasta o judecată dreaptă? Deci de 3 favoruri s'a învrednicit Barb, care dovedesc parțialitatea justiției maghiare...

Joi după amiazi l'au adus jandarmii pe Dr. Teodor Mihali dela Dej și se aștepta escortarea lui Dr. Lucaciu și Pop de Băsești, care nici Vineri seara nu sosiră. Ba Joi seara foile din Cluj publicară știrea, că pe Dr. Lucațiu l'au împușcat jandarmii, ceea ce produse o mare senzație și durere. Nici Vineri nu se știa despre soarta Dr-ului Lucaciu.

Pe avocatul Coroian îl păziau jandarmii în locuința lui din Cluj. Avocatul Mihali fusese escortat de lângă patul bolnavei sale soții, care lupta cu moartea. Veniră dela Dej mai mulți avocați și reclamară la fiscalul suprem pentru punerea pe picior liber a lui Dr. Mihali, din

care cauză el fu reținut în Cluj, în vreme ce pe Patiția, Domide și Barb, la ora 6 d. m., îi escortară jandarmii spre Vaț.

Pe drum s'a îmbolnăvit Patiția, așa încât ajungând la Budapesta, dimineața el nu mai putea, de sgârciuri la piept, a se mai ține pe picioare. Ceru ajutor medical, dar nu i s'a adus nici în timpul de 2 ore, cât petrecură ei în gara de vest.

În acel timp sosi și transportul celor din Sibiu : Cristea, Dr. Barcian, Comșa și Dionisie Roman din Mediaș. Cei trei întâiu numiți își aduseră cu ei familiile, cu numeroși prunci.

Sub privirile de ură ale Maghiarilor-jidani, adunați acolo, fuseserăm invagonați în trenul către Vaț, sub escorta a vreo 4 jandarmi și 2 ofițeri de jandarmerie, care la orele 11 ne-au predat directorului de temniță Bálkay, care ne-a condus în localul provizoriu transformat în temniță de stat, din care strămutaseră pe robii de rând. Acest edificiu este o casă-parter lângă poarta triumfală ridicată în onoarea împărătesei Maria Terezia și care poartă inscripția „Aeternae Domui”. Pentru adeviziunea către Habsburgi erau judecați cei ce intrară pe o porțiță scundă în edificiul vecin, pentru a suferi robie de mai mulți ani.

Familiilor prizonierilor nu li se dote nici acel favor, ca bărbații să le umble îndemână, pentru a-și afla cvartire în acel oraș, pentru că unele din familii voiau a se așeza aci pentru durata robiei soților. În acea zi de 28 Iulie nici nu s'a conces membrilor familiilor de a intra la noi, ci numai în ziua următoare, care era Duminecă.

Robilor li s'au dat celule deosebite, pentru fiecare ; erau întocmite aci 12 celule cu uși simpli festuite, provăzute cu zar și lacăt. Construcția ușei era însă slabă. Vis-à-vis de ușă era o fereastră dublă și cu gratii de fier și odăile erau curățite și spoite. Un pat de fier, o masă, un dulap pentru vestminte și unul pentru spălat, cu un lavor și o ulcică de pleu. Pe perete o tablă cu regulele de casă, care ni s'au cetit îndată la intrarea noastră în acest arest. S'au aplicat cu mai mare stricteță aceste regule, de către director, decum era spiritul lor. Ceea ce ne-a făcut ca favor a urmat numai din cauza, că acea casă nu se putea împărți în despărțăminte, deci aveam umblare liberă în curte peste zi și mâncam laolaltă la masa comună în odaia de primire. Și aceasta a fost un ce, care ne făcea a uita că suntem robi. Numai seara, când ne încuiiau și cu zar și cu lacăt, simțiam unde am ajuns și peste momentul acela a trece ne sileam prin lecturi diferite.

Luni au sosit cu escortă de jandarmi Dr. Suciu și Veliciu. La 1 August au adus pe v.-președintele George Pop de Băsești. Eram acum 11 inși, deoarece avocatului Dr. T. Mihali i se dăduse concediu de o lună și așa din Cluj s'a reintors acasă — iar pe Dr. Ioan Rațiu,

Dr. Vasile Lucaciu și avocatul Iuliu Coroianu i-au dus la Seghedin în robie.

Vara anului aceleuia a fost foarte călduroasă și în curtea temniței erau numai niște acați, care, afară de 2, și aceia mici, nu dădeau nicio umbră. Astfel umblarea prin curte, de arșița soarelui în dricul zilei, era cu neputință. De aceea numai dimineța și de către seară ne făceam preumblările. Cina de multeori o luam la masa întinsă în curte, sub cerul liber. Curtea era înconjurată cu un mur de aproape 2 orgi înalt, care ne închidea prospectul către Dunăre și nici chiar munții de peste Dunăre nu se puteau vedea din acea curte.

Peste zi puteam primi în vizită pe toți câți voiau a ne cerceta și — precum se vede din subscrierile de pe filele prime ale acestei cărți legate — ne-au cercetat peste lunile de vară mulți Români cu simțeminte adevărate. Au fost și din aceia, care au călătorit prin această regiune, dar nu ne-au cercetat.

Cu privire la trai nu am avut a ne plânge, căci au fost oameni cu dare de mână, care și poame și alte de ale mâncării ne-au trimis. Costul nostru îl plăteam cu 24 fl. pe lună unei femei unguroaice, cu numele Gáll, care însași avea intrare în edificiul arestului pe timpul când ne aducea mâncarea. Pe acei binefăcători, care și-au adus aminte de noi cu numele i-a indus la finea acestei cărți D. Roman.

La 1 Sept. a fost escortat cu jandarmii și Dr. Teodor Mihali, care toată luna lui August a fost păzit în umblările lui de jandarmi, nefiindu-i conces a ieși din hotarul orașului Dej. Atâta brutalitate față de noi prin nicio jurstare nu se poate motiva, pentru că noi nu am făcut încercări de fugă, iar ca oameni cu familie și cu avere, după lege nici că a fost iertat a ne trata ca pe niște făcători de rele. Nici nu ne-au dat citări, ci din mijlocul familiilor am fost repentin escortați cu jandarmi înarmați, nedându-ni-se nici atâta timp, ca să ne punem în ordine afacerile familiare. Între cei judecați eram 7 avocați, a căror cancelarii cu afacerile lor oficioase s'au dat pradă întâmplării și multă daună s'a cauzat, atât nouă cât și părților litigante. Camerele advocațiale, cu un zel șovinist exorbitant, s'au grăbit să ne suspende și cea dintâi, pe această cale de persecuție, fu Camera advocațială din Alba-Iulia, care condusă de Români, ca: G. Filip, Velican, Fulea și Nicola, încă din 27 Iulie 1893 suspendară pe adv. R. Patiția dela practica advocațială. Urmă Aradul și Clujul, dar Camera advocațială din Sibiu a respins cererea contra avocatului Dr. I. Rațiu.

Prin aceste suspendări s'a tentat la nimicirea totală a acestor avocați, care încă lung timp vor avea a suferi din acea cauză, pentru că

va fi greu a-și câștiga din nou o clientelă suficientă, pentru a putea trăi din venitul cancelariei.

Dar unii dintre noi nici în arest nu avurăm odihnă de persecuții. Așa se întâmplă cu R. Patiția, pe care Izrael Kappel, jidan din Alba-Iulia, prin avocatul G. Filip, de un renume problematic, la improcuesuat la tribunalul din Alba-Iulia cu învinuirea, de a nu-i fi estradat suma de 230 fl. încasați pe seama lui. Deci tribunalul a introdus cercetările disciplinare, în ordinea căreia s'a exoperat ascultarea numitului avocat prin judecătoria cercuală din Vaș. Acuza era falsă și era făcută cu cugetul rău și în speranța, cum că din arest cu greu se va putea rectifica acuzatul. S'a întâmplat însă altminteri și acuzatul dovedindu-și nevinovăția a cerut cercetare penală contra celor 2 calomniatori.

Pe preotul Dr. Lucaciu îl urmăreau cu cercetare criminală pentru crima „laesae Maiestatis” adecă pentru falsa arătare a poliției din Cluj, de pe timpul procesului Memorandului, că ar fi zis „jos cu regele”. În cauza aceasta a fost ascultat la Vaș ca martor Rubin Patiția, care descoperi adevărul și arată mârșăvia acelei denunțări. Se vede că mulți martori oculari au adevărit același lucru și așa a trebuit să se curme acest proces, pe nedrept intentat părintelui Dr. Lucaciu.

Jurnalele ungurești voiau să ne batjocorească cu legenda, că Liga pentru interesele culturale ale tuturor Românilor ne susține pe noi în arest cu sume colosale de bani, așa că mai fiecare din noi ar fi fost folosit suma de 12—15 mii floreni. Chiar și Pester Lloyd publică în coloanele sale acele aserțiuni, din care motiv avocatul R. Patiția i-a făcut ofertă în scris, ca să câștige pe bancherii jidani din Budapesta, ca pe lângă proviziune de 50% să le escompteze acele sume, promise afirmativ de Liga română.

Numai sporadic a obvenit între noi câte un mic caz de boală, pentru care scut al providenței suntem mulțumitori proriei divine.

Primul eliberat dintre noi a fost Patriciu Barb, care pe la finea lunii Septemvrie s'a depărtat din arest cu promisiuni solemne, pentru susținerea principiilor, pentru care noi toți întemnițații am intrat în luptă.

Pentru a nu lăncezi în fisicul corporal, făceam într'o oră de după amiază gimnastică în corpore, care îndeletnicire a durat până ce ne-a ajuns timpul iernii, care numai târziu, în luna lui Noemvrie, s'a ivit. A urmat o iarnă aspră și cu mare nea.

După escortarea noastră la arest, s'a publicat sentința tribunalului de juriu din Cluj în o mulțime de jurnale maghiare și maghiarone, care folosind ocazia aceasta au cerut sume „orende” pentru publicare, dela 300—600 fl. câte un jurnal, așa încât acelea treceau peste 2000 fl.

Fără niciun scrupul protofiscalul din Cluj a asemnat aceste sume în dauna noastră și le-a și esolvit, fără ca mai înainte pe noi să ne încunoștiințeze despre acele sume și să ne asculte. Când ni s'a trimis rezoluția de lichidare, noi am demonstrat îndată contra ei, însă până acum, chiar după 10 luni, nu ni s'a rezolvit această remonstrație prin tribunalul de presă din Cluj.

... Pe avocatul R. Patiția îl urmărea tribunalul cu cercetare penală, pentru opunere contra organelor publice. Acesta era răspunsul la plânsoarea lui, pentru încălcarea domiciliului din 27 Mai 1894. Și anume era învinuit, că de ce a mers pe jos dela gară și de ce nu a ascultat de poliție ca să meargă în trăsură, apoi că ar fi amenințat și ocărit pe polițiști în curtea lui. Era nod în papură, ca să poată scăpa teferi organele lor, acuzate de brutalități. L'au ascultat de 2 ori în cauză și în urmă i s'a trimis conclud de acuză, în care nu numai el, dar și soția lui și alți 40 de Români erau puși sub acuză, precum aceasta s'a publicat în Nr. 111/895 a Gazetei Transilvaniei, deoarece Tribuna, organul partidului național, nu i-a dat loc în coloanele sale. Această împrejurare clarifică caracterul redactorilor dela Tribuna față de membrii comitetului întemnițat.

După o iarnă lungă, în decursul căreia fiica lui Dr. Barcian, elevă la școala asilului „Elena Doamna” din București, a repausat în 'etate de 11 ani — a venit primăvara.

Însă eu am să notez câteva alte întâmplări de peste iarnă. Anume, înțelegând că în orașul Vaț există, de pe timpul negustorilor din Compania levantină, o biserică românească, azi numai cu 3 poporeni, am cerut să ni se conceadă cercetarea slujbei dzeiești în acea biserică, la care servește acum preotul sârb din Pojon, din 4 în 4 săptămâni.

Ministrul de justiție ne-a denegat aceasta rugare, însă ne-a conces ca în biserica capelă din penitenciarul robilor să putem merge la biserică în acele dumineci, când spiritualul sârb al robilor nu va săvârși în acea capelă gr. ort. serviciu pentru robi. Abia la Sf. Ioan Botezătorul, adică după ziua de Apăbotează avurăm ocazia, dela intrarea noastră în arest, a asista la serviciul divin săvârșit de părintele asesor consistorial Nicolae Cristea, în limba română și cu cântăreți din sinul nostru. În ziua de „Apăbotează” părintele Cristea a sfințit apa într'un colț al coridorului temniței.

De 3 ori am putut avea serviciu în acea capelă și apoi și puțința aceasta ni s'a luat, deoarece spiritualul sârb al temniței nu ne-a mai făcut rând. Cu robii ceilalți nu aveam doar a ne amesteca, dar și directorul nu s'a învoit, așa cât la Sf. Paști — după eliberarea părin-

telui Cristea și Roman — părintele Domide a sfințit paștile iarăși în colțul coridorului și neavând cădelniță cu o oală a trebuit să cădească.

Este caracteristic pentru „regnum Marianum” acest tratament al prizonierilor politici, pentru a căror mângâiere sufletească nici serviciul divin nu se face posibil. Noi încercasem a câștiga pentru zilele sf. Paști loc de serviciu în biserica catolică din penitenciar, în care avea să servească preotul Domide, ca gr. cat., la ce spiritualul catolic și-a dat învoirea. Directorul penitenciarului a făcut întrebare la ordinariatul din Gherla, ca să i se comunice, nu cumva este acest preot suspendat? — însă n'a primit răspuns. Și așa și această mică mângâiere ni s'a luat din neglijența episcopului I. Sabo, cel, dealtminteri bine cunoscut publicului român despre daraverile sale antiromânești.

Până când, o Doamne, ai să suferi în biserica ta astfel de păstori?

Părintele Cristea încă înainte cu puține zile de a-și fi finit pedeapsa de 8 luni arest, avu nefericirea, ca să-i moară fiul său mare, student de tehnică în Zürich, de unde cu boală de piept în timp de iarnă se reintorsese la casa părintească în Sibiu, unde căzând la pat în 10 zile și-a aflat moartea. Părintele Cristea îndată ce a primit știrea despre boala periculoasă a fiului său a cerut prin directorul (penitenciarului) dela ministrul de justiție un concediu, pentru a alerga la patul de durere al fiului său. Cinci zile trecură până i s'a dat concediu și atunci a și primit știrea, că fiul său murise, deci numai pe ziua înmormântării putu sosi la Sibiu, de unde iarăși se întoarse la închisoare pe 5 zile, pe care încă nu le împlinise din pedeapsa sa.

Când s'a reintors, în acea dimineață se demisese Dionisiu Roman și apoi, ca să nu scadă numărul Românilor întemnițați din arestul de Stat al Vațului, a sosit dejudecatul redactor al Dreptății, Dr. Valeriu Braniște, între noi. Și lui i-a fost amăsurat tribunalul de presă din Timișoara robie de 2 ani.

... Cu începutul luni lui Aprilie s'a introdus alt regulament de casă pentru arestații din temnița de Stat, edat de ministrul Erdélyi sub Nr. 1140/1895, care este anume alcătuit pentru șicanarea prizonierilor români. Pentru ca să poată face excepții dela regulă este prevăzut în acel regulament, putând ministrul după bun plac a încuviința nedesfacerea epistolelor sosite la prizonieri. Ale noastre, îndată în ziua când s'a introdus acel regulament, s'au și desfăcut și prima urmare a fost, că pe badea Gheorghe l-au pedepsit disciplinar, restrângându-i la anumite zile dreptul de corespondență, iar pe doamna Mihali o au oprit a vorbi cu altul dintre prizonierii de aci, având voie numai cu soțul său a se înțelege. Cauza a fost o epistolă a redactorului foaiei „Economul” dela foaia poporului I. Costin, care scrisese lui badea Gheorghe

în cauza congresului naționalităților, despre a cărui ținare în Mai se vorbea. El scrisese în acea epistolă, că răspunde adresatului la epistola lui trimisă prin doamna Mihali. Aceasta însă nu era, pentru că doamna Mihali scrisese celui redactor în numele propriu. Cu toate că adevărul s'a dovedit, Ministrul a susținut acea pedeapsă disciplinară, dictată fără a-l asculta pe inculpat.

Șicanele acum deveniră tot mai mari, vizitele fură reduse la 2 ore pe zi și numai în prezența haiducului, care sta în tot timpul vizitei în sala de primire, supraveghind orice mișcare. Nici soțiilor nu le era iertat a se da bani, pentru cumpărarea lucrurilor necesare, totul avea să treacă prin mâinile directorului. Epistolele sunt a se scrie în limbă străină ca să fie pricepute de director, care declarase că nu știa românește. Mai târziu se mai înmuie în această privință. Colacii sau alte alimente le tăiau înainte de a le înmanua, așa încât cu privire la supraveghere suntem de o soarte cu cei din penitenciar.

S'a întâmplat și aceea, că pe fratele lui Dr. Braniște l-au lăsat la vizită numai pe lângă supravegherea unui oficial al penitenciarului, care-l opri a se folosi de altă limbă decât cea maghiară. Aceștia însă, perhorecând această presiune, au petrecut ora de vizită fără a schimba vreo vorbă laolaltă. Mai târziu apoi nici că i-au dat tinărului student Braniște bilet de intrare.

După 2 April numai puțini ne-au mai putut cerceta și chiar cumnații unora nu au avut puțința de a cerceta pe prisonieri.

Multă trudă și-a mai dat ministrul a afla legături între noi și lumea din afară și se năcăjea directorul, când în foile românești se sulevau șicanele la care eram expuși. Nu-și putea explica cine le-a putut divulga, de aceea apoi respingea pe toți vizitatorii.

După durerosul caz din familia Cristea a suferit și avocatul Rubin. Patiția trecerea din viață a cumnatului său Simeon Losnița...

Urmă apoi repausarea soției vicepreședintelui Comitetului național, Gheorghe Pop de Băsești, care încă o păși cu concediul dela închisoare întocmai ca părintele Cristea, încât numai cu puține ore înainte de repausarea ei putu ajunge la casa sa în Băsești, de unde apoi iar trebui să se reîntoarcă la arest, în care petrecu până la 5 August 1895, când își împlini robia de un an, dictată lui cu mărînimie ungurească poate în aducerea aminte, că el, ca deputat dietal în dieta din Budapesta fusese membru în clubul stângacilor (opozitional Kossuthist).

În toamna anului 1894 s'a cumpărat la stăruința directorului Bálkay, în vecinătatea edificiului în care noi eram adăpostiți, o casă dela jidovul Goldstein cu 14 mii floreni, pentru a forma din acest edificiu temnița de stat. S'a lucrat cu toată râvna la repararea și edifi-

care a acelei temniți, inconjurându-se cu un mur de 2 orgii înalt, apoi se clădiră celule pentru prizonieri în partea dealului, adică chiar lângă pământ, pentru că curtea și casa aceasta zace mai jos decât casele vecine de către Nord. Pe dâmb, deasupra, erau așezate grajduri și latrine, deci pământul de desubt era infectat cu umezeli puturoase. Ca să se abată acele umezeli, pereții chiliilor au fost impregnate cu carton (Theer), care răspândește o putoare înăbușitoare. Primăvara căzuse iarăși acel „văcălaș” și din nou apoi s'a lucrat la impregnarea zidurilor. Pentru a mai usca încâtva acele celule, din Aprilie până la finea lui Iunie s'a făcut foc strașnic în cuptoarele din acel edificiu, al cărui fum de cărbune de piatră ne strica aerul din curtea vecină, unde eram noi până atunci deținuți.

La 4 Iulie, într'o Joi, am fost mutați în acest local, pot zice ne-sănătos, și îndată s'a și introdus regula, ca numai de 2 ore pe zi să ne putem preumbla în curtea casei, destul de mică și cu puțini pomi plantați. Nici în filigoria ce se afla la capătul edificiului nu ni s'a permis a merge peste celelalte ore din zi, ci trebuia să ne mărginim la plimbarea prin coridorul închis cu geamuri de sticlă. În odăi nici că puteai petrece mai multe ore, din cauza mirosului greu al păcurei, de care nici coridorul nu putea fi liber, pentru că și noaptea, pe când eram închiși, trebuia să stăm la ferestrele deschise, pe care deschise le țineam toată noaptea.

Această stare de chin, în urma reclamațiilor noastre, și pe baza părerii medicului, după vreo săptămână a avut sfârșit, pentru că și acea împrejurarea a mai obvenit, că din canalul trecător prin curte, îndată ce se înora, ieșiau gaze puturoase, încât trebuia să ne refugiem în odăi chiar în timpul desemnat pentru plimbări.

Ni s'a conces deci a putea să umblăm toată ziua prin curte și apoi au încetat și unele simptome de boală, care deja se iveau la câte unul altul dintre noi. S'a aplicat la canal mașinărie pentru oprirea exhalăției gazelor, iar la latrină s'a făcut ventilator, până afară de aco-perișul casei. Acea libertate de a umbla prin curte se dase numai până la 15 Sept., însă nici atunci nu a fost sistată, pentru că în odăi aerul tot infect a rămas.

De altminteri înainte cu 4—5 zile sosise știrea despre propunerea ministerului în cauza agrățierii noastre, pe care jurnalistica maghiară se încerca a o valida ca un dar națiunii maghiare și ca un preț pentru încetarea oricăror aspirațiuni naționale. Ea susținea, că congresul naționalităților a dat fiasco și că la Bruxela cauza română s'a devalvat, iar poporul român e pe pace și recunoaște că agitatorii numai la rele l'au adus.

Să le fie de bine șoviniștilor aceste ale lor păreri. Apa trece, pietrele rămân.

A fost o întrelăsare regretabilă, că conducătorii români și poporul român nu s'a străduit a afla căi și mijloace, pentru câștigarea amnestiei, care este un drept curat maiestic. Propunerea prelaților români, în această afacere, de cumva nu era eludată de scrupulele inexplicabile ale mitropolitului Mihali — ar fi fost mai onorabilă pentru poporul român, decât că acum s'a lăsat în ministeriu însuși puțința de a face acel pas către Monarh. Vederemo!

Prin luna Iunie eu avusesei un vis minunat. Cu toate că sunt ferit de superstiții, totuși aflu cu cale a însemna acest vis al meu precum urmează:

Mi se părea că mă aflu în jurul unui oraș-sat românesc, unde se adunase o mulțime de popor și inteligență română pentru o adunare națională. Eram în mulțime, când protopopul locului mă rugă să caut un preot pentru a sluji la biserică, care era în câmp, aproape de acea comună, pentrucă sfinția sa, din cauza adunării, în persoană este reținut. Nu eram departe de acea biserică, din material solid clădită, dar scundă și peste tot văruiată în alb. Am promis a împlini cererea și m'am dus de-a-dreptul către biserică, în care intrând am aflat în strana dreaptă un preot foarte bătrân, cam peste 70 de ani de etate, cu o barbă lungă, ascuțită și albă, care-i ajungea până la brâu. L-am aflat citind într'un Minei. Lângă el era un țaran cărturar, formă de cantor, dar sta înafară de strană. Alți oameni nu mai erau în biserică. M-am apropiat de strană și i-am împărțășit solia mea. El își ridică ochii de pe citit și privindu-mă în față mi-a pronunțat numele și mi-a mulțumit, că lui i-am făcut acea plăcere, că în acea zi însemnată să poată servi slujba bisericească, ceea ce lui îi cauzează așa mare bucurie.

După ce mi-a dat mâna a ieșit din strană și intră în altar, iar eu voiam să ies din biserică, ca să raportez despre succesul misiunii primite. Când eram aproape de ușa bisericii, care era sub turn, observai în această parte o strană în care se așezaseră soțiile martirilor Barcian, Comșa și Suci, iar înaintea strănii sta în picioare soția lui Dr. Mihali, pe care celelalte nu o invitaseră a intra în acea strană, care împrejurare pe mine mă indignă și stând în loc și privind la ele făceam reflexiuni nu prea măgulitoare despre neospitalitate.

În acel moment văd intrând pe soția mea, care îndată luă pe d-na Mihali de braț și pași cu ea înainte. La 3 pași făcuți de ele iată că se ridicară niște trepte din piatră cioplită și deasupra treptelor, în peretele de către Nord, se formă un portal măreț, cu uși lustruite și lucrate cu multă artă și ușile se vedeau a fi din goron.

Când suiră cele două doamne acele trepte și ajunseră la portal, acela se deschise dela sine, iar acolo văzui scaune lungi tot de goron și lustruite, tot în forma portalului, puse în ordine dela Apus spre Răsărit, iar zidul de către Nord acum se mutase mai departe și biserica scundă luase niște dimensiuni mari și impozante.

Până aci ținu visul, căci tropotele celor 3 cai, din grajdul care se afla deasupra locuinței mele în curtea vecină, unde fuseserăm noi mai înainte încarcerăți, mă treziră ca în toate zilele.

Era ora 4 dimineața și eu aprinzându-mi lampa am început a medita asupra acestui vis, pe care l-am rezolvit în favorul eliberării noastre. Această părere o am împărtășit și colegilor mei îndată ce ne întâlnirăm în acea dimineață. Ei nu aveau nicio speranță de eliberare și pe mine, cu prorocia mea, mă luară în glumă.

Când am citit vorbirea br. Bánffy ținută la Șimleul Silvaniei, am fost convins, că acum a bătut ora eliberării noastre și apodictic am declarat soților mei, că până la 17 Septembrie 1895, termenul până la venirea Impăratului la manevrele militare de pe teritoriul Ungariei — noi vom fi liberi.

Această convingere a mea nu află niciun răsunset și toți îmi reflectau, că chiar dacă se vor fi făcut ceva pași în cauza eliberării noastre, pertractările vor ținea încă vreo 2 luni și așa eu rămasei singur pe lângă a mea părere, care se făcu convingere, încât în Sâmbăta viitoare — și ultima din timpul întemnițării noastre — o am spus-o chiar și directorului penitenciarului, V. Bálkay, care venise în localul nostru pentru a comunica colegului Aur. Suci, că încă nu i-a sosit ordinul să-l concedieze din temniță, pentru a patra parte a pedepsei pentru care el subșternuse rugare. Când l-am auzit mângându-l pe Suci, i-am zis: „D'apoi d-le director, ar fi curios lucru, ca colegul nostru să meargă dintre noi, când Luni toți avem să fim eliberați“. El mă privi și-mi reflectă, că pe cuprinsul jurnalelor să nu mă bazez în această privință. Eu i-am reflectat că nu din jurnale, ci din cuprinsul vorbirii br. Bánffy mi-am făcut concluzia că noi vom fi eliberați, deci să ne spuie dacă putem pacheta. El roși și nu mai răspunse vorbelor mele, ci dete convorbirii o altă direcție. Când s'a depărtat dintre noi, eu, acum cel mai bătrân dintre consoți, l-am petrecut până la porțiță și i-am spus, că eu am și împachetat. El nu mi-a răspuns, ci a zâmbit.

Îi vorbisem adevărul, deoarece eu și împachetasem în lada mea și Duminecă dimineața am provocat și pe ceilalți de a face asemenea. Inșă Suci se mânia gânduind că eu ținesc la el, care rămăsese în sfârlă cu petiția sa, pentru a putea trăi în Arad sub pază polițienească.

Barcian și Comșa aveau mesele pline cu cărți, dar nu ascultau de sfatul meu.

Luni dimineața preotul Domide mă întrebă, că ce am mai visat despre eliberarea noastră... La întrebarea această, pusă în ton ironic, i-am răspuns, că mi-e frică a mai vorbi despre aceasta cu ei, ca din cauza necredinței lor ziua de azi să nu-mi aducă desiluzie.

În Dumineca aceea eu i-am spus soției mele, care venise să mă cerceteze, să meargă la Bpesta și să-și cumpere cele ce-i vor trebui și acolo să mă aștepte. Așa a și făcut. Aceasta era convingerea mea, până când ceilalți nici nu mă încrestau.

În 16 Sept. trecu și timpul amiezii, fără ca să ne sosească eliberarea. Am prânzit, unii se apucară apoi de joc de cărți, alții comotizară, iar eu m-am așezat să scriu soției mele o epistolă, ca să mă aștepte în Pesta până Marți seara sosirea mea. În momentul când terminasem scrisoarea, privesc pe fereastra odăii și văd pe directorul Bálkay în plină paradă în curtea închisorii, dând ordin vighililor să convoace pe prizonieri în așa numita sală de convenire.

Am priceput îndată, că prevestirea mea se împlinește. Am ieșit în întâmpinarea lui, punând la o parte epistola scrisă soției mele. În sală erau Domide, Comșa și Suciul la jocul de preferanț, care erau cam speriați la vederea directorului. Veniră apoi și ceilalți în sală, de prin odăile lor, afară de Dr. Braniște.

Toți erau în așteptare și surprinși, numai eu aveam o față sigură și de convingere.

Se citiră cele două telegrame prin directorul. Consoții mei se uitau la mine și erau atât de surprinși încât nu putură nici grăamujda, însă eu strigai un puternic „Trăiască Impăratul“.

Toți alergară în odăile lor, ca să înceapă împachetarea. O învălmășală se făcu prin odăi, dar eu care, aveam toate împachetate deja, am stat pe loc și mă gândeam la soarta tristă a colegului Dr. V. Braniște, care nu era între cei agrățiați. O mâhnire mi-a strâns inima, pentru că el de acum avea să rămână singur în acea închisoare, neavând niciun consoț cu care să mai poată conveni.

L-am chemat în odaia mea, unde mai aveam o litră de vin de Telnă și timpul de 2 ore, cât ne era conces pentru a ne aduna calabalicul, l-am petrecut cu acest frate cu frumoase calități și frumoase cunoștințe.

L-am mângăiat și îmbărbătat, însă repede trecură și acele două ore. A venit veghilul și m'a dat cu de-a sila afară, și așa precum cu violență m'a dus la închisoare, tot cu puterea m'a dat afară.

L-am îmbrățișat și sărutat pe fratele Branisce și am ieșit afară la aer liber, după o robie de 14 luni.

.....

La ora 8 seara eram la Budapesta, unde la gară m'au întâmpinat soția mea și fiul meu, pe care telegrafic îi încunostiinșasem.

În Budapesta am petrecut o zi și apoi am pornit către iubitul Ardeal, la domiciliul meu.

Dr. RUBIN PATIȚIA

ASOCIAȚIUNEA TRANSILVANĂ ȘI MATICA SLOVENSKA¹⁾

La festivalul din anul trecut am înfățișat în câteva linii sumare paralelismul istoric, ce poate fi urmărit de-a-lungul veacurilor în dezvoltarea politică a Slovacilor și a Românilor, în deosebi a celor din Transilvania.

De astădată să-mi fie permis a cerca să întregesc icoana paralelismului istoric-politic printr'o scurtă privire comparativă asupra vieții culturale slovaco-române, care prezintă în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea pas de pas, dacă nu o identitate deplină, în orice caz o foarte instructivă similitudine, producând aceleași cauze la ambele elemente etnice aproximativ aceleași efecte.

În anul 1943 și-a serbat *Matiča Slovenska* a 80-a aniversare dela înființarea sa.

Apreciind importanța acțiunilor culturale desfășurate în cadrele *Matiței* slovace, vom găsi că înființarea ei la 1863 a pornit din aceleași motive și cu scop de a satisface pe seama poporului slovac aceleași necesități, care determinaseră cu doi ani înainte și pe contemporanii lui Andrei Șaguna, întruniți la Sibiu sub conducerea lui (4 XI 1861) să întemeieze „*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*”. Prin importanța și consecințele ei fericite ziua de 4 Noemvrie 1861 merită să fie așezată, în istoria românismului transilvan, alături de ziua adunării naționale de pe Câmpia Libertății (3/15 Mai 1848).

Ceea ce a fost și continuă să fie *Sibiul* pentru Românii dintre Carpați și Tisa, este orașul *Turčiansky Sv. Martin* pentru poporul slovac, ai cărui fruntași s'au întrunit aci la 1861, spre a cuprinde într'un Memorand, adresat Împăratului din Viena, postulatele de ordin politic,

¹⁾ Conferință rostită la 14 Martie 1944 la Fundația Carol în București.

cultural și economic ale neamului lor. Între cele mai de seamă era postulatul relativ la un teritoriu slovac, cu administrațiune proprie autonomă. Dar acest postulat principal întâmpina în vitregia împrejurărilor politice de atunci astfel de obstacole, încât nu s'au putut învrednici să-l vadă realizat cei ce îl formulară. Cu atât mai intensivă a fost străduința lor de a-și vedea îndeplinit măcar postulatul relativ la organizarea culturală printr'o însoțire slovacă, după modelul altor organizațiuni similare înființate la popoarele slave încă din cursul primei jumătăți a veacului al XIX-lea, cum erau Matica sârbă (1826), Matica cehă (1831) și Matica croată (1842).

Statutele Maticii slovace fuseseră elaborate (de Ioan Francisci) încă din August 1861, dar aprobarea lor de către Curtea din Viena a întârziat până la 31 Mai 1863. Meritul pentru obținerea acestei aprobări revine în primul rând episcopului Stefan Moyses (1795—1869), după cum pentru aprobarea statutelor „Asociațiunii transilvane” intervențiunea episcopului Andrei Șaguna la factorii în drept a reușit să aibă un rol determinant.

Cea dintâi adunare generală întrunită la 4 August 1863 în Turčiansky Sv. Martin s'a transformat într'o impozantă manifestare a solidarității naționale slovace chemând la colaborare în serviciul culturii autohtone pe toți cei în stare să înțeleagă scopurile nobile, fixate în textul statutelor în chip așa de vast, lămurind că Matica Slovenska vrea să fie o asociațiune a tuturor iubitorilor națiunii și vieții slovace, să urmărească scopul de a trezi, de a promova și întări în națiunea slovacă educațiunea morală și spirituală, de a cultiva și sprijini literatura slovacă și artele frumoase, îndrumând în același timp poporul slovac și spre bunăstare materială și colaborând la înălțarea lui pe toate căile și cu toate mijloacele. Era întocmai scopul, pe care și-l fixaseră, înainte cu doi ani la Sibiu, întemeietorii „Asociațiunii transilvane” dându-și seama că însoțirea lor nu-și poate limita domeniul de activitate exclusiv la probleme și preocupări de ordin literar, ci trebuie să le îmbrățișeze cu egală sollicitudine și pe cele aparținătoare domeniului de cultură morală și materială a neamului lor. Precum la Sibiu solidaritatea națională s'a afirmat prin alegerea ortodoxului Șaguna ca președinte și a greco-catolicului Timoteiu Cipariu ca vicepreședinte al Asociațiunii, la fel a fost așezat prin votul adunării din Turčiansky Sv. Martin la conducerea Maticii în calitate de președinte episcopul catolic Stefan Moyses, iar în calitate de vicepreședinte superintendentul evang.-luteran Carol Kuzmány. În comitetul de conducere al Maticii slovace se întruneau la sfat și la împreună lucrare frățescă membri catolici alături de cei luterani, la fel cum se întruniseră la Sibiu Ro-

mâinii ortodocși cu cei greco-catolici. Și într'o organizațiune și în cealaltă se afirma voința hotărâtă de a-i înfrăți din nou în domeniul culturii naționale pe cei învrăjbiți timp îndelungat pe chestiuni de ordin confesional. Unitatea sufletească, sdruncinată prin diversitatea credințelor religioase, se cerea deci restaurată în Transilvania sub scutul *Asociațiunii*, în Slovacia cu ajutorul *Maticiei*.

Mijloacele materiale, pe care puteau să le aibă la dispozițiune, erau și într'un loc și în celalalt foarte smerite în raport cu mărimea și cu amploarea scopurilor urmărite. Ele se limitau la darul de bună voie, ce putea picura din prisosul bogatului ca și din „obolul văduvei”. La Sibiu o colectă improvizată, în ziua constituirii, printre membri fondatori ai „Asociațiunii transilvane” a putut da un rezultat de 5600 florini; la Turč. Sv. Martin însă de 24.000 fl., ceea ce servește drept indicațiune că intelectualii slovaci erau mai bine situați decât cei români din Transilvania. Suma rezultată din colectă a sporit la Slovaci și prin darul făcut de împăratul Francisc Iosif I, în valoare de 1000 fl., — fapt care a produs printre membrii *Maticiei* adâncă bucurie, potențată în măsură și mai mare de vestea că același Împărat distinsese pe episcopul Moyses cu titlul de consilier intim al său, după cum procedase și cu Șaguna încă din anul 1852.

Hotărârea de a porni la treabă cu nădejde numai în propriile forțe, a devenit tradițiune respectabilă și impunătoare, demonstrând că sunt posibile importante realizări în domeniul culturii, fără niciun fel de subvențiune din vistieria Statului. După informațiunile primite în primăvara anului 1942 chiar la reședința din Turč. Sv. Martin, tradițiunea aceasta onorabilă este respectată și în timpul de față de către conducătorii *Maticiei* evitând, pe cât posibil, să facă apel la ajutoare bănești din bugetul Statului, cu toate că cheltuielile sporesc din an în an cu întreținerea în perfectă ordine a strălucitului Muzeu etnografic așezat, cu cele mai largi posibilități de viitoare dezvoltare, într'o dominantă situațiune de culme deasupra orașului, precum și cu biblioteca și cu cele 8 publicațiuni periodice, tipărite sub egida ei și anume: 1. *Sbornik Maticie Slovenskej* pentru tratate de lingvistică, de istorie și de istorie literară; 2. *Slovenské Pohľady*, revistă pentru literatură și artă; 3. *Slovenska reč*, revistă consacrată studiilor relative la limba literară slovacă și la problemele ei aferente; 4. *Pedagogickej Sbornik*, revistă de studii pedagogice; 5. *Nase divadlo*, revistă consacrată teatrului slovac; 6. *Filozofický Sbornik*, revistă pentru studii filosofice; 7. *Slniecko*, revistă pentru educațiunea tineretului și 8. *Križom-Krážom*, revistă umoristică.

După cum rezultă din această enumerare de titluri, vieța slovacă literară, teatrală, istorică, filologică, pedagogică, filosofică se concen-

trează, dacă nu exclusiv, în parte covârşitoare în cadrele Maticiei, rolul căreia pare a se fi transformat în cursul ultimelor două decenii în acela al unei Academii Slovace, care lipsea până la 1942, când ea a luat fiinţă printr'un vot al parlamentului din Bratislava.

Dar, fireşte, nu a fost, nu a putut să fie totdeauna aşa. În cel dintâi deceniu al existenţii şi activităţii sale, pe lângă toată insuflecerea cu care a fost îmbrăţişată Matica, simbolizând ea însăşi expresiunea totalitară a năzuinţelor spre progres literar până în măsura de a i se da acestui răstimp în istoria literaturii slovace numirea de „*perioada Maticiei*”, — producţiunea literară şi artistică a Slovacilor din aceşti ani a rămas, mai cu seamă sub raportul calităţii, destul de modestă, la fel cu aceea care s'a putut înfiripa în deceniul al 7-lea şi al 8-lea al veacului trecut în cadrele „*Asociaţiunii transilvane*”.

Dacă sub raport literar-artistic Matica n'a reuşit să dea dela început un impuls mai accelerat, în schimb opera de organizare culturală a progresat treptat prin înfiinţarea unei Tipografii slovace (S. A. 1869), a unei societăţi de femei slovace (*Zivena* 1870) şi a unei societăţi de muzică slovacă (*Slovensky spevolok* 1871), precum şi prin câteva şcoli secundare cu limbă slovacă, asupra cărora urma să se deslănţuiască în curând furia intoleranţei politice a curentului de forţată desnaţionalizare atât în teritoriul locuit de Slovaci, cât şi în cel locuit de Românii Transilvaniei, ai Banatului, ai Crişanei şi ai Maramureşului.

Lupta pentru apărarea limbii naţionale şi pentru păstrarea tradiţiunilor autohtone trebuia purtată, fireşte, şi în cadrele acestor organizaţiuni culturale. După cum stăruia Şaguna asupra acestei probleme vitale, în adunarea generală ținută în vara anului 1862 la Braşov, repetând cuvântul umanistului italian Bonfini, că Românii par a fi luptat de-a-lungul veacurilor mai mult pentru limbă decât pentru viaţă — „plus pro linguae, quam pro vitae incolumitate certasse videantur” — şi subliniind că ei vor să rămână de-a-pururi în viaţa neamului, deci în aceea a limbii lor, la fel stăruiau şi conducătorii şi membrii Maticiei în cultul limbii slovace şi al datinilor strămoşeşti.

După cum mărturisea el că „naţiunea română va fi regenerată şi întinerită... pentrucă insetează după cultură şi luminare, iar membrii Asociaţiunii nu vor cruşa niciun sacrificiu, ce va condiţiona un viitor mai fericit şi propăşire naţională”, de aceeaşi râvnă şi hotărâre erau inspirate şi cuvintele episcopului Moyses, care într'o adunare generală a Maticiei făcea să pătrundă în urechile şi la inima auditorului acest îndemn de excepţională gravitate: „Mizeria bietului nostru popor este nespus de mare; trebuinţele lui sunt nenumărate, această împrejurare cere o încordare neîntreruptă, pentru a micşora această mare mi-

zerie, pentru a trezi națiunea întreagă din visul morții spirituale spre o viață activă, demnă de ființa omenească, și dacă un destin grozav ne-ar împiedeca să ne atingem scopul, ar fi mai de dorit, să stângă Dumnezeu de pe fața pământului acest popor nenorocit decât să fim siliți după un mileniu de sclăvie spirituală să trăim și în viitor în aceeași sclăvie, spre rușinea noastră și a omenirii întregi".

Erau cuvinte așa de îndurerate, smulse dintr'o tristă presimțire a luptătorului cultural-politic, în stare să-și dea seama de consecințele dualismului austro-ungar asupra vieții naționale slovace.

Aceeași presimțire își găsisse o expresiune similară și în cuvintele memorabile, pe care i le spusese Șaguna lui Gheorghe Barițiu cu prilejul unei convorbiri în vara anului 1864 la Brașov: „Să nu lăsăm, Domnule Barițiu, să apună Asociațiunea noastră, să o susținem cu toate brațele, încât dacă s'ar întâmpla să pierdem celelalte drepturi, la câte năzuim, să rămânem cel puțin cu acest mijloc comun de cultură a limbii și a spiritelor. Zelul nostru pentru Asociațiune să nu scadă!" La acestea adăuga istoricul transilvan explicațiunea că politica din Viena începuse a se schimba încă dela 1864 în defavoarea Românilor. „Episcopul Andrei o simțise mai curând decât noi ceștialți"... La fel o va fi simțit și episcopul slovac Moyses, ale cărui relațiuni cu factorii dela cârma Monarhiei habsburgice erau de așa natură, încât îi ofereau puțința să se informeze din bun timp asupra unor schimbări de regim politic, ce urma să devină în scurtă vreme fatal pentru existența Maticeii.

La 20 August 1874 a fost închis prin ordinul guvernului din Budapesta gimnaziul slovac din *Revuca*, la 21 Sept. cel din *Kláštor pod Znievom*, la 30 Dec. cel din *Turč. Sv. Martin*. În toamna aceluiași an au fost ordonate cercetări și împotriva Maticeii. Tânărul publicist slovac *Svetozar Hurban Vajansky* scria la 1 Oct. 1874 în *Narodnie Noviny* (Ziar Național) că *Slovacii prigoniiți nu se înspăimântă de asemenea nedreptăți, fiindcă nu se tem de cei ce le săvârșesc; ei nu-și pierd credința în Dumnezeu, în patria și națiunea slovacă, nici speranța într'un viitor mai bun...*) La 6 Aprilie 1875 guvernul prezidat de Coloman Tisza dis-

1) Acest Sv. Urban Vajansky, neînfricat luptător cu condeii pentru drepturile neamului slovac, ajuns în temnița din Vaț, nu a fost dat uitării nici de conaționalii săi, nici de Românii Transilvaniei. În numele acestora din urmă „Liga domnișoarelor române din Sibiu” a trimis întemnițatului publicist slovac o cunună de lauri în chip de omagiu. Vajansky mulțumește pentru această dovadă de dragoste a unui popor față de celalalt. Iar femeile slovace adresează surorilor sibiene cuvinte ca acestea: „Iubite surori românce, simțim o adevărată sfială față de nobleța sufletului vostru... Prin darul vostru ați reușit să aduceți mângâiere scriitorului nostru și prin aceasta ne-ați dat nouă tuturor chezașia iubirii și a simpatiei voastre pentru poporul nostru. În acest semn al unor suflete frumoase vedem un lucru de mare însemnătate, al cărui

punea desființarea Maticiei precum și confiscarea averii și a colecțiilor ei sub cuvânt că, depășindu-și limitele activității fixate prin statute, ar fi desfășurat și acțiuni de ordin politic. După dispozițiunile statutelor averea s'ar fi convenit să intre în patrimoniul națiunii slovace, dar Tisza spunea că în Ungaria nu există decât națiune maghiară, nu o poate da deci unei națiuni inexistente, ci o trece în patrimoniul Statului. În zadar a protestat într'o ședință a parlamentului din Budapesta deputatul sârb *Svetozar Miletič* (4 Decemvrie 1875) împotriva acestui procedeu volnic; protestul a răsunat ca glasul celui ce strigă în pustie (Fr. Hrusovsky, *Geschichte der Slowakei* p. 115).

După sfârșitul războiului mondial, noile împrejurări politice au permis Maticiei să-și recupereze întreg patrimoniul confiscat, reluându-și activitatea cu elan sporit — în proporție cu timpul pierdut de aproape o jumătate de veac, când munca îi fusese întreruptă prin odioase măsuri de prigoană politică. Activitatea ei s'a intensificat din an în an în măsură impunătoare, după cum arată cele 8 publicațiuni periodice, tipărite sub egida Maticiei. La expozițiunea cărții, organizată în Bratislava cu prilejul celei de a 5-a aniversări a independenței slovace, din totalul de 2600 opere, prezentate ca produse în acest scurt răstimp din partea editurilor indigene, nu mai puțin de 417 erau cele apărute în editura Maticiei.

* * *

În strădaniile spre progres ale națiunilor, în orice domeniu de vieță, se afirmă în deosebi doi factori determinanți, două forțe creatoare: voința care nu șovăește și credința care „mută munții”. Cea dintâi dă rămă zidul oricărei piedeci; a doua spulberă orice îndoială ar căuta să se furișeze în sufletul luptătorilor. Amândouă împreună izbutesc să clatine chiar munți de obstacole, ce li s'ar ridica în cale.

Aceste două forțe creatoare s'au afirmat și continuă să se afirme în sufletul Românilor organizați pe temeiul culturii autohtone în cadrele „Asociațiunii transilvane”, precum și în sufletul Slovacilor, organizați la fel sub aripile ocrotitoare ale Maticiei.

Prin voința lor activă, ca și prin credința militantă, de care au fost însuflețiți deopotrivă conducătorii și cei conduși, ei au izbutit să în-

rost este încă acoperit de vălul viitorului. Voi ați făurit cea dintâi verigă de aur călită în focul suferinței. La această verigă se va adăuga a doua și a treia tot așa și din partea noastră. Fie, ca aceste verigi să lege națiunile noastre într'un lanț puternic, mai tare decât atacurile vrăjmașilor”. — Urarea dela 1894 s'a împlinit aievea, putând fi socotită acum, după o jumătate de veac dela rostirea ei, drept una din cele mai vădite realități de ordin sufletesc și politic.

frunte feluritele piedeci ridicate mereu în calea năzuințelor de progres și să aștearnă, prin organizațiune culturală, trainica temelie a desrobirii și independenței naționale — ultimul și supremul scop al sacrificiilor, închinată fără preget pe altarul culturii.

În convorbirile zilnice cu preotul Andrei Hlinka, pe care am avut prilej să-l cunosc foarte de aproape în vara și în toamna anului 1908 la umbra zidurilor din temnița Seghedinului, făcându-i amintire despre împrejurările istorice, care l-au ajutat pe Andrei Șaguna să poată avea rol determinant la înființarea și conducerea „Asociațiunii”, bunul meu prieten îmi urmărea cu atențiune încordată expunerea, la sfârșitul căreia a rostit cuvintele: rog pe Dumnezeu, să-mi ajute să pot și eu deveni un Andrei Șaguna al neamului meu slovac...

Milostivul Dumnezeu i-a împlinit cuvântul de rugăciune, fiindcă izvorise din inimă curată și smerită. Oricine va urmări cu ochiu atent vieța satelor și orașelor slovace din timpul de față, se va putea convinge că numele preotului Andrei Hlinka, cel așezat spre odihna de veci în impresionantul mauzoleu din Ružomberok, aproape de culmile din Tatra, — trăește în toate părțile națiunii sale cu aceeași intensitate, cu care a izbutit să-și supraviețuiască Mitropolitul Șaguna data coborârii sale în mauzoleul păzit de leii încremeniți în jale, lângă biserica rășinăreană dela poala Carpaților.

De aceea versurile românești închinată la 1933 de poetul Ioan Bran-Lemeni, amintirii acestuia din urmă cu rugămintea să rămână „Asociațiunea” ca „un praznic al luminii”

... ceea ce a fost întotdeauna
De câte ori veni-vor pelerinii
Binecuvinte-i duhul lui Șaguna...

într'o corăspunzătoare adaptare slovacă — mutatis mutandis — s'ar potrivi și membrilor Maticii, de câte ori se întrunesc în spiritul dispărutului și totuși atât de prezentului lor cărmaciu sufletesc Andrei Hlinka, pe care tineri și bătrâni din tot cuprinsul pământului slovac îl cântă în versuri simple și duioase ca acestea:

Bătrânul nostru, bătrân
Rămâi cu noi, nu ne părăsi

Căci până vei fi tu la cărmă
De noi — bine va fi...

Stary náš, stary náš
Sedivú hlavu náš
Zatiaľ je to dobre s nami
Kiru si ty stary náš medzi nami.

I. LUPAȘ

ROIRI SĂLIȘTENE

Stând de vorbă cu bătrânii...

Revenit pentru un timp în comuna mea de naștere, după o jumătate de veac trăit — afară de scurte vizite aici — în altă parte, am început să mă interesez, pe lângă alte probleme care mă preocupă, și de arborele genealogic al familiei căreia aparțin, de ascendenții mai vechi pe care nu i-am apucat în viață, sau dacă-i apucasem, fiind copil atunci, nu mi se trezise încă curiozitatea cunoașterii vieții și trecutului lor; iar mai târziu, când se deșteptase curiozitatea acestei cunoașteri, părinții, dela care aș fi putut afla amănunte asupra înaintașilor lor, nu mai erau în viață, — tata lăsându-mă cu zece ani neimpliniți, iar mama tocmai la încheierea studiilor.

Curiozitatea inițială s'a prefăcut în curând în pasiune care, apoi, pe lângă scotocirea scrisorilor și însemnărilor uitate prin funduri de lăzi sau împăinginite colțuri de pod — mai ferite de ochii cotrobăitorilor fără pricepere pentru valoarea lor — m'a pus în contact cu registrele parohiale și cu câțiva bătrâni care păstrează încă vie amintirea oamenilor și vremurilor pe care le-au apucat în tinerețele lor.

Dacă dela aceștia n'am putut afla multe lămuriri privitoare la ceea ce mă interesa în primul rând, am aflat atâtea altele, de *interes general*, — cele aflate constituind tot atâtea verigi din lanțul nesfârșit al istoriei vieții celor umili, prin meleguri străine, uneori la mii de kilometri de căminul părintesc, luptând și de-atâtea ori biruind adversități și piedeci care-i situaiază în adevăr între *eroii* vrednici de a fi cunoscuți, mai ales că lupta pe care au purtat-o, n'au dat-o nici cu paloșul nici cu arme de foc, ci numai cu credința și nădejdea în Cel-de-Sus și cu o neînduplecată voință de a nu se lăsa doborâți nici de vitregia vremurilor, nici de răutatea oamenilor.

De astă-dată dau glas amintirilor lui moș *Ion Cojocariu*, un rar exemplar de bătrân, care și acum, la 92 ani (n. la 15 Aug. 1852) e

mai limpede la cap decât mulți tineri, mulțimea anilor, pe care-i poartă cu seninătate, neputându-i nici aburi memoria, nici încovoia spinarea, nici înțărca pasiunea muncii, fiind și azi mereu în treabă prin curtea gospodăriei sale din Folteștii Săliștei.

Doar de auzul mai greu dacă se mai plânge câteodată și... de picioare, pe care și le simte slăbite, mai ales de când și-a scrântit unul, pe care însă — nevoind s'audă de doctor — scrâșnind din măsele, și l-a pus el însuși la loc.

Azi, pe lângă mulțumirea de a putea îndeplini el treburile din curte, toată bucuria i se rezumă doar la luleaua care, cât timp e în casă fără treabă, nu-i lipsește din gură și în care tutunul nu cunoaște chibritul, ci numai cărbunele din gura sobei, îndesat pripit în cuibul pipei cu buricul degetului noduros.

Deși-i cu fața adânc brăzdată de plugul lui Cronos, nu-i dai mai mult de 75—80 de ani, atât e de bine conservat. Poate șuvițele-i de păr, mai rărite și albe, dacă te-ar îndupleca să-i mai încarci cele 7—8 decenii încă cu câțiva ani, dar acestea nu prea ai prilej să le vezi, căciula voinică subțire care stau ascunse și în casă, oricât de cald ar fi, nedescoperindu-le decât, pentru câteva clipe, în focul povestirii, când și-amintește de vreun năcaz mare, de izbutirea în vreo întreprindere riscată, sau când, plin de năduf, simte nevoia unui paratrăznet, care întotdeauna e căciula, energic smulsă și, c'o explozie de sentiment neșlefuit prin saloane, tot atât de energic îndesată din nou, mai adânc, în cap.

Cunoscând greul traiului nu din spusele altora, ci din propria sa viață, târîtă mai mult printre Turci, Tătari, Ruși, până departe spre Soare-răsare, în povestirea acestei vieți el nu e nevoit să se împodobească cu experiența altora, contactul cu neamurile printre care a viețuit resimțindu-se în toate relatările, în tot vocabularul său, care păstrează și azi reminiscențe din limbile acestora, mai ales din cea turcească, pe care o vorbește încă bine, ceea ce i-a adus, cu prilejul vizitei la Săliște a membrilor unei delegațiuni turcești în România, cinstea de a fi el rugat de autoritățile locale ca să servească de interpret al consătenilor săi.

Cumpănit la vorbă, istorisește pe 'ndelete, transportat parcă cu întreaga-i ființă, prin meleagurile în care și-a cheltuit vigoarea hărțuitei sale vieți. Și în tot ce-ți spune, simți controlul unui sentiment al răspunderii.

Când întrebarea mea privește o precizare de an sau completarea vreunui nume patronimic cu cel de botez, sau când vrea el să-ți lămurască mai bine primejdia hopului peste care avea să treacă, dacă

simte nevoia unui mic răgaz, ca să câştige timp, înainte de a-ți satisface curiozitatea, se ridică dela masă și-și face de lucru cu pipa la gura sobei, păcăind parcă nerăbdător de a o vedea arzând bine.

Poate niciodată n'am regretat că nu cunosc stenografia, ca stând de vorbă cu moș Ion Cojocariu. Povestirea lui redată de mine nu păstrează intact decât fondul, forma în care a fost expus acest fond neputând fi fixată decât de un stenograf. Cât mi-a stat în putință, am căutat să prind caracteristicile felului său de-a istorisi. Dacă nu voi fi reușit pretutindeni, să fiu iertat.

El, cetindu-i spusele așa cum le-am așternut eu pe hârtie, mi-a dat aprobarea cu întreruperile-i dese: „Așa!... Așa!...” Și asta mi-e de ajuns, incredințându-mă că n'am călcat alături de adevăr.

Să-l ascultăm deci pe el cu introducerea care a premers începerii istorisirii dorite.

— Moș Ioane, te vei mira de venirea mea la d-ta. Dar, interesându-mă de înaintașii noștri sălișteni care au descălecat mai întâiu în Dobrogea, Basarabia și Rusia, cei cu care am dat în vorbă despre aceste descălecări, toți m'au îndreptat la d-ta, ca la cel mai bătrân dintre ei, care el însuși a bătătorit drumurile prin acele meleaguri. Dacă Ți-ai face deci puțin răgaz, ca să-mi istorisești vieța d-tale petrecută pe acele plaiuri, în legătură cu oamenii cu care ai vecuit pe acolo, m'ai îndatora nu numai pe mine, ci pe toți cei care țin să cunoască locurile prin care s'au răznit de ai lor înaintașii noștri și vieța de izbeliște, printre străini, ca să-și poată câștiga pâinea zilnică și să poată asigura o vieță mai omenească urmașilor.

„E păcat să rămână îngropate în întunerecul uitării strădaniile și sbuciumul care stau la temelia vieții celor de azi. Mai ales că mulți dintre domnișorii de azi își inchipuie că și bunicii lor au fost tot domnișori ca ei în tinerețele lor și, unii nu-și dau seama, alții nu vreau să știe că lustruitele lor ghete de azi au să le mulțumească: opincii nevăcsuite, hainele domnești: tohoarcei mițoase și scumpele pălării: căciulii țurcănești — și că lumina învățaturii de care s'au învrednicit, o datoresc agoniseliilor unor trudnice vieți — prin zloată, vânt, ger, primejdii, năcazuri de tot felul — și dorului de a-și vedea măcar urmași trăind o vieță mai înlesnită, mai la adăpost de greutățile prin care a trebuit să-și ducă ei vieța.

— Așa..., așa...

— De aceea, e bine să le mai reamintim obârșia domniei lor de azi, căci nu e lucru de rușine a te ridica de jos, din necunoscut, pe picioarele și prin vrednicia ta. Dimpotrivă, un astfel de om e mai de preț pentru neam și-i vrednic de mai mare cinste decât unul care s'a

născut în belșug, cu legături familiare care l-au săltat, adeseori, în locuri și slujbe peste vrednicia lui.

„D-ta, de pildă, pe cine te-ai bizuit, ce proptele ai avut în viață? — Capul ăsta de cioban, ăstea două palme, ăstea două picioare și... nădejdea în Dumnezeu. Și prin câte a trebuit să trec!... Câte a trebuit să 'ndur!...

„Eu gândesc că, dacă domnișorii de care aminteași d-ta, ar trebui să treacă printr'o singură iarnă grea — una singură! — din acelea prin care a trebuit să trec eu, pe cap cu sarcina și grija unei țărle mari, fără adăpost și fără nutreț, n'ar mai apuca primăvara. Și-ar lăsa toți oasele acolo!

„De câte ori n'am fost silit să trec prin sloi de ghiață și apă până 'n brâu, ca să-mi pot trece din calea dușmanului, fără să-mi bage de seamă, caii și boii cu carele peste ape, că dacă nu mă simțeau alături de ei, nu voiau să treacă apa. Și de câte ori n'a trebuit să stau înzăpadă ori în glod până 'n genunchi, nemâncat și nebeut și... uite... mă mișc și azi, la 92 de ani.

— Te-a ocrotit Cel-de-Sus!

— Asta-i! Ai zile dela Cel-de-Sus, nu ți le poate lua nime. N'ai, te-ai dus!... Cum s'au dus atâția alții ca mine.

„Dumnezeu ne ocrotește cu mintea pe care ne-a dăruit-o. Face te sfătuieste ea, ieși deasupra năcazului; n'o bagi în seamă, o pățești.

„Mă gândesc iar la mine. Eu, de pildă, sfătuit de minte, niciodată nu mă dam hodinei ud și cu picioarele înghețate. Mă uscam și frământam cu ele pământul până mă 'ncălziam. Numai după aceea puneam capul jos. Și uite — slavă Celui-de-Sus! — n'a trebuit să-mi duc picioarele pe la băi. M'au slujit până acum. Da' alți tovarăși, trudiți de alergătura de peste zi, seara nu se mai gândeau la ce-or păți, dacă se culcă uzi și înghețați. Și urmarea a fost că toți ăștia s'au pomenit cu boala 'n oase, cu picioarele umflate, neputincioși de tineri încă.

„Au mai slăbit ele, nu-i vorbă, și picioarele mele — ce vrei, 92 de ani nu-s 92 de săptămâni! — da tot mă mai slujesc...

— Să dea D-zeu să te slujească, așa mai slăbite cum sunt, și 'n anul al sutălea!

— Cam mult și ce-i prea mult, se știe, nu-i sănătos.

— Mulți, pentru alții mai tineri și mai nevoiași, nu pentru d-ta.

— Păi de-acum, oricât m-am ferit de ei, tot în ceata *nevoiașilor* se cheamă că sunt.

— D-ta și... *nevoiaș!* Ian iai pe rând pe toți cu câți ai colindat cele țări îndepărtate și vezi care-i mai nevoiaș!

— Ia-i!... De unde?... Din groapă?...

— Cum, toți te-au părăsit ?

— Toți.

— Și te taxezi, totuși, de *nevoiaș* ?

— De silă, bucuros.

— Dar să lăsăm bătrânețele și să retrăim un ceas, două, anii tinereții. Cu gândul la ei, mai uităm de neajunsurile vârstei de azi. Nu-i așa ?

— Ba așa.

— S'o luăm dar dela 'nceput.

„La ce vârstă ai plecat de-acasă, pe unde ai umblat și la cine ai slujit ?

— Ți-oiu povesti tot cu de-a-mănuntul, că parcă le trăiesc azi, așa le văd de limpede toate. D-ta vei însemna ce vei crede de bine — mai adăugă când mă văzu că scot hârtie și tocul de scris.

„De-acasă am plecat la vârstă de 14 ani, — începem moș Cojocariu să-și depene povestea vieții. Am plecat prin luna Martie — mi-aduc bine aminte — spre Dobrogea unde-și aveau de mai de mult târlele lor de oi unchiu mei după mamă Nicolae și Ion Știreciu. Nicolae, la Medgidia și Ion, la Idrezcuiusu. Aci am intrat ca ajutor la Ion. După zece ani, în 1876, unchiul Ion Chelu¹⁾ — așa-i ziceau Turcii, că era pleșuv — presimțind izbucnirea războiului între Turci și Ruși, s'a întors acasă la Săliște, după ce lăsase pentru mine la un cunoscut crâșmar din Medgidia — că eu nu eram acolo când a plecat — 50 ocale de făină de cucuruz și vorba: să grijesc eu de oi, că el a plecat la „melechete“, adecă în patrie.

„Ce te faci acum Ioane, singur, cu grija atâtor oi?... mă gândiam în sinea mea. A dat însă D-zeu ca, în drum spre târlă, frământat de gânduri, fără bani, cu greutatea iernării în față — era la Sf. Andreiu — să întâlnesc pe bogătanul Chipară, tot Săliștean, care, dând în vorbă cu mine și aflând cine sunt — eram doar înrudiți — la rugămintea mea, mă primi cu târla la moșia lui, după ce îl încredințasem că-i voi cruța nutrețul și că am să-mi iernez oile — 730, dintre care: 200 ale mele — prin pădure, fără fân, de care Chipară n'avea deajuns nici pentru oile lui. Doar când îngheța, le mai hrăneam cu pleavă, amestecată cu apă sărată și niscai grăunțe, de care se mai găseau la moșie.

„Nici când au fătat, nu m'am folosit de perdele cu stof. Le-am lăsat să fete pe câmp.

¹⁾ Chel e vorbă turcească în limba noastră.

„Așa le-am scos din iarnă și, totuși, bine hrânite că se *îmbălegau ca vacile, așa mâncare au avut*, de se minunase boierul de destoinicia mea, dându-mă ca pildă ciobanilor săi.

„Am iernat 730 de oi, fără cheltuială, *doar ochinca și făina*, — ține să mai sublinieze odată, cu vădită satisfacție, moș Cojocariu.

„La Sf. Gheorghe din 1877 izbucni apoi războiul. Auzind vestea, am tuns oile și am vândut lâna unui Evreu, iar mieii — berbecuții — unui Grec din Constanța. Banii — 50 lire turcești în aur — i-am ascuns su' podeau strungii.

„Pe la Sâmpetru apoi s'au și arătat Cerchejii și Tătarii care au început a lua oile oamenilor. Se scociorăse lumea, drumurile erau pline de căruțe care se refugiau din fața Rusului, spre Turcia. Brânza, făina, untul, cașcavalul — că boierul Chipară avea și un Bulgar care-i făcea cașcaval — și tot ce se mai găsi la turmă, a fost încărcat de acești bejenari și dus. Chiar pe ciobani îi lăsară Cerchejii și Tătarii numai în cămeșe.

„Oile, spre norocul nostru, erau la câmp. Și cum bălăriile erau cât casa de înalte, nu se vedeau din depărtare. Da' ca să le știu totuși mai la adăpost de ei, cu cei trei ciobani pe care-i aveam, le-am mânănt spre Dunăre, la Rasova. Mergeam numai noaptea, ca să nu fim văzuți.

„Intr'o dimineață, când coboram printre niște vii, o babă ieșindu-ne în cale și auzind încătrău vrem să mergem — mă cunoștea — m'a sfătuit să întorc oile înapoi, că la Dunăre au pustiit tot Cerchejii, de groaza cărora a fugit și ea cu un băiat, 17 fete și 3 neveste, pe care Cerchejii voiau să le răpească și să le ducă cu ei. „De trei zile stăm ascunse în vii — îmi spuse — flămânde ca vai de noi!”

„Văzând primejdia spre care mergeam, am întors oile înapoi, luând cu noi și pe cei din vie. Ne-am tras apoi într'o pădure apropiată, ca să pot face foc. În câmp nu era modru. Ne-ar fi trădat fumul că suntem acolo. Imi primejduiam oile. Aci, am făcut o mămligă mare și împărțind-o frățește între toți, mai dând și câte o bucătică de brânză fiecăruia — atâta aveam — am stâmpărat foamea femeilor care abia se mai țineau pe picioare de leșinate ce erau. În noaptea următoare, am plecat mai departe și, cu ajutorul lui D-zeu, ziua ascunși, noaptea pe drum, am ajuns a treia zi la Cicârciu, unde am dat drumul oilor la câmp. Spre neferocul nostru, că niște Cercheji și Tătari, văzându-ne venind din spre câmp, au încălecat și-au luat-o într'acolo, unde, dând de oile risipite printre buruienile câmpului, le-au luat din urmă mânăndu-le spre sat. Femeile au fugit care 'ncătrău, de s'au ascuns. Ciobanii, amenințați că vor fi împușcați dacă vor umbla să abată oile din drum, au fugit și ei. Eu m-am ascuns într'o groapă cu urzici. Numai

băiatu' — Ionu Măriei Chioriții — un Poenăraș de 16—17 ani, curajos, n'a vrut să se despartă de târlă, spunând Cerchejilor :

— Tăiați-mă, face-ți ce-ți vrea cu mine, da' io nu plec de lângă oi, între care am și io 30, — toată agoniseala mea!"

„Deodată, apărură patru bașbuzuci călări. Erau cei care luaseră oile și proviziile Bulgarilor care se ascuseră în ghiol. Acum le venise rândul la ale mele. Da' nu mult după ce mi le-a luat, răsar din spre comună: cafegiul tătar din Cicârciu cu două *zaptele* (jandarmi) turcești. Cafegiul striga mereu: Ioane!... Dumitre!... Auzindu-l și cunoscându-i glasul, am ieșit din groapa în care stam ascuns. Cum mi-au auzit oile glasul: „Mica tatii!...”, toate buluc în jurul meu, de bucurie.

„Prin cafegiu, am ajuns apoi la tocmeală cu zaptelele, ca să-mi scape oile din mâinile bașbuzucilor. Mi-au cerut 30 de lire și doi miei și am căzut la 'nvoială cu 25 și doi miei, spunându-le totodată că nu le pot plăti banii decât în Constanța, fiindcă eu n'am bani, da' acolo capăt dela cunoscuții mei negustori cărora le vindeam lâna și miei.

„Se 'nvoiră, da' mi-au spus că va trebui să 'ndur o bătaie bună când vom da față cu bașbuzucii. Da' să nu mă spariu, că bătaia își are rostu' ei, pentru a nu bănuși 'nvoiala dintre noi.

„Când ne-am apropiat de oi:

— *Gheri!*... (înapoi!) strigă Cerchejii către zaptele.

— *Dil gheri!*... (Nu 'napoi!) *Il eri!*... (Înainte!) — strigă zaptelele către cei vreo 50 de Cercheji înarmați. „Suntem trimiși de *merelaiu'* (comandatul oștirii) din Constanța, ca să luăm oile ghiaurilor și să le ducem pentru armată. Oile acestea sunt deci ale armatei turcești din Constanța și, întinzându-le niște hârtii, le mai spuseră odată că au ordin să le ducă acolo.

„Da' ăștia habar n'aveau ce putea fi scris în hârtii. Nu știau carte.

„Dacă-i așa, ziseră Cerchejii, împliniți porunca!... Și-atunci, mă pomenesc numai că o zaptea mă croiește peste spate c'o năpărcă afurisită, de-am crezut că-mi plesnește pielea, strigându-mi odată răstit: „Oile le mâni tu, ghiaure, și nu care cumva să 'ncerci să fugi, că ești fiul morții!”

„După ieșirea din sat, au răsărit și fetele și ciobanii din ascunzăturile lor. Și așa, cu toții, am luat-o spre Constanța.

„La Anadolchioi, aproape de Constanța, ne ies în cale vreo 500 de Cercheji și Tătari înarmați, venind de prin satele bulgărești pe care le jefuiseră de tot ce găsiră prin ele.

„Ascundeți-vă prin gropi!” strigară zaptelele către noi, oile rămân numai în paza lor.

„Ale cui sunt oile? — întrebare Cerchejii.

„Ale armatei turcești din Constanța?” — răspunseră zăptelele.

Răspunsul acesta ne-a dat iar slobozenia de-a putea merge mai departe. Ajunși la Constanța, oile au fost adăpostite în curtea unui Turc, că Turcii fugiseră de teama venirii Rușilor.

„Eu m-am dus apoi la Evreul meu cunoscut Ilie Haica, cumpărătoru' lânii oilor noastre, luând împrumut 25 de lire făgăduite zăptelelor care, după ce luară banii, plecară la femeile lor, spunându-mi la despărțire: „Să nu vă mișcați de aici până nu se vor scurge toți Cerchejii din părțile acestea!”.

„Nici nu ne-am mișcat 40 de zile, în care timp femeile au fost adăpostite într'o magazie dela Consulatu' austriac. Mai rău au dus-o bietele oi care, în lipsa nutrețului, au ajuns să mănânce pământ. Și slăbiră... de-abia se mai țineau pe picioare.

„Mulțumită negustorilor, care au ajuns la tocmeală și invoială cu comandantul turc, Constanța a rămas nepustiită și așa am putut rămânea stăpân pe oi. Vara, a fost un belșug de bucate pe câmp, de oile s'au îndreptat repede.

„După intrarea României în războiul mondial trecut — continuă moș Cojocariu — la 8 Octomvrie 1916, — am pornit apoi din nou cu oile, ca pe vremea celuilalt războiu, din 77/78.

„Văduva lui Chipară, Maria, voia, de frica Bulgarilor, să se refugieze la Tulcea; dar nu i s'a dat voie, fiind îndrumată spre Brăila. De aceea, trecui acolo și eu cu oile.

„Greu drum — bată-l păcatele! — și din pricina vremii rele — zăpadă cu ploaie și noroiu până su' genunchi — da' și din pricina multelor care stricate, rămase în drum pe urma retragerii altora înaintea noastră.

„Opt zile n'am dejugat boii dela cele patru care — la fiecare car aveam înjugăți opt boi — numai când îi adăpam.

„În a opta zi, seara, am trecut apoi Dunărea pe podul de luntrii făcut de Ruși, care pătrunseseră până aproape de Cicârciu, rămânând oile iar numai în grija mea și-a ciobanilor, stăpâna cu fiică-sa, măritată cu căpitanu' Blănaru, refugiindu-se la Tulcea. Da' neputând sta acolo, au plecat și ele peste Dunăre, așa că ne-am întâlnit apoi la moșia văduvei boierului Suciș — care se 'necase într'un ghiol când se scâldea — aproape de Oituz, de unde auzeam bubuitul tunurilor, că și acolo era front.

„Administratorul moșiei, văzându-ne hârțiile dela Prefectură, care ne 'ndrumase într'acolo, mi-a spus că ne primește cu oile pe moșie, dacă cumpărăm dela el paie. M-am învoit, se 'nțelege.

„Trei săptămâni am stat aci. După trei săptămâni, a venit căpitanu' Blănaru, ginerele lu' Chipără, a luat femeile, iar pe noi ne-a trimis la Galați.

„După un drum greu de-o săptămână, am intrat în hotaru' orașului. Da' n'am avut parte de hodină nici aci. După trei zile dela sosire, stăpâna și ginerele ei ne-au trimis spre Iași, unde trebuia să mergă și ei. M-am împotrivit, știind prin ce greutăți aş avea să trec până să ajung la Iași. Le-am spus că eu nu mă duc, facă ei ce-or vrea cu oile. Să mă duc să prăpădesc oile... când bine știam dela cei care veniră de-acolo, că în părțile acele nu se mai găsește de loc nutreț, că-l mân-caseră vitele armatei rusești?... ”

„Năcăjit, i-am lăsat în plata Domnului și m-am dus la căsăpie să vând un bou căruia i se rupsesse un picior.

„În vremea lipsei mele, nimeri acolo un văr al meu, Ion Știrciu. S'au tocmit să ducă el oile la Iași. Văru' Ion, în credința că merg și eu — că așa i-au spus — a pornit-o înainte cu oile, așa încât, când m-am întors eu dela căsăpie, n'am mai găsit nici stăpânii, nici oile. Rămăsesem dar cu 5 care, 40 de boi, 2 trăsuri și 3 căruțe cu caii lor.

„Ce să mă fac acum? — mă întrebam. M-am luat să-i caut. Nu i-am mai găsit, cu toate că umblasem 10 zile ca să le dau de urmă. Luasem, cum s'a văzut, drum greșit. După ce-am văzut apoi că tot umbletu' meu, pe zloata care era atunci, a fost zadarnic, m'am oprit în satu' Fântânele, pe malu' Prutului.

„Grele zile. Dela 8 Octomvrie 1916, până la 4 Februarie eu n'am ajuns să mai schimb cămeșa de pe mine. Eram ca un Harap de negru.

„Într'o zi cum stam în fața cafenelii așteptând pe primaru' comunei ca să-mi dea actele trebuincioase rămânerii mele acolo, văd că din convoiu' care trecea pe șușea, cineva îmi face mereau cu mâna să mă duc acolo. Cine era? Coccoana, stăpâna oilor, pe care ginerele ei, căpitanu', ca să poată ajunge mai ușor la Iași, o dăduse în grija unui convoiu militar. Mi-a zis: „Vere, să pleci de-aici la Berești, unde ne vom întâlni!”

„Așa am plecat din nou și după vreo săptămână, prin zăpadă tot până 'n brâu și noroaie tot până su' genunchi am ajuns. Vitele, se clătinau pe picioare de slabe ce erau. Le-am mânat într'un zăvoiu, hrănindu-le cu tulpăi aduși dela Fântânele.

„După vreo trei săptămâni a venit apoi căp. Blănaru și a pornit cocoanele cu trenu' spre Iași. Da' din pricina viforului care grămădisse zăpada pe linia trenului, a trebuit să se oprească la Negrești, unde trenu' a fost trecut pe-o linie moartă, pe care din cauza troienelor de zăpadă, au stat mai o lună de zile.

„Dela Berești am trecut apoi la Bârlad. Aci, la dorința căpitanului Blănaru, am vândut boii unui casap cu câte 75 de lei bucata — că erau numai pielea și osu' — bucurându-mă că am căpătat și atât, nevrând nime să-i cumpere. Ce să facă cu ei pe vremuri ca acelea?!...

„Așa am rămas numai cu carele și căruțele. Căi a trebuit să-i dau la Negrești convoiului. Am dat apoi socoteală cocoanelor și căpitanului din trenu' de pe linia moartă: de cai, slugi și de banii luați pe boi. Carele, cu tot ce era în ele, au rămas în Bârlad.

„Văru' meu Ion Știreciu, care plecase cu târla, ajunsese în pădurile dela Ungheni, unde din pricina lipsei de nutreț, i-au murit vreo 500 de oi, ajungând și ei, ciobanii, în primejdia de-a muri de foame, că din pricina zăpezii mari, se întrerupsese orice legătură între sate.

„Ca să caute vr'un ajutor, văru a plecat atunci la Iași, unde noroc' i-a scos în cale un boier dobrogean, pe Grigorescu, dela Tali-verde,¹⁾ care-i dădu pentru hrana ciobanilor 200 de franci și statu': să se ducă la Marele Stat Major, unde ar putea afla adresa căp. Blănaru.

„Așa s'a și întâmplat. Aflând aci adresa căutată, a putut întâlni pe căpitan care, aflând de lipsurile pe care le 'ndură, i-a dat 1000 de franci. Atâta avea la el. Da' oile n'au mai putut fi mântuite. Au murit toate: 2700 de oi!... Și, fiind înghețate, nici pieile nu le-am putut trage de pe ele. Abia după ce a dat primăvara, le-am putut beli. Iar pieile, negăsindu-se alt cumpărător, le-am dat unui Evreu din Iași cu 1 franc bucata.

„Așa s'a ales praf de toată averea cea mare a lui Chipară și așa m'am ales și eu, după truda fără seamăn a unei vieți chinuite, cu 284 de franci, — cât am luat pe pieile oilor mele!

„Aci ajungi când umbli să conducă târla... „femeia!“... — izbucni, de încheiere, moș Cojocariu, descărcându-și năduful care-i umplea sufletul într'o lumânare maternă.

„După ce am limpezit totul cu stăpânii — își reia după o pauză firul povestirii — m'am întors la Negrești și de-aci la Bârlad, unde-mi aveam hainele și căruțele și unde am stat o lună de zile într'o cameră de lângă biserica Trei Ierarhi cu niște refugiați.

„Prin Martie 1917, am întâlnit apoi aci în Bârlad pe Săliștenii Constantin Peligrad „Cergăuț“, refugiat dela Pitești, Ion Ciuca, venit dela Râmnic Vâlcea, și Marcu de pe Gruiu, fugit dela Corabia, — mutându-mă la ei pe vreo 8 zile.

¹⁾ Localitate între Tulcea și Constanța.

„Tot aci am întâlnit pe Dumitru Hanciu „Ghibuleț“, venit din Dobrogea, cu care am intrat în slujba boierului Iacob Filipescu, pe care l-am întâlnit tot în Bârlad și care chiar căuta pentru oile lui din Fălciu: un baci și un cioban. Aci am și rămas apoi până la sfârșitul războiului când, toamna, m'am întors acasă”.

— Dar bogătanul Chipară, de care a tot fost vorba, când și unde a murit? — îl întreb eu, curios de sfârșitul lui, despre care auzisem ceva, dar vag de tot.

— A isprăvit-o rău, săracu'... Vai de sufletu' lui! După ce și-au trecut averea pe numele copiilor — Nicolae Chipară și pe-al ginerelei său, a căpitanului Șteflea Alexandru, băiatu' lui Nic. Șteflea — amândoi frații s'au întors la Săliște. Nicolae a și murit în curând, acasă. Ion însă, a trăit încă mai mulți ani, ca să moară tot în Dobrogea. Și ce moarte!...

„După întoarcerea la Săliște, ca să vadă ce se mai petrece la moșie — a fost doar avere agonisită de el — a plecat iar spre Dobrogea. Ceasu' rău al omului!... Că ntr'o zi, mergând cu căruța în juru' moșiei — avea o moșie de 1200 hectare de pământ, cu 80 de vaci, 80 de boi, vreo 2000 de oi, cu 20 de ciobani și 20 de slugi — văzu niște oi străine pe hotaru' moșiei sale.

— Dă-te jos și mână oile la curte! — strigă vizitiului.

— Lasă-l, boierule, că n'a făcut nicio pagubă; e numai miriște goală pe unde a umblat, — îi zise, îngăduitor, vizitiul.

— Nu, la curte, — porunci din nou Chipară.

Vizitiul, neavând încărău, începu a mâna oile spre sat. Da' lui Hâra (așa i se mai zicea) i se păru că prea le ia cu binișoru' și prea întârzie. A coborât deci din căruță, pe care a lăsat-o în grija vizitiului, luând el oile din urmă.

Intr'un părau — pricina nu se știe — a căzut cu fața 'n jos. Când l-au găsit, mai bolborosia încă în apă. Da' nu l-au mai putut mântui. După ce l-au ridicat, și-a dat sufletu'. Lumea spunea că l-ar fi ajuns blăstămu' ciobanului cu oile: „Când vei ajunge cu ele la curte, să dea D-zeu să plesnești!...” — blăstăm pe care l-a auzit și întărit vizitiu', un Rus”.

. . .

Picioarele lui moș Ion Cojocariu, azi slăbite — și e de mirare că nu sunt anchilozate de tot prin câte au trecut și câte le-a fost sortit să 'ndure! — au bătătorit însă și alte meleaguri, mult mai îndepărtate și mai aspre decât cele amintite în enaratul curriculum vitae. Ele cunosc munții care despart Ardealul de Moldova și părțile sud-vestice ale Rusiei, cum cunosc eu județul din care fac parte.

Din drumurile sale pe aci, aflu că — și aceste peregrinări ale oierilor sălișteni mă interesau — în munții *Călimani*¹⁾ („munții *Moldovei*“, cum spune el că li se mai zicea) își avură târlele lor Săliștenii Ion Herția, Constantin Herția și Nicolae Greavu; în muntele *Țibleș*:²⁾ Mitiu (Dumitru) Cruțiu, la care a ciobănit și moș Cojocariu, între cei vreo 12 ciobani pe care-i avea acesta; în muntele *Muncel*:³⁾ Coman Schitea, iar în munții *Grinției*: Gligor Coca, târla-fiecărui cuprinzând 2—3000 de oi.

Alți Sălișteni vecuiau prin Basarabia, unde trecuseră din Dobrogea, ca: Vasile Topârceanu, Stan Storeescu, Nicolae Bârzan, Gheorghe Mocanu, Ion Goșa.

Cel dintâi, însă, care și-a trecut târla și herghelia din Dobrogea în Basarabia a fost Petru Roșca Căpitanu, mort în 1866 și înmormântat la Ismail. „Da' eu nu l-am apucat . . .“ — îmi precizează moș Cojocariu.⁴⁾

„Prin 1870/71, Săliștenii pe care i-am mai apucat în Dobrogea, netrecuți în Basarabia, au fost numai Nicolae Șteflea („Străcă“) la Medgidia și Dumitru Chipară în satu' Cicârciu. Aceștia, ca și Iacob Craiu, mai vechiu ca ei acolo, au și rămas în Dobrogea. Mai târziu apoi, prin 1882/3, a mai trecut din Raiu — o comună aproape de malu' Nistrului — la Murfatlar: Petru Tâmpănariu. Da' la vr'un an și-a și vândut oile — vreo mie trei sute — lui Nicolae Șteflea, dela care le-a moștenit apoi Dumitru Șteflea, tatăl generalului Ilie Șteflea“.

— Dar prin Rusia, moș Ioane, fiindcă știu c'ai umblat și pe-acolo, de ce Sălișteni ai dat, unde și prin ce ani?“ — îl mai descos eu înainte de a pleca dela el.

— Anii nu Ți i-oiu putea spune chiar bine, că-i cam mulțișor de-atunci și nu i-am însemnat, da' locurile și oamenii parcă-i văd aievea. Să fi fost prin 78 când am trecut eu în Rusia și când am întâlnit la *Mozdok*, aproape de Terek, pe Constantin Crintu, care avea atunci ca la 1500 de oi și făcea și căsăpie. În *Munții Cerno More* — Munții Mării Negre, cum ar veni pe românește — aproape de *Krasnodar* (în Caucaz), unde-și desfăcea produsele, am dat de Nicolae Popa Topârceanu, care venise acolo pe mare, dela Constanța, cu niște grădinari sârbi, cu care făcuse grădinărit vreo 5—6 ani. Pe banii strânși în acești ani și-a cumpărat apoi oi, apucându-se și el de oierit. Când am trecut pe-acolo, avea ca la 1500 de oi.

1) Intre Dorna, Bistrița și Mureș.

2) În hotarul de Nord al Ardealului.

3) În jud. Suceava.

4) De Săliștenii amintiiți de moșul meu în însemnările sale din jurul anului 1830 și publicate în altă parte, nu știa. N'avea de unde ști. Aceștia fuseseră pe-acolo înainte de nașterea lui cu 25—30 de ani.

„După Popa Topârceanu, mai venise la Krasnodar și Ion Mosora, al cărui tată, tot Ion, slujise ca cioban la *Botracu*, în Crimea.

„La *Terek*, am mai dat de ciobanii sălișteni : Popa Guran și Dumitru Pavel („Burcuș”).

„Iar prin 1887—88, trăiau în satu' *Troian*, lângă *Berdianka*, pe țărmu' Mării de Azov, la țărilele unor Bulgari, care aveau aci vreo 20.000 de oi : Ion Pîntea, Dumitru Rodeanu, Nicolae Hărăciu și doi Nicolae Dăianu”.

— De alții nu mai știi ?

— Ba mai știu că Dumitru Roșca a avut o crăjmă în *Tawriskij Gubernia*, în Crimea, pe țărmu' Mării Negre.

. . .

Se făcuse ora mesei, fără să-mi dau seama că trecură mai bine de două ore de când ascultam pe moș Ion Cojocariu. Abia când intră în casă fiică-sa adoptivă, Floricica, și când vioiul bătrân se sculă s'arunce în sobă scrumul din luleaua deșertată în palma-i care nici la 92 de ani nu știe ce-i tremuraturul altor mâni, îmbătrânite în mănuiși și trândăvie, am simțit că am cam abuzat de timpul, și azi scump, al moșneagului din fața mea.

I-am strâns mâna cu o ușoară induioșare, despărțindu-mă cu oarecare regret de această comoară de amintiri, cunoscute doar de două-trei ființe din jurul lui, care nu s'ar fi gândit niciodată să le dea în vileag, neînțelegând ce preț, ce interes ar putea avea pentru alții.

În drum spre casă, mă gândiam : câte informații de felul acestora, de atâta interes pentru cunoașterea trecutului nostru — a drumurilor pe care le bătătoriră și a așezărilor pe care le întemeiară Mocanii și Mărginenii noștri, până departe prin munții și văile Caucazului — nu se coboară de-odată cu bătrânii sub bulgării mormântului uitării de veci, din cauza nepăsării noastre ! Ce merite și-ar putea asigura cărturarii satelor noastre prin contactul ce l-ar lua, în această direcție, cu bătrânii, fixând pentru posteritate ceea ce azi nu mai trăiește decât în amintirea acestor moșnegi, martori vii, dacă nu chiar părtași ai caznelor și sbuciumului celor de jos pentru asigurarea unui traiu mai tignit pe seama urmașilor lor.

Iată o ocupație și frumoasă și plină de nebănuite satisfacții pentru orele libere ale celor cu știință de carte și dragoste de neam. Inceputul se așteaptă doar făcut, căci dela continuare nu-i va mai putea reținea nimeni, atâta mulțumire și atâta încredere în puterea de viață a Neamului vor găsi, în ceea ce vor auzi, cei care se vor hotări să salveze dela pieire aceste trăiri, cu atâtea pagini necunoscute de istorie.

CARMEN SYLVA ȘI ARDEALUL

AMINTIRI

Regină, mamă, artistă, suflet inflăcărat veșnic în mișcare, cu antenele înălțate până sus de tot, în lumile superioare de unde ne vine tot ce este nepieritor, marea primă Regină a României și-a păstrat surâsul blând, ochiul binevoitor, ținuta măreață de-a-lungul unei vieți pline de fapte de cel mai înalt altruism până la moartea sufletului său, care a copleșit-o când a părăsit-o acela pe care îl iubea cu venerație, cu o iubire legendară, acela care întruchipa în ochii săi patrie nouă și țară de obârșie, familie, devotament, datorie și dispariția căruia i-a lăsat un gol ce nu se va mai umplea niciodată.

Între primele mele amintiri vizuale este portretul Reginei Elisabeta în costum național, torcând cu furca în brâu, oferit mamei de Generalul Dr. Carol Davila, cu ocazia primei expoziții de artă populară aranjată de părinții mei în 1881, iar în albumul nostru se aflau la locul de frunte două fotografii somptuoase ale tinerii perechi de pe tronul României.

Carinen Sylva intrase deci de mult în viața mea sufletească. „Poveștile Peleşului” au fost de asemenea printre primele cărți care au înfiorat firea unei copilite menită să-i placă mai târziu să-și aștearnă gândurile pe hârtie, iar vestea că Regina albă — părul său bogat castaniu se transformase curând într-o podoabă-aureolă albă — iubește muzica, arta care trebuia să mă cucerească dintre toate mai imperios, mă apropia și mai mult de acea Regină care nu era distantă, rece și protocolară, ca celelalte regine și împărătese europene, ci caldă, ome-nească, bună, apropiată.

O carte frumos legată și frumos ilustrată în culori „Războiul român-ruso-turc” mă impresionase de asemenea mult, împreună cu faptul că mama poseda „Crucea Elisabeta” pentru meritele sale ca secretară, nespus de activă, a Comitetului doamnelor române care au strâns și

trimis bani și mult material sanitar „în țară”, cu ocazia războiului de independență.

În anul 1895 am văzut în fine aeeva pe Regina visată. „Reuniunea de Muzică” din Sibiu cânta sub bagheta lui Gheorghe Dima pe scena Ateneului în fața Reginei, care venise aproape de tot, în avantscena din stânga noastră. Loja regală din fund era prea departe pentru dorința sa de a vedea bine pe solii Ardealului. Ochi îi străluceau, iluminați de focul sufletului său arzător, bujorii obrazului erau aprinși, zâmbetul și exclamările sale de fericită uimire la desăvârșita ținută artistică a acestui cor provincial ardelean erau pentru noi un stimulent magnetic ce nu se poate descrie. Ni-se dase îndrumarea să privim, ca totdeauna în timpul execuției, numai pe maestru, dar ochii sufletești ai tuturor erau ațintiți spre Regina, o simțeam contopită cu noi, trăiam împreună cu ea ceasurile cele mai mărețe ale existenței noastre. Maestrul a fost bine înțeles, chemat de Suverană, copleșit cu laude prea meritate, iar nouă ni-a trimis vorbă că ne îmbrățișează pe toate. Nu se mai putea hotări să plece după ce se terminase concertul, publicul și corul o aclamase în delir.

Cineva, un bucureștean, ni-a spus: „Ne-ați făcut Regina iarăși populară”. Era prima ocazie când se arătase în public după exilul de doi ani, cauzat de proiectul de căsătorie Ferdinand—Elena Văcărescu.

A doua zi a primit maestrul Gh. Dima o scrisoare dela Titu Maiorescu, cumnat cu doamna Zoe Bengescu, doamnă de onoare care însoțise pe Suverană la concert, în care acesta îi scria că Regina fusese atât de impresionată de concertul nostru, încât nu s'a întors imediat la Palat, ci s'a mai plimbat două ceasuri cu trăsura la șosea (noaptea!) reamintindu-și și comentând cu entuziasm programul și execuția lui.

Cu ocazia expoziției jubiliare din 1906, corul a cântat din nou în fața Carmen Sylvei, de astădată în Sala Teatrului Național „opera populară” *Moș Ciocârlan* de bucovineanul Tudor cavalier de Flondor, sub conducerea lui Hermann Kirchner, dirijor de asemenea foarte merituos. Corul era de tot impunător, soliștii remarcabili, orchestră proprie, direcția de scenă desăvârșită a mult talentatului Grigore de Pantazi, împreună cu vocile bine conduse se completa cu tinerețea și farmecul executanților, costume bogate și bine alese, astfel că s'a dăruit Bucureștenilor câteva seri de entuziasm și înfrățire — preludiv al înfrățirii definitive — la care asistase iar Regina-artistă, transportată în altă lume.

La Zece Mai am văzut seara landoul regal „à la Daumont”, înaintând încet pe Calea Victoriei cu casele iluminate și pavoazate, cu Suveranii aclamați de poporul care îi venera atât de mult, iar Regina Elisabeta ținea mâna afară din trăsură și oricine putea să i-o sărute,

nici poliție nici jandarmi nu se vedeau. Suveranii serbau până la urmă o zi mare în mijlocul populației capitalei de pe toate treptele sociale.

Personal i-am fost prezentată tot în 1906, la deschiderea Expoziției. Maiestatele Lor onorau cu Augusta lor prezență inaugurarea diferitelor pavilioane. Acela al Transilvaniei era mare și foarte interesant și fusese aranjat în partea etnografică de Mama mea și fiucele sale, secția bisericească de Dr. Miron Cristea, cea istorică de Dr. Corneliu Diaconovich. În preziua inaugurării se serbase acolo logodna soriei mele Hortensia cu Octavian Goga, într'un cadru istoric evocator al luptelor din trecutul Ardealului și prevestitor al biruinții prin alte lupte.

Regina Elisabeta care avea merite atât de mari pentru arta populară din Vechiul Regat, pe care sufletul și ochiul său de artistă o înțelesese și apreciasse imediat la justa, marea sa valoare, a rămas iar în extaz în fața acelei expoziții care cuprindea colecția „Astrei” împreună cu colecția personală a mamei, cea mai bogată, autentică și completă din câte au existat (din nefericire războiul trecut a risipit-o și pierdut-o) și nespus de mișcată de darul minunat pe care i l-a făcut mama: două albume voluminoase legate în țesătură de fir, model de „conciu” bănățean, conținând planșe cu modelele brodate (de mâna proprie a soriei mele Minerva) și țesute, din cunoscutul album al acesteia. (Aceleași albume au fost dăruite de mama și muzeului „Astrei”, și muzeului de artă populară din București).

Pe exemplarul oferit Reginei „în semnul iubirii celor de departe”, Octavian Goga a scris cu mâna sa următoarele versuri:

Așteptare

*In umbra plopilor cărunți
Străjeri bătrâni la casă,
Cu ochii umezi și frumoși
O fată stă și coasă.
Drumeji se miră 'n drumul lor
De mâinile măestre
Și de minunile ce dorm
In lada ei de zestre,*

*Pribeaga blândului amurg
De peste deal se lasă,
Urzindu-și tortul argintat
In firul de mătasă.
Ea vede 'n ochii osteniți
C'o lacrimă se cerne,
Că 'n urma meșterului ac
Șirag de flori s'așterne.*

Se scutură cărunții plopi,
 Durerea ei îi doare,
 Și frunze cad pe pânzele
 Sfielnicei fecioare.
 Ea 'și împletește-un dor pribeag
 În florile cusute
 Și coase 'n firul alb de în
 Nădejtile ei mute.

În farmecul nelămurit
 Al nopților de vară,
 Vrăjite iele 'n drumul lor
 Un vis îi arătară:
 E chipul unui Făt-Frumos
 Și mai presus de fire,
 Orfanei fete, din botez,
 Ursit să-i fie mire.

Și ielele i-au spus cuvânt:
 „Tu coase la năframă,
 Căci într'o țară 'n răsărit
 Te înțelege-o mamă.
 Când vei găti năframa ta,
 Să i-o trimiți să știe...
 Și craiul tău bălan din vis
 Ea ți-l trimite ție”.

De-atunci cu acul ei trudit
 Ea firele împarte,
 Gândind la chipul bun și sfânt
 Al mamei de departe.
 Din vise 'n așteptarea ei
 Ea 'și face mândră salbă,
 Sunt numai lacrimi și nădejdi
 Cusute 'n pânză albă.

O. G.

Poezia avea un subînțeles foarte clar. Din fericire „craiul bălan din vis” a venit la fata orfană cu 10 ani mai târziu.

Mama, fiicele sale și logodnicul am fost invitate să ducem în persoană albumele la Palat și am petrecut o oră minunată în preajma vrăjită a Carmen Sylvei, prima din multele care au urmat mai târziu.

Studiaseam canto, pian, teorie și armonie cu marele Gh. Dima și după studii de perfecționare la alți mari maeștrii din Apus am făcut pasul hotărîtor, de mult dorit și visat, de a deveni cântăreață de carieră.

Consacrarea trebuia să-mi vie bine înțeles tot dela Carmen Sylva, a cărei imagine călăuzise ca o stea drumul aspirațiilor mele, pro-

tectoarea artelor și artiștilor. Și a venit în Ianuarie 1910 și ziua fericită când i-am putut cânta Brahms, Schubert, Grieg, Dima și Brediceanu. Regina mi-a făcut cinstea să invite un auditoriu extrem de select din lumea artistică și înalta societate și astfel mi-am luat sborul care în lumea românească mi-a adus epitetul de „priveghitoarea Ardealului”. La concertele mele dela Ateneu lojile și aproape toate biletele erau plasate de doamne pe care le cunoscusem la Palat, care *îmi cereau* bilete să mă facă cunoscută în cercurile lor, de miniștri, care de asemenea nu așteptau să fie rugați ca să sprijinească arta care venea de dincolo de Carpați, ca o solie dela frați la frați.

Vreau să sper că mai există salonul de muzică al Reginei Elisabeta și cabinetul de lucru al Regilor Carol I și Ferdinand, că furia reinovirii și a fastului dintr'o anumită epocă s'a oprit înaintea acelor încăperi istorice, sfințite de viața spirituală și grija și munca pentru Neam, care s'au desfășurat în ele.

Carmen Sylva purta de obicei rochii albe cu trenă, având pe cap un fel de bonetă dela care atârna un voal alb lung, ca la Domnițele din istorie și din povești, apariție de vis. Vocea îi era tânără, modulată, armonioasă, ochii nespuse de vii și binevoitori, un surâs de mamă descoperirea două șiruri de dinți albi ca mărgelele, mâna era cea mai frumoasă mână de femeie pe care am văzut-o. Și-a păstrat frumusețea până la urmă; și în moarte mâna îi era albă, netedă, ca sculptată de un mare artist.

Regina Elisabeta primea cu o grație care egala ținuta sa cu adevărat regală și îi dădea un farmec unic. Soarta capetelor încoronate fiind să nu poată face mișcare decât în libertatea mai descătusată de etichetă a reședințelor de vară, Carmen Sylva se obișnuise, se pare, cu viața sedentară a unei Regine-scriitoare și care nu se îndeletnicise cu sportul, intrat abia în generația viitoare în viața femeilor.

Iți întindea mâna sa minunată, pe care tu, Ardeleanca, o sărutai cu evlavie emoționată, pe urmă te îmbrățișa și te săruta și tu simțai că *Regina ta — căci a ta era de acum —* a luat în primire ofranda inimii tale, că te iubește, că vrea să fie și Mama Ardealului.

În timpul audiției muzicale Carmen Sylva ședea pe un fotoliu comod, cu piciorușele întinse pe un scăunel brodat și lucra la o dantelă „frivolité”. Am aflat mai târziu că acea cuvertură de dantelă era menită să acopere la Curtea de Argeș pietrele sepulcrale ale perechei regale. Dar n'a terminat-o. Trebuia să fie terminată de doamnele de onoare. Nu știu cum s'a întâmplat că au trecut și acestea în lumea nevăzută și dantela a rămas tot neterminată în coșul său, în iatacul Reginei văduve dela Curtea de Argeș.

Mi-a făcut totdeauna o deosebită plăcere să cânt, cu atât mai mult în ambianța atât de stimulentă și fermecătoare a Salonului de Muzică regal. Acustica era excelentă, podiul mă distanța suficient — artiștii nu cântă bucuros în saloane tixite de mobilă și lume — în față aveam pe Regina cu cea mai vastă cultură muzicală din lume, care urmărea cu nespusă atenție înțelegătoare și aprecierea sa nu putea decât să mă umple de fericire, să-mi dea forță și încredere în ceea ce știam și puteam realiza, încât să mă ridic peste limitele trase de temerile și lipsa de experiență a debutantei.

Dimitrie Dinicu, directorul „Orchestrai Ministerului Instrucțiunii” cum i se zicea atunci Filarmoniceii, m'a rugat imediat să-i dau concursul la viitorul concert simfonic și astfel a început o serie de audiții muzicale încântătoare la Palatul Regal și mai târziu la Palatul Princiar dela Cotroceni și concerte la Ateneu și în țară.

În mod excepțional a asistat și Regele Carol I, acela care veghea până seara târziu la trebile țării, la o audiție la care erau de față și Venizelos și Pasici.

Cunoscătoare profundă a tuturor tainelor muzicii, vorbind la perfecție toate limbile principale europene, Carmen Sylva a stimulat mai mult decât oricine adevăratele talente. Toți artiștii mari în trecere spre Constantinopol unde îi aștepta recompensă cu mult aur, se opreau la curtea sa, unde cu siguranță se făcea muzica de valoare cea mai înaltă din Europa, pentru bucuria și satisfacția de a cunoaște și a se produce în fața acelei Suverane excepționale.

Un regal de muzică de neuitat a fost colaborarea Pugno-Isaije, care au cântat Bach și Beethoven. Carmen Sylva s'a urcat, ca atrasă de un magnet, pe podiu, s'a așezat lângă Pugno, îi întorcea notele, obrazul i se imbușora tot mai mult, ochii îi străluceau tot mai tare. Marele violonist Isaije, un om voinic care purta un costum sui generis (frac, pantaloni scurți de mătase neagră, ciorapi lungi negri) și tot atât de marele pianist Raoul Pugno se întreceau pe sine în atmosfera încărcată de arta cea mai înaltă și entuziasm regal de cea mai nobilă esență, care cuprinsese în fiorul său și pe invitați, aleși între aleși. Când s'a terminat programul Regina și-a luat rămas bun dela cei doi artiști și s'a retras imediat; se știe ce emoții puternice îi provoca arta acestei Suverane, care probabil ar fi considerat-o supremul țel al vieții sale dacă aceasta ar fi putut urma cursul pentru care părea să fie predestinată.

Câteodată se strecurau și persoane cu mai puține merite. Într-o zi ceruseră să cânte al treilea frate Ondricek și o pianistă poloneză, ambii mediocri care au masacrat pe Bach. După ce terminaseră și așteptau

un cuvânt, eram foarte curioasă ce va spune buna, dar în materie de muzică intransigentă Regină. Iată ce a zis, continuând să lucreze la dantela sa: „Ach, ja, Bach...” Un cuvânt căzuse, rupsese o tăcere apăsătoare, dar nu renegase o credință.

Afară de copilița minune *Aurelia Cionca*, marea artistă de mai târziu și pianista favorită a Carmen Sylvei, aceasta a avut o deosebită simpatie și apreciere pentru altă artistă ardeleană, *Maria Dima*, cântăreață cu înaltă cultură.

Câteodată mă chema să-i cânt în intimitate, fără invitați, de față fiind numai doamnele de onoare și Theodor Fuchs, „pianistul Curții Regale”, acompaniator încercat și de toată încrederea, cu o vastă experiență, talent și cultură muzicală câștigată la Conservatorul din Viena. În pauze trebuia să șed lângă dânsa și să-i povestesc mult din viața mea. Îmi aduc aminte că mi-a dat sfatul să trăiesc mult la sânul naturii, și l-am urmat cu sfințenie și cu folos.

Simpatia și aprecierea Carmen Sylvei au avut radiațiuni mai mari decât mi-aș fi putut închipui. Multe persoane pe care le-am cunoscut la Palat au povestit, uneori după mulți ani, despre audițiile la care cântasem cu atâta succes lieduri și muzică românească. De fapt liedul era cultivat atunci numai în țările germane, la Londra abia începea „voga” liedului, la Paris îl gustau numai străinii, iar în România l-am făcut eu cunoscut în turneele prin principalele orașe de provincie. La Viena m'a vizitat o Prințesă Windischgraetz, foarte melomană și cunoscută, și a dat o mare serată muzicală ca să mă facă cunoscută în cercul înaltei aristocrații vieneze, pentru că Prințul Al. Gh. îi povestise că mă auzise la Regina Elisabeta, unde spunea că cântasem cu mare succes.

Carmen Sylva avea obiceiul să răsplătească meritele artistice cu daruri extrem de prețioase prin valoarea lor personală, pendantife cu miniatura generoasei Suverane sau cifra Reginei împodobite cu coroana regală, din care posed și eu, iar sorei mele i-a trimis un inel foarte frumos pentru coperta „Luceafărului” artistic, brodată de aceasta.

Pe vremea aceea aveau loc baluri la Palat, la care am fost invitată împreună cu părinții mei și soțul meu, de asemenea și Drul Diaconovich. Mama a fost din nou în audiență la Regina și Principesa Moștenitoare.

În preajma războiului mondial avuseră loc „tratative de împăcare cu Ungurii”, la care luase parte și tata și ai noștri le-au tergiversat până când au adormit.

Secretarul particular al Regelui Dr. Basset ne-a întrebat odată de ce nu ne-am împăcat cu Ungurii? I-am răspuns: „Noi nu voim să ne împăcăm cu Ungurii. Noi voim să fim supușii Regelui Carol”.

Regele Carol totuși nu era convins că trebuie să-și anexeze vreo odată Ardealul. Era credincios alianțelor sale și aspirațiunile românești nu se puteau împăca cu cuvântul dat.

În 1906 au fost multe coruri din Ardeal și Banat la Sinaia și au cântat în fața Castelului Peleş, au jucat o horă a — unirii.

Curând după aceea au fost și Goga și Tăslăuanu acolo să prezinte volumul omagial al „Luceafărului”.

Regina i-a spus lui Goga cât de emoționat a fost Regele în fața acelor manifestații și a încheiat cu cuvintele:

„Și Moise a văzut Canaanul, dar nu a intrat în el...”

Cu moartea neașteptată a Regelui s'a frânt și arborele vieții Carmen Sylvei.

Am văzut-o ultima oară în viață când își părăsise odată casa văduviei din preajma Mănăstirii în care își dormea somnul de veci augustul său tovarăș de viață, ca să facă o plimbare cu mașina pe valea Oltului. I-am ieșit și noi în cale, am salutat-o respectuos și adânc mișcate. Ni-a răspuns trist Regina albă acoperită cu văluri negre.

În iarna următoare mi-am luat rămas bun dela Mama Artiștilor și a celor în suferință, care cobora în mormânt. Morții au aproape totdeauna un zâmbet de ușurare. Carmen Sylva era foarte tristă.

În parcul Palatului Cotroceni era un mormânt nespus de mișcător. Pe un pătuc de marmoră dormea o fetiță de patru ani, tot de marmoră, iar pe soclu se putea ceti: „Nu plângeți, ea n'a murit, ci doarme”.

Oscioarele micii domnițe, care ar fi trebuit să țină în mână destinul României, au fost strânse într'un cofret lucrat artistic și culcate definitiv în cripta Mamei, care nu se mângâiasse niciodată, alături de Tatăl, veșnic trist.

De Sus ȧes toți trei gânduri bune pentru țara și poporul care i-a îmbrățișat cu atâta dragoste.

LUCIA COSMA

LEGĂTURILE POETULUI EMINESCU CU BIHORENII

Inceputurile epocii moderne în literatura românească datează din sec. XVIII, când Românii transilvăneni, primesc mai multe avantajii, între care: *dreptul de a-și întemeia școli și dreptul ca unii dintre tinerii eminenți, absolvenți ai acestor școli, să-și continue studiile la colegiile iezuite din Roma și Viena.*

Datorită acestor avantajii, primite mai ales în urma Unirii cu Roma, *Episcopul Ioan Inochentie Micu Klein*, primind în 1738, dela Carol VI autorizație, se gândește să fondeze la *Blaj* o mănăstire și un seminar. Lucrul se începe și sub urmașul său, *Petru Pavel Aron*, se deschide, la 1754, școala din *Blaj*.

Primii absolvenți ai acestei școli se trimit la Roma și Viena, unde studiind, în limba latină, Teologia și Filosofia, ei își dau seamă de asemănarea ce există între aceste limbi, fapt ce-i determină a cerceta arhivele.

Reîntorși acasă, cu o mulțime de documente istorice și filologice, pun bazele unei întregi mișcări cultural-literare, cunoscută în istoria literaturii române sub numele de „*Școala ardeleană*”.

Cei dintâi corifei: *Samuil Micu, Gh. Șincai și Petru Maior*, stabiliți la *Blaj*, caută cu argumente istorice și filologice să dovedească *originea, latinitatea și continuitatea limbii și neamului românesc.*

Rezultatele străduințelor lor sunt: *începuturile școlilor românești în Transilvania și Principate*, unde *Gheorghe Lazăr*, deschizând școala dela Sf. Sava, în 1818, pregătește sufletește revoluția lui *Tudor Vladimirescu* dela 1821, care pune capăt „*epocii fanariote*” și astfel o nouă epocă începe pentru neamul nostru.

În vremea aceasta, Românii bihoreni se consolidează tot mai mult și fiindcă mulți dintre ei participă la Unire, încep tratative și demersuri pentru înființarea unei episcopii românești.

După intervenții stăruitoare la Impărăteasa Maria Tereza, doleanțele Românilor bihoreni sunt satisfăcute integral prin faptul că, prin „*Bulla Indefessum*“, dată de Papa Pius VI, în 17 Iunie 1777, se întemeiază episcopia independentă gr. catolică cu sediul în Oradea, al cărei prim episcop este ales în persoana lui *Moise Dragoș*.

Acesta de îndată ce ajunge episcop, se gândește să întemeieze așezăminte de cultură, în care să se pregătească bărbați iscusiți, care, la rândul lor, să răspândească cartea, dătătoare de lumină, în satele noastre românești.

Moise Dragoș cunoștea toate eforturile depuse de episcopul Blajului, Inochentie Micu Klein, pentru înființarea școlilor blăjene, de unde, la 19 Iunie 1778, el înaintează Consiliului Locotenențial, un proiect pentru înființarea unei „*Școli de normă*“ (Preparandie), recomandând în postul de profesor al preparanzilor români pe *Ioan Ciontoș*.

Memoriul rămâne fără rezultat, dar la dese reveniri ale episcopului Moise Dragoș, se aprobă deschiderea „*Școlii de normă*“, în Noemvrie 1784, iar la 31 Mai 1785, Consiliul Locțiitor din Buda, numește de „*professor preparandorum*“ pe *Simeon Maghiar*.

Deci, ctitorul acestei școli care este și azi la înălțimea vremilor, „*este întâiul episcop instituit al Românilor uniți din Oradea: Moise Dragoș. Nume de două ori simbolic, vrând să însemneze și pe procul dătător de legi și datini, văzător de Dumnezeu și și pe Voevodul descălecător de țară al Moldovei*“.¹⁾

Cu câțiva ani mai târziu, urmașul său, *episcopul Ignatie Darabant*, se gândește că ar fi potrivit să întemeieze un institut unde ar putea fi instruit tineretul român. După mai multe demersuri, în anul 1792, el primește dela Impăratul Leopold II, permisiunea de a fonda un seminar, cu misiunea de a crește copiii români, cu scopul de a fi *preoți și învățători*, fiind totodată instruiți în limba lor maternă. Astfel ia naștere „*Seminarul Tinerimii Române Unite*“, care a jucat și joacă și azi un rol hotărâtor în viața tineretului român.

Odată aceste lucruri realizate, ajuns episcop al Orăzii *Samuil Vulcan*, înființează în anul 1828, *Gimnaziul din Beiuș*, în ale cărui litere fundaționale, din 6 Octomvrie 1828, fundatorul scrie:

„*Intru folosul și cultura națiunii române lipsite cu totul de ajutor și cultură... mi-am propus a ridica și întemeia în numitul opid, Beiuș, școli normale, adică primare orășenești și gramaticali... și deoarece institutul acesta s'a întemeiat cu preferință pentru națiunea română să*

¹⁾ „Tribuna Ardealului“ an. I. Nr. 83 din 28 Dec. 1940, pag. 2.

se pună pond special pe ortografia redusă la literele avitice, pe gramatica și literatura valahică.“¹⁾

Pe lângă aceasta, la începutul veacului XIX, Oradea devine un centru cultural de rangul întâi, deoarece episcopul *Vasile Baron de Erdélyi*, reușește în 1850, să înființeze la „*Liceul Premostratens*“, *caedra de limba și literatura română*, al cărei prim profesor a fost bihoreanul *Alexandru Roman*.

Acesta, ajutat de *canonicul Iosif Papp-Szilagy*, viitorul episcop, și de *consilierul școlar Dimitrie Ionescu*, reușește să grupeze tineretul român din aceste părți în cea vrednică „*Societate de leptură a Junimii Romane studiose la Academia de Drepturi și Arhigimnaziul din Oradea-Mare*.“²⁾

El conduce această societate până în Iulie 1853, când îi urmează *profesorul Dionisie Pășcuțiu*, sub conducerea căruia apar cele două almanahuri ale societății: „*Versuinții Romani*“ și „*Diorile Bihorului*“ (1854).

Intre poeziile almanahului din urmă există una „*Hai turnați-mi*“, scrisă de bihoreanul *Dimitrie Sfura* (1831—1858), care a impresionat mult pe *poetul Mihai Eminescu*. Poezia este următoarea:

„*Mai turnați-mi înc'odată,
Vin să beau că sum setos;
Insă nu-mi umpleți pocalul
Numai dela miediu mai jos.*

„*Ca să-l umplu eu cu totul
Cu-apă rece dela râu,
Dela râu ce isvorește,
Prin ochi triști, din sinul meu.*

„*Și să-l beau să sfârâiască,
Pân' va fi din vin venin,
Așa-l voi bea mai cu dulce
Să-mi omor durerea 'n vin.*

„*Sau de n'a pieri durerea,
Piară sânul, pier și eu
C'a trăi jelind Nașiunea
Nu-mi ajute Dumnedzeu.*

Această poezie Eminescu o intona „*cu capul ridicat, cu ochii scânteietori în atitudine dramatică și cuprins de un adânc sentiment*.”

¹⁾ Dr. Const. Pavel: Școlile din Beiuș (1828—1928), Beiuș 1938, pag. 126.

²⁾ Amănunte în: Prof. V. Vartolomei: Veche cultură românească în „Țara Bihariei“ și „Iustin Popfiu“ — la centenarul nașterii — apărute la Cluj, 1941.

Era un fel de extaz când îl finea: vedeai ce adânc îl impresiona acest cântec și din toată atitudinea sa, te încredințai despre nemărginita iubire ce avea el pentru poporul său. Odată l-am întrebat, cine e autorul acestui cântec și mi-a răspuns: „Ia, un biet tânăr transilvănean, care avea durere de inimă pentru nencrocitul său popor; am auzit că, l-a compus, l-a cântat și a murit după ce-l cântase.“¹⁾

Aceasta ar fi cea dintâi urmă documentară care ne arată legăturile lui Eminescu cu bihoreni. Nu știa el că autorul acestei poezii este bihorean, știa numai că e „un biet tânăr transilvănean“, totuși amintim acest fapt, deoarece autorul acestor versuri a fost unul dintre tinerii patrioți bihoreni, care în anul 1858, când i s'a încredințat scaunul prezidial al „Societății de lectură“, la tradiționalul salut „Cristos a înviat“, răspunde „Să viedze Români!“

Legăturile lui Eminescu cu bihoreni, în mod mai intens, trebuiesc căutate din vremea colaborării sale la „Familia“ lui Iosif Vulcan, când întreține legături nu numai cu directorul revistei, ci și cu alți doi poeți bihoreni: Ioniță Scipione Bădescu și Miron Pompiliu.

. . .

Când în 1865 bihoreanul Iosif Vulcan scotea la Budapesta revista „Familia“, poetul Mihail Eminescu avea abia 15 ani și se găsea la Gimnaziul din Cernăuți, având ca profesor pe Aron Pumnul.

Acesta plecase din Blaj, în urma evenimentelor din 1848 și ajuns în Cernăuți, este primit cu dragoste de întreaga intelectualitate bucovineană, fiind numit, la 27 Februarie 1850, profesor titular al catedrei de limba și literatura română, de curând înființată aici.

În această calitate, el caută să-și atragă elevii, înființând chiar o „Reuniune de lectură“ cu scopul de a desvolta dragostea față de limba și literatura românească. Pentru a veni mai ușor în sprijinul acestora, el primea „în gazdă“ elevi și adăpostea în casa lui o mică bibliotecă.

„Biblioteca — după mărturisirile lui Teodor V. Ștefanelli — era alcătuită din diferite cărți dăruite de Pumnul, de studenți și de alți bărbați, prieteni ai tineretului și ai culturii neamului nostru, cu scopul ca studenții să cunoască și literatura românească și să se îndeletnicească în limba neamului lor. Nu era o bibliotecă aleasă, ci cuprindea numai volumuri răslețe din poezii și scriitorii români, broșuri și foi volante, reviste mai vechi literare, calendare cu adaos beletristic, câteva cărți privitoare la istoria Românilor și letopisețele lui M. Cogălniceanu. Aceasta era unica bibliotecă unde studenții cu înlesnire puteau citi și

¹⁾ Teodor V. Ștefanelli: Amintiri despre Eminescu, Buc. 1914, pag. 101—102.

*împrumuta cărți românești. Bibliotecar era totdeauna un student găzduit de Pumnul, care locuia în camera în care se afla biblioteca“.*¹⁾

Eminescu a stat aici încă pe când era elev de școala primară, din toamna anului 1858 până în vara lui 1860, apoi din toamna lui 1865 până la moartea lui Pumnul, 12/24 Ian. 1866. În cei din urmă doi ani a îndeplinit funcția de bibliotecar și astfel „*aceasta a fost întâia bibliotecă consultată de Eminescu*“. Aici, Eminescu a răsfoit, a citit și a studiat tot ceea ce a găsit referitor la trecutul național al neamului său.

Astfel „*Reuniunea de lectură*“ a lui Aron Pumnul este importantă, pe de o parte, fiindcă a dat primele cunoștințe naționale lui Eminescu, iar pe de alta, din ea va deriva, în 1865 „*Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina*“, al cărei membru onorar devine, în urma propunerii patriotului *George cavalier de Hurmuzachi*, în adunarea generală din 11/23 Ian. 1865.

Rolul jucat de Pumnul în Bucovina se aseamănă cu acela al lui *Alexandru Roman în Bihor*, amândoi urmărind un singur scop: *deșteptarea, în sufletul elevilor, a cultului față de limba și cultura națională*.

Din cauza aceasta, Eminescu iubea foarte mult pe Aron Pumnul, care venea neregulat la cursuri, fiind bolnav și atunci era suplinat de profesorul Dr. Ioan Sbiera.

„*Când venea Pumnul — notează Ștefanelli — era o sărbătoare pentru noi, căci mult îl iubeam cu toții pe acest bărbat bun care ne instruia cu atâta tragere de inimă, cu atâta iubire părintească și cu atâta liniște și răbdare*“.²⁾

N'a trăit însă mult, căci la 12/24 Ian. 1866, Aron Pumnul moare. „*Doliul era mare în toată Bucovina și între studenți, iar Eminescu era neconsolat, pentru că ținea mult la acest bărbat și îl iubea ca pe un tată*“.³⁾

Acesta a fost primul imbold care a îndemnat pe Eminescu să scrie poezia „*La mormântul lui Aron Pumnul*“, cu versuri ca acestea :

*„Imbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină,
Cu cipru verde 'ncepe antică fruntea ta ;
C'acuma din pleiada-ți auroasă și senină
Se stinse un lucefăr, se stinse o lumină,
Se stinse-o dalbă stea !“*

Poezia a apărut împreună cu alte șase poezii în broșura: „*Lăcrimioarele învățăceilor gimnaziști din Cernăuți la mormântul prea iu-*

1) T. V. Ștefanelli : op. citat, pag. 37.

2) T. V. Ștefanelli : op. citat, pag. 25.

3) Idem : pag. 43.

bitului lor profesor Aron Pumnul repausat într'a 12/24 Ianuarie 1866". În această broșură poezia lui Eminescu este a doua (pagina 4) și este semnată: „M. Eminovicu, privatist“.

Moartea lui Pumnul are ecou în întreagă Transilvania, căci revista „Familia“ din 15/27 Ian. 1866, ziua înmormântării, îi închină un vibrant anunț mortuar în care se spune: „Un stâlp al culturii naționale s'a ruinat; o făclie a luminării noastre s'a stins; o stea ivită pe orizontul întunecat al românimii a apus“.¹⁾

În acest timp, și încă din vremea când Eminescu era bibliotecar al lui Pumnul, trebuie că a găsit el, între celelalte cărți, „Familia“ lui Iosif Vulcan.

Aceasta l-a atras mult, căci părea a fi o foaie familiară, după cum arăta frontul ei, unde se putea desprinde un clișeu ce reprezenta o familie, ai cărei membri profesează, într'o odaie burgheză, toate artele. Tatăl citește jurnalul, mama și o fiică brodează, un tânăr pictează, iar o altă fată cântă la pian.

Cuprinsul revistei de asemenea era cât se poate de variat și interesant, căci cuprindea: ilustrații, biografiile oamenilor iluștri, articole morale și educative, informații literare, teatrale, muzicale, noutăți locale și din lume, probleme de șah și pe deasupra literatură propriu zisă: nuvele, schițe, piese de teatru și poezii.

Prezentându-se astfel, revista era un mic magazin literar-ilustrat și apărea odată pe săptămână, fiind nelipsită de rubrica importantă pentru începători: „Poșta Redacțiunei“. Ea era simbolizată printr'un porumbel — simbolul gingășiei — ce ținea în cioc un plic sigilat în care se găseau răspunsurile pentru debutanți.

Atras de aceste lucruri, Eminescu, își îndreptă pașii șovăitori spre „Familia“ lui Vulcan, trimițând câteva poezii, însoțite de o scrisoare, care încântă pe directorul revistei.

Astfel apare prima poezie a lui Eminescu în Nr. 6 al „Familiei“ din 25 Febr./9 Martie 1866, cu titlul: „De-aș avea...“, fiind însoțită de următoarea notă: „Cu bucurie deschidem coloanele foaiiei noastre acestui june numai de 16 ani, care cu primele sale încercări ne-a surprins plăcut“, iar la „Poșta Redacțiunei“: „Cernăuți M. E. Și corespondență am primi cu bucurie“.

Numărul de debut al lui Eminescu avea următorul sumar: *portretul lui Em. Gozdu și biografia lui*, poezia „Amor“ de Georgiu Tăutu, nuvela istorică „Geniul lui Ștefan cel Mare“ de Vasile Ranta Buticescu, premiată de „Familia“ cu 6 galbeni, un articol educativ

¹⁾ „Familia“ Nr. 2 din 15/27 Ian. 1866, pag. 24.

„Despre amor“ de Alexandru Onaciu, poezia lui Eminescu, traducerea în continuare „Fata Căpitanului“ — nuvelă rusească de Puşkin şi *Cronica din Pesta* de Iosif Vulcan.

Primind acest număr al revistei la Cernăuţi, a fost foarte mulţumit, acceptă noul nume de „Eminescu“, care poate şi lui i se părea mai firesc şi scrie o scrisoare de mulţumire lui Vulcan, întrebându-l dacă mai poate trimite şi alte lucrări.

La acestea, în numărul 8 al revistei din 15/27 Mai 1866, găsim răspunsul: „Cernăuţi. M. E. Vom primi toate cu bucurie, numai Te rugăm, ca încât se poate, să scrii după ortografia ce o urmăm şi noi“. După aceasta cu siguranţă a urmat o corespondenţă între poet şi redactorul revistei, căci în Nr. 10 din 5/17 Mai la „Poşta Redacţiunei“ citim: „Cernăuţi. M. E. Ți-am trimis epistolă privată“.

La interval de o lună şi ceva dela această comunicare, apare, în Nr. 14 din 15/27 Mai, poezia: „O călătorie în zori“, trimisă probabil odată cu poezia „De-aş avea...“

În acest timp, Eminescu lucrează, la Cernăuţi, la traducerea nuvelei „svedice“ „Lanţul de aur“ de Onkel Adam, căci în Nr. 17 al „Familiei“ din 15/27 Iunie „Poşta Redacţiunei“ comunică: „Lanţul de aur aşişderea va ieşi. N'ai primit epistola noastră? De ce nu mai trimiţi nescari poezii?“

Indemnului de a trimite „nescari poezii“, Eminescu, îi răspunde repede, căci în Nr. 21 din 7/19 Iulie apare poezia: „Din străinătate“.

Dacă această poezie e trimisă din Cernăuţi sau din altă parte, nu putem şti precis. Se pare însă că Eminescu a părăsit Cernăuţi din cauză că, fiind lipsit de sprijinul lui Pumnul, nu avea o certitudine în reuşita examenelor de „privatist“ acolo şi de aceea se îndreaptă spre Blaj, cu gândul de a da examenele restante, căci în Nr. 25 din 14/26 August apărând poezia „La Bucovina“, „Poşta Redacţiunei“ comunică: „Blaj: Trămite-mi numai nuvela aceea. Dacă e prea lungă se va scurta“.

De aici se vede că Eminescu anunţase pe Iosif Vulcan că va pleca din Cernăuţi la Blaj.

Din Blaj trimite poezia „Speranţa“ ce apare în prima pagină a „Familiei“ Nr. 29 din 13/25 Sept., poezie ce pare a fi o influenţă din Schiller, iar în Nr. 34 din 16/28 Oct., tot pe prima pagină, pe două coloane, apare poezia: „Misterele nopţii“.

În numărul anterior al revistei se începuse publicarea nuvelei „Lanţul de aur“ de Onkel Adam — o lucrare mai lungă — şi se vede că Eminescu nu trimisese tot manuscrisul, deoarece la „Poşta Redacţiunei“ a Nr. 34 găsim nota: „Blaj. M. E. Nu e încă gata nuvela

despre care mi-ai scris? Dacă e gata trimite-mi-o de loc, căci acumă s'ar putea publica". Eminescu trimite și restul manuscrisului, fiindcă nuvela continuă să apară, număr de număr, până în Nr. 37 din 6/18 Nov., când sfârșindu-se redacția adaogă: „Comunicată de Mihai Eminescu“.

Cu aceasta se încheie contribuția lui Eminescu din anul 1866 în revista „Familia“ și se desprinde constatarea că: Iosif Vulcan, prin corespondența întreținută cu Eminescu ca și din răspunsurile dela „Poșta Redacțiunei“ știe să pună acest talent pe lucru și rezultatul este perfecționarea din ce în ce mai accentuată a poetului, deoarece e incontestabil că, se observă o evoluție remarcabilă dela „De-aș avea...“ la „Misterele nopții“.

Ultimele bucăți publicate de Eminescu în „Familia“ din 1866, sunt scrise la Blaj, unde poetul venise, de sigur, din îndemnul fostului său dascăl, Aron Pumnul, ceea ce-l face ca atunci când vede Blajul să exclame: „Te salut din inimă, Romă-mică. Iți mulțumesc Dumnezeu, că m'ai ajutat s'o pot vedea“.¹⁾

„Studentii“ erau foarte curioși să-l vadă pe Eminescu, cei mai mari cunoscându-l din poeziile publicate, iar cei mai mici din spusele acestora. Când poetul a apărut la Seminar toți șopteau: „E aici Eminescu, e aici Eminescu“!

Repede s'a răspândit vestea că „a venit un student din Cernăuți — după cum notează un fost elev blăjan din acele vremi — care a studiat trei clase gimnaziale și a citit în doi ani toată biblioteca lui Pumnul. Are grai foarte frumos și a citit chiar o poezie proprie publicată în „Familia“.

Ce făcea Eminescu în Blaj? Același elev ne informează: „Cetia cu ziua de cap tot ce-i venia a mână, indiferent: carte de școală, știință, literatură... cu un cuvânt tot. Gândeai că vrea să înghită toată știința din lume. Eu însumi îi dădeam cărți din biblioteca d-lui prepozit, pe atunci profesor I. M. Moldovanu. Noaptea, peste vară dormea de multe ori sub streșina mânăstirei și pe câmp, afară de Blaj, lângă lacul numit Cherețu. Odată se vorbea că i-ar fi sosit dela părinți 5 galbeni, că și-ar fi cumpărat un sac de grâu, pe care l-a dus la moară, l-a măcinat și a lăsat să-i facă un cuptor de pâne“.²⁾

A stat în Blaj vreo trei luni, a participat, între 27—28 August 1866, la adunarea generală a „Astrei“ din Alba-Iulia, a plecat apoi la Sibiu, Rășinari și de acolo prin Vama Cucului a ajuns în țară.

1) Dr. E. Dăianu: Eminescu și Blajul, în „Familia“ din 1902.

2) Petra Petrescu: Din juneța lui Eminescu, în „Familia“ din 1902.

În toată această vreme, Eminescu n'a reușit să-și obțină un certificat școlar — probabil nici n'a încercat — dar și-a încărcat sufletul cu impresii puternice ce vor străbate neîntrerupt în opera sa, până la romanul „*Geniu Pustiu*“, a cărui acțiune începe la București și se termină la Cluj, iar eroul pare a fi tot un ardelean — Ioniță Scipione Bădescu, fost prieten în Blaj.

Din cauza aceasta mărturisește el undeva: „*Întâmplarea m'a făcut din copilărie încă, să cunosc poporul românesc din apele Nistrului începând, în cruciș și 'n curmeziș până în Tisa și Dunăre*“.

De aici credem noi că, poezia „*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*“, publicată în „*Familia*“ Nr. 14 din 2/14 Aprilie 1867, sintetizează aspirațiile poetului, după cunoașterea Transilvaniei:

„*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie,
Tânăra mireasă, mamă cu amor!
Fii tăi trăiască numai în frăție.
Ca a nopții stele, ca a zilei zori,
Viața în vecie, glorie, bucurie,
Arme cu tărie, suflet românesc,
Vis de vitejie, fală și mândrie,
Dulce Românie, asta ți-o doresc!*“

Acesteia îi urmează poezia „*La Heliade*“, publicată în Nr. 25 din 18/30 Iunie 1867 și nu este decât „*un act de spontană cinstire*“ pentru „*Părintele literaturii române*“, admirat de Iosif Vulcan care i-a publicat un frumos portret, însoțit de reproducerea poeziei „*Sburătorul*“ în „*Familia*“ Nr. 7 din 25 Martie/6 Aprilie 1866.

În anul 1868 Eminescu revine din nou în Transilvania, de data aceasta în tovărășia trupei teatrale a lui Mihail Pascali, cu care colindă Brașovul, Sibiul, Timișoara și Aradul.

La reprezentațiile dela Arad a luat parte și Iosif Vulcan, care, publicase un articol elogios și un portret al lui Pascali în „*Familia*“ din 25 Iulie/6 August, și venea să asiste la reprezentații, mânat și de curiozitatea de a cunoaște pe Eminescu.

La reprezentația din 6/18 August 1868, d-na Matilda Pascali recită poezia „*Copila Română*“ de Iosif Vulcan. „*De trei ori actrița fu chemată la rampă, iar a patru oară, după cererea publicului, dânsa apărură împreună cu autorul poeziei. În această împrejurare, Iosif Vulcan a putut vedea din culise pe Eminescu*“.¹⁾

În aceste împrejurări cunoaște Iosif Vulcan personal pe Eminescu, la Arad, și acesta îi dă redactorului spre publicare, două poezii: „*La*

¹⁾ G. Călinescu: *Vieța lui Mihai Eminescu*, ed. III, București 1938, pag. 140.

o *artistă*", publicată pe întâia pagină a numărului 29 din 8/30 August 1868 și „*Amorul unei marmure*“, publicată tot în prima pagină a Nr. 33 din 19 Sept./1 Oct., poezii inspirate de vreuna din artistele cu care Eminescu colindase Transilvania.

La 2 Sept. 1868, trupa lui Pascali se reîntoarce în țară, prin Buziaș și Eminescu duce cu sine puternicele impresii culese din aplauzele fraților de același sânge.

Ajuns în țară trimite lui Vulcan satira „*Junii corupți*“, care apare în „*Familia*“ Nr. 4 din 31 Ian./11 Febr. 1869 și poezia: „*Amicului F. I.*“ (Filimon Ilea din Blaj), ce se publică în Nr. 13 din 30 Martie/11 Aprilie 1869.

Cu aceste poezii își încheie prima perioadă a activității sale de poet al „*Familiei*“, căci în toamna anului 1869 se îndreaptă spre Viena.

În drum spre Viena mai străbate odată Transilvania oprindu-se la Budapesta pentru a se întâlni cu Iosif Vulcan, în revista căruia își făcuse debutul poetic.

Din Viena trimite articolul „*Repertoriul nostru teatral*“, apărut în Nr. 3 din 18/30 Ianuarie 1870, având drept scop: *de a cere din partea publicului românesc sprijinul pentru crearea unui teatru național.*

După acestea, Eminescu își îndreaptă privirile spre „*Convorbiri Literare*“ din Iași, unde-și face debutul cu poema „*Venere și Madonă*“ și lipsește „*Familia*“ de colaborarea sa până în anul 1883.

„*În primăvara aceluia an — ne mărturisește Iosif Vulcan — petrecând în București la sesiunea generală a Academiei Române am avut plăcerea să asist la o serată literară la d-l T. Maiorescu. În aceea neuitatul nostru Eminescu a citit șapte din cele mai nouă poezii ale sale, care au electricizat pe toți și au fost întâmpinate cu aplauze entuziaste. D-l Maiorescu, afabil și gentil ca întotdeauna, a rugat pe ilustrul poet să dea poeziile acelea „*Familiei*“. Eminescu a consimțit cu plăcere, căci astfel veni la vechea sa vatră și poeziile apărură pentru prima oară în „*Familia*“ din 1883 și 1884.¹⁾*”

Sunt poeziile: „*S'a dus amorul*“ (Nr. 17 din 24 Aprilie 1883), „*Când amintirea*“ (Nr. 20 din 17/27 Mai), „*De-acuma...*“ (Nr. 23 din 5/17 Iunie), „*Ce e amorul*“ (Nr. 29 din Iulie), „*Pe lângă plopii fără soți*“ (Nr. 35 din 28 August/9 Septemv.), „*Și dacă...*“ (Nr. 46 din 13/25 Nov.) și „*Din noaptea*“ (Nr. 7 din 12/24 Febr. 1884).

Iosif Vulcan reîntorcându-se la Oradea, a trimis poetului un modest onorar „*la care Eminescu i-a răspuns prin o scrisoare mai lungă.*”

¹⁾ Familia Nr. 26 din 27 Iunie/9 Iulie 1899, pag. 301.

Din nenorocire coala a doua a scrisorii s'a pierdut și astfel nu putem reproduce decât partea primă. Aceasta nu numai este un titlu de mândrie al „Familiei“, ci totodată ne arată fondul de cugetare al poetului nemulțumit, pesimist prin urmare contribuie la cunoașterea caracterului său”. Scrisoarea începe astfel:

„Mult stimată Doamnă și amice,

„Mulțumesc pentru onorarul trimis — cel întâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vr'odată 'n viață. În România domnește demagogia și în politică și în literatură; precum omul onest rămâne aici necunoscut în viața publică, astfel talentul adevărat e înecat de bucuria rea a mediocrităților, a acelei școale care crede a putea înlocui talentul prin impertinență și prin admirație reciprocă.

„Iartă-mi, stimată amice, acest ton polemic, dar te asigur, că a fost pentru mine o rară mângâiere de-a mă vedea remunerat dintr'un colț atât de depărtat al României din Oradea-Mare — când în țara mea proprie nu voiu ajunge nici când să însemnez ceva, excepție făcând de cercul restrâns al câtorva amici. Și-apoi să nu fiu pesimist?

„Grecii noștri au o ură atât de înrădăcinată și de instinctivă în contra a tot ce e românesc, încât chiar studiul regulat al limbei și istoriei noastre nu se va face aci, decât după ce acești oameni vor dispărea prin degenerare și stingere fizică — ceea ce sperăm dela Dumnezeu că se va întâmpla în destul de curând.

„În mediul străin în care trăim, cu imigrarea greco-bulgară care, la 1857, avea școli grecești în București, și care azi încă pronunță limba noastră peltic, nu e cu puțință nici politică națională, nici literatură națională. Peste aceasta se mai adaugă, că cei mai mulți dintre acești indivizi își petrec tinerețele la Paris, de unde ne vin cu totul stricați, îmbibați cu idei străine de cosmopolitism, șarlatani desăvârșiți, căutând a trăi fără muncă din spinarea poporului nostru. Necunoscători de țară, de popor, de datini — ei văd în maimuțarea ipercivilizațiunii franceze idealul poporului românesc.

„Putea-se-va să-i facem, prin muncă și stăruință, să-și vie în fire, să devie oameni folositori șieși și României...”

(Urmarea lipsește).

Ne-am permis și noi a reproduce aici această scrisoare fiindcă — după expresia lui Iosif Vulcan — „este cea mai scumpă reliquie literară a mea din lunga carieră ce am parcurs“.¹⁾

¹⁾ Familia, Nr. 23—24 din 10/23 Iunie 1904, pag. 272.

Când, în 1884, apare prima colecție de „Poezii“ ale lui M. Eminescu, îngrijită de criticul Titu Maiorescu, „Familia“ Nr. 19 din 6/18 Mai 1884 reproduce, începând din prima pagină și continuând pe altele două, pe două coloane, poemul „Lucafărul“, cu nota: „Din colecțiunea de poezii a autorului, apărută de curând la București“.

Astfel, înainte ca volumul acesta să fie răspândit în Transilvania, Iosif Vulcan popularizează „Lucafărul“ lui Eminescu. Sigur că acest poem a încântat mult pe cititorii „Familiei“ din 1884, atât prin limba admirabilă în care este scrisă, cât și prin concepția înaltă, deoarece: „Lucafărul lui Eminescu strălucește ca cel mai de seamă simbol astral pe care l-a creat literaturile lumii pentru a întipui în el o supremă valoare umană“. ¹⁾

Pe de altă parte, Iosif Vulcan, caută să-și informeze în tot timpul cititorii despre Eminescu și chiar atunci când, în 1885, poetul cade bolnav, fracturându-și un picior pe ghiață, fiind instalat în spitalul Sf. Spiridon, „Familia“ scrie că poetul e înafară de orice pericol și în curând se va reabilita. Ca semn de admirație pentru poet, numărul 2 al „Familiei“ din 6/18 Ianuarie 1885 este închinat în întregime lui Eminescu.

În prima pagină figurează frumosul portret al autorului „Lucafărului“, același ce va apărea și la 1889 și 1899, se reproduce poezia „Epigonii“, iar redactorul Iosif Vulcan scrie un articol însuflețit din care reținem următoarele:

„Înainte cu douăzeci de ani în o dimineață de Februarie a anului 1866, redacțiunea noastră primi o epistolă din Bucovina. Epistola conținea poezii, primele încercări ale unui tânăr, care se subsemna „Mihail Eminovici“. Comitiva poeziilor ne mai spunea, că autorul lor este numai de 16 ani.

„Farmecul gingaș al poeziilor, considerând și etatea autorului, ne indica un talent adevărat, care avea un viitor frumos în literatura română. De aceea publicarăm cu plăcere acele aspirațiuni juvenile; prima apărură în Nr. 6 al „Familiei“ din anul acela.

„Redactorul însă își permise o mică schimbare. Numele „Eminovici“ nu-i suna bine, căci avea o terminațiune slavă; românilor dară numele, modificând terminațiunea și astfel poeziile acele apărură în foaia noastră sub numele „Eminescu“.

„Autorul n'a protestat, ba a adoptat însuși acest nume și semnă apoi așa toate poeziile și scrierile sale în viitor. Astfel fu introdus numele „Eminescu“ în literatura noastră; scriitorul acestor șire i-a fost nașul“. ²⁾

¹⁾ I. Caracostea: Arta cuvântului la Eminescu. Buc. 1938, pag. 371 și urm.

²⁾ Familia Nr. 2 din 13/25 Ian. 1885, pag. 14.

În 1889, când din cauza unei crude boli, Eminescu moare, Iosif Vulcan, după ce reproduce în prima pagină, în chenar negru, portretul poetului, semnează în Nr. 96 din 25 Iunie/7 Iulie, articolul „*Eminescu a murit*“ scriind:

„*Națiunea mea îmbracă doliu!*“

„*Literatura noastră jelește! Poezia română plânge!*“

„*Vi s'a dărâmat o columnă, vi s'a stins un luceafăr, vi s'a răpit o podoabă!...*“

„*Genialul poet Mihai Eminescu a încetat din viață!*“¹⁾

Necroloage mai semnează și celelalte publicații ardelenice ca: „*Tri-buna*“ lui Slavici și „*Telegraful Român*“ din Sibiu, dar mai ales venerabila revistă „*Gazeta Transilvaniei*“, redactată de Dr. Aurel Mușeșanu, aduce informații interesante despre „*genialul nostru poet*“.

Iosif Vulcan continuă mai departe cultul pentru Eminescu, prin reproducerea diferitelor poezii. Așa e de exemplu „*Apari să dai lumină*“ din Nr. 95 din 18/30 Ian. 1895. Acest cult își ajunge apogeul prin numărul 96 al „*Familiei*“ din 27 Iunie/9 Iulie 1899, cu ocazia celei de „*A zecea aniversară a morții lui Eminescu*“, când scrie articolul documentar despre cariera poetului la „*Familia*“, însoțit de „*o scrisoare inedită a lui Eminescu*“ — ambele mai sus citate.

Reproduce apoi poeziile: *S'a dus amorul, Ce e amorul, Pe lângă plopii fără soț, Amorul unei marmure*, articolul „*Repertoriul nostru teatral*“, un fragment din „*Lanțul de aur*“, bucata: „*In Nirvana*“ de Ion L. Caragiale, articolul „*Scrieți amintiri*“, în care îndeamnă a scrie despre Eminescu, articolele: „*La cine sunt manuscrisele lui Eminescu?*“, „*Amintiri despre Eminescu*“, semnate de S. Secula și „*Aniversarea morții lui Eminescu și presa română*“.

Toate acestea, Vulcan le face pentru că: „*Nu numai o datorie generală culturală-literară ne impune aceasta; ci totodată împlinim și un act de pietate din partea „Familiei”, căci aici și-a făcut Eminescu apariția în literatura română și tot aici și-a publicat la încheierea carierei sale literare cele mai frumoase poezii lirice.*“²⁾

În anii următori „*Familia*“ publică studii despre Eminescu, cum sunt acelea ale lui Al. Ciura: „*Erotica lui Eminescu și Coșbuc*“ și Dr. E. Dăianu: „*Eminescu și Blajul*“, din 1902. Publică apoi poezii inedite ale poetului „*căci tot ce-a scris Eminescu are pentru fiecare Român cult un interes mare*“ și chiar Iosif Vulcan face, în termeni elogioși, recensia volumului: *Eminescu, Poezii postume*, ediția Nerva Hodoș, 1902.

¹⁾ Familia Nr. 26 din 25 Iunie/7 Iulie 1889, pag. 231.

²⁾ Familia Nr. 26 din 27 Iunie/9 Iulie 1899, pag. 301.

În anul 1904, când orașul românesc de pe malul Crișului Repede dă prilej celei mai grandioase sărbătoriri dinaintea de Unire, cauzată de jubileul de 40 de ani al „Familiei”, Iosif Vulcan, răspunzând discursurilor rostite, amintind realizările, vorbește de începuturile lui Eminescu, adăugând că, publicarea celei dintâi lucrări ale lui Eminescu în revistă, constituie „un titlu de fală pentru „Familia“.¹⁾

Din cercetarea acestor fapte, urmărite pas cu pas în „Familia”, se impun câteva concluzii.

Înainte de toate, Eminescu, moldovean de origine, își face studiile în frumoasa Bucovină, sub supravegherea directă a dascălului său, Aron Pumnul, care și-a format sufletul și educația națională la școlile Blajului. Pe aici va trece și Eminescu pentru ca astfel să cunoască mai amănunțit nevoile care-i pasc neamul.

Își îndreaptă apoi pașii, spre a-și publica primele poezii în „Familia” și începând din 1866 până în 1870, el este colaboratorul exclusiv al revistei lui Iosif Vulcan, care, prin îndemnurile ce i le dă la „Poșta Redacțiunii” directivează începuturile generice ale marelui poet.

Culege o mulțime de impresii din Transilvania acelor vremi și cu un bogat bagaj sufletesc, după ce cercetează pe *Popa Bratu din Rășinari* — din familia căruia va ieși un alt trubadur național: *Octavian Goga*, care-și face ucenicia literară tot la „Familia” — trece în țară, având în via sa memorie toate lucrurile, văzute aici.

Leagă în Transilvania prietenii, căci un bun amic al său la Blaj, este *bihoreanul Ioniță Scipione Bădescu* — tot colaborator de-al „Familiei” — și ajuns la Viena se împrietenește cu *Ardelenii*, dintre care prietenia cu *Ioan Slavici*, este una dintre cele mai frumoase prietenii literare din literatura românească. Diriguesște primii pași ai acestuia în arta scrisului și cu ajutorul lui organizează în cadrul societății „*România Jună*” din Viena, frumoasa serbare dela Putna, vrednică de semnalat și azi.

În felul acesta, Eminescu, devine un bun cunoscător al neamului „*Dela Nistru pân' la Tisa*” — așa cum ne spune în poezia-sinteză „*Doina*” — și de aici lexicul din doinele transilvănene, ca și eroii locului, vor preocupa pe Eminescu, fie în unele din poeziile sale, fie în lucrarea dramatică de mari proporții, *„Mureșanu”*.

¹⁾ Familia, Nr. 23—24 din 10/23 Iunie 1904, pag. 273.

Poporul acestor locuri îl impresionează de asemenea, fiindcă are darul povestirii, lucru ce se vede din faptul că, întrebând de un amic, ce l-a impresionat la Blaj, răspunde :

— „Mi-a plăcut de măgărarul dela Seminar.

— Și de ce tocmai de măgărar ?

— Spunea povești minunate și-l ascultam cu multă plăcere !
Iar în romanul „*Geniu Pustiu*” immortalizează pe *Moșii lui Horea* și *Avram Iancu*.

De aceea nu este de mirare că, în anul 1884, când se face sărbătorirea lui *Horea*, participă și el împreună cu celalalt moldovean de seamă : *Ion Creangă*.

Astfel, Eminescu pare a vorbi în opera sa despre „o *dacizare a sufletului românesc*” — după cum s'a afirmat în ultima vreme — înțelegând prin aceasta „o *reformă morală, la care să primeze ideea națională*” și dedică primele și cele mai frumoase pagini din literatura noastră Ardealului, în romanul „*Geniu Pustiu*”.

Toate acestea Eminescu le face, fiindcă a vizitat de patru ori Transilvania, la intervale deosebite : 1866, 1868, 1870 și se întâlnește cu bihoreanul *Iosif Vulcan* la Budapesta, unde și-a publicat 20 de poezii și unde și-a primit botezul literar dela directorul „*Familiei*”, la data de 25 Februarie/9 Martie 1866.

Iată de ce pentru noi cei de aici și de pretutindeni, lucrul acesta are o mare importanță, căci orașul „*Oradea are gloria nepieritoare de a fi incurajat primele debuturi ale poetului și de a-i fi dat, prin pana întâiului director al „Familiei”, Iosif Vulcan, în locul numelui cu terminație slavă în — vici, frumosul, sonorul, stăpânitorul nume românesc : Eminescu*”.

Oradea, Februarie 1944.

VASILE VARTOLOMEI

CRONICI

MIHAI BENIUC: POEZII *)

Ca și „Cântecele noi“, „Poezii“, recentul volum al d-lui Mihai Beniuc, provine firesc din „Cântece de pierzanie“. Ceea ce însemnează că poezia d-lui Beniuc, fără variație întinsă și fără transformări inedite, se găsește bine așezată în matca sa inițială, astfel, încât lentila critică o distinge imediat pe harta astrală a tinerei poezii românești. Pe o distanță de aproape șapte ani, scrisul d-lui Beniuc s'a desfășurat mai mult în sine însuși decât într'un orizont cu nisipuri mișcătoare și cu confinii nestatornice. Conturată precis dela prima culegere, poezia d-lui Beniuc și-a păstrat, în răstimpul scurs dela apariția aceleia și până azi, aceeași orbită, încercând mișcările necesare doar înăuntrul ei și nece-dând, cel puțin până acum, niciunei declivități derutante. Faptul se datorește atât unui temperament unitar, cât și unei atitudini consecvente față de lume și viață.

Poezia d-lui Mihai Beniuc este prin excelență o poezie de conținut. Filosofantă uneori, abordă cu preferință teme sibilinice, poetul profiind mereu — fie sie însuși, fie lumii — lucruri și întâmplări viitoare. Astfel unul din motivele cu deosebită frecvență în această poezie e motivul morții apropiate a poetului — motiv pe care îl re-găsim plin de ardoare și în recentul volum de „Poezii“:

*„Ah! lasă! îl implor.
Dar frunzele pe vânt
Imi spun în limba lor
Că voi muri curând“*

(Singur)

*„Ci Moartea-mi stă în coastă ca un ghimpe,
Mă sbat ca frunza veștedă de vânt,
Și una știu nestrămutat, că timp e
Să plec de-aicea dela voi curând“*

(Toamnă)

Caracterul sibilinic, cu ușor parfum eminescian, nu prilejuește totuși la d-l Beniuc o poezie de mare luptător, cu toată bogăția inte-resului social pe care îl manifestă poetul. Datorită atât formei poeziei,

*) București, 1944, Ed. Fundației Regale.

întotdeauna ordonată, cât și unui pronunțat gust pentru satira sceptică, ea nu se ridică la modul unui augur, ci declină mereu spre un pythianism deprimant. Revolta se consumă imediat într'un gest reculant și deasupra ei se insinuiază întotdeauna resemnarea :

*„Și dac' asvârl în tine pietri
Și-ți pun cununi de spini pe frunte,
Și așa-i bine!
Dece-ai aprins cenușa vetrii,
De ce le-ai predicat pe munte“*

(Și-așa-i bine)

Nu se poate prin urmare susține despre această poezie că ar tenta, în spirit social, expresii lirice. Ea e tot atât de puțin socială ca și „Împărat și proletar“, întru cât ascunde melodii interioare fără violențe extreme, ci numai cu fisuri sufletești. Se preocupă de mase, de țărani, de lupte, în spirit introvertit — poetul cultivând oarecum din capriciu interesul social. Primul interes însă, cu tonul cel mai adecuat, îl are poetul pentru el însuși, sieși fiindu-și minoritic profet și Pythie funebrală :

*„In rodnicul cernoziom
Al sufletului meu
Am răsădit
Nepământesc
Pomul iubirii de oameni,
Și 'ntr'o imensă 'mbrățișare
Strigând îmi dau duhul:
Viață, viață!“*

(Drumuri)

E și un satanism în această poezie care o ferește de poezia inanică a vatesului popular. Totul se petrece intim și la mod redus pentru că poetul e stăpânit de depresiuni implacabile și de reveniri continui asupra sa :

*„Mai palid mă scufund
În mine iar —
Paharul fierbe crunt
De vin amar.*

*Și moartea bea voioasă :
Hei ! cârciumar,
Mai adă tu pe masă
Un vin amar“.*

Poetul utilizează un limbaj cu două fețe: rural, la extrema ardeleană și urban, intelectual, ceea ce îi dă încăodată un gust propriu de desrădăcinare, de regresivitate în fața destinului. Conștiința destinului literar nu e aceea a unui predestinat, ci aceea a unui resemnat

*„Dacă astăzi Blaga au Arghezi
Sunt mai mult decât Mihai Beniuc,
S'or topi răcelile zăpezii
Când va fi de-aicea să mă duc“...*

„Știu că nu mi-i dat să fiu la fel,
Ca tâlharul am trecut prin lume;
Mulțumit voi fi să pier ca el
Stîns în umbra unui mare nume“

(Destin)

Intențiile poetului, scopurile pe care și le propune, felul cum vrea să fie, e în permanent desaccord cu tonul ce-i este caracteristic. De aci un desaccord perpetuu în poezia d-lui Beniuc, care o aduce în imediata apropiere a lui Eminescu, alături de care doar o prea infimă urmă i-a lăsat experiența argheziană. (Deși unii critici l-au plasat în câmpul magnetic al acestuia). Eminescianismul d-lui Beniuc e de sigur mai primitiv, mai țărănesc, ca al lui Bacovia dar și mai subtil, mai organizat ca al lui Arghezi. Între acești trei piloni pe care îi scaldă apele poeziei d-lui Beniuc se constituie cu țărmi proprii, cu vânturi și curenți specifice, cu faună și floră originală.

Erotica d-lui Beniuc este stăpânită și ea de același sibilism satanic și sceptic, ca și poezia autobiografică sau socială — încât s'ar putea spune că la nașterea acestei poezii au veghiat două mari poeme eminesciene: „Împărat și proletar“ și „Venere și madonă“. Aceeași atmosferă de resemnată delăsare se insinuă și în poeziile de dragoste ca și în poemele sociale sau de conversație cu sine însuși. Fără să fie adhortativă, erotica d-lui Beniuc constă mai mult din reproducerea consecințelor intime ale unui amor, decât din descrierea stărilor tipice ale acestuia. Poezia de dragoste a d-lui Beniuc se găsește cel mai adesea la polul scurs al dragostei, ceea ce dă acestei poezii un aer de continuă reminiscență. Nu atât de accentuată ca în celelalte două volume, în „Poezii“ nota acestui sibilism deprimant e copleșită de egotismul poetului ce se autoexaminează. Totuși o regăsim și în recenta culegere (ciclul „Pe o scândură cu actinii“ — unde poemul ce poartă același titlu trebuie reținut în mod deosebit), ca de pildă în:

„Iubito, spune-mi, oare și tu vei
Pleca în toamnă, pasăre pribeagă?
Port gândul ăsta greu ca o desagă
Când umblu singuratec prin alei“.

(Nu te ntristează toamna)

„N'am fost învingători niciunul,
Dar lupta e pierdută.
Mi-i gustul gurii ca săpunul,
Și tu ești abătută“.

(Câmp de luptă)

Prin întreaga ei structură poezia d-lui Beniuc este o poezie romantică. De loc descriptivă, de loc comunicativă, lipsită de aspecte variate, este o poezie a eului care se cunoaște, se compătimeste și se trădează fără regret. Meditativă, utilizează orice experiență, fie socială, fie erotică, fie intelectuală, ca un pretext pentru luarea de contact cu

eul, cu care poetul e în continuă și uniformă conversație. Neajungând decât rareori la marile culmi ale sentimentului, la tragism, la sublimitate, la disperare, ea se restrânge cu predilecție la sentimentele mijlocii care sunt apoi prilejul unor reflexiuni sceptice și pline de gustul amar al resemnării — cel mai tipic sentiment mijlociu. Romanțioasă, câteodată se instalează în genul „cântecului” — de unde și preferința poetului pentru acest termen — alteori în acela al poeziei sibilinice, poetul profetizând cu pasiune dar oarecum și cu descurajare. Viziunile pe care le îmbrățișează sunt sumbre, dar nu până la lugubru, patetice dar nu până la grandios, funeste dar nu până la oribil. Lestul cinismului înclină balanța mereu spre interioritatea delăsată. E în aceasta o atitudine incontestabil autohtonă, poezia noastră reușind rareori să salte din stilul sufletesc al ciobanului mioritic, în planuri active și deslănțuite. Limbajul poetic al d-lui Beniuc e foarte personal — atât de personal încât adeseori semnul de recunoaștere al unei poeme e în primul rând limbajul. Construit, cum am mai spus, din elemente rurale, aduse, și din elemente urbane, suprapuse, e impregnat de o melodie regională și de un parfum care rareori desminte veritabilul poet. Astfel încât limbajul utilizat de poezia d-lui Beniuc repetă întocmai procesul sufletesc al desacordului continuu dintre iluzie și sentimentul penibil al menacității destinului. Poetul presimte că în ciuda harului său de prevestitor, soarta lui personală e aceea a unui ratat.

În sensul acesta poezia d-lui Beniuc e o poezie destul de creștină, minus bine înțeles rezerva paradisiului vieții viitoare. Căci deși pigmentată uneori și cu un substrat demonic, ea nu e totuși nici diabolică, nici machiavelică, ci mai mult reținută într'o ironie, ceva mai violentă decât obișnuita ironie. Iar împrejurarea că această ironie frustă se adresează cu predilecție eului sau lucrurilor și ființelor apropiate eului, lipsește poezia d-lui Beniuc de caracterul revoluționar și masiv — popular al poeziei sociale. Infiltrațiile eseniniene se subtilizează și se sentimentalizează la autorul nostru. Căci poetul nu e numai un desrădăcinat al satului său, ci și un desrădăcinat al orașului care l'a asimilat și și unul al luptei pe care o are de dus cu viața. Mai mult, e un desrădăcinat al propriei sale persoane.

Poezia d-lui Mihai Beniuc este de sigur frunțașă liricei tinere din Ardeal. Iar în poezia tânără românească e printre cele dintâi. Detașată de experiențele poetice moderniste, face legătura direct cu înaintașii și se evidențiază printr'un ton sincer și direct. Cu aplicații și pentru poezia simplă (întru cât între poezia directă și poezia simplă trebuie făcută o distincțiune, prin care poezia simplă e considerată aceea pe care o gustăm întâi cu înțelegerea și abia pe urmă cu afectivitatea — Hölderlin, e tipul ideal — iar poezia directă aceea pe care o gustăm din capul locului cu afectivitatea), ea ocupă o poziție destul de singulară în concernul liricei actuale. Fără surprize în viitor, ea va clădi pe temelii solide o construcție căreia îi putem admira de pe acum portalurile.

AL. PROCOPOVICI: DIE RUMÄNENFRAGE¹⁾

Dela faimoasa legendă despre colonizarea de către craiul Laslau a părților maramușene cu criminali din temnițele Romei și până la „Istoria Românilor” de Ladislaus Galdi și Ladislaus Makkai, Budapesta 1942, problema românească a fost tratată de istoriografia vecinilor noștri dela Apus cu aceeași lipsă de obiectivitate științifică, cu același sovinișm agresiv, cu aceleași tendințe de ocolire sau răstălmăcire a adevărilor istorice și de ponegrire și defăimare a românismului nostru străvechiu în Dacia și de două ori băstinaș în această vechime dacică prin prioritatea și continuitatea afirmării lui.

Dacă această atitudine de respingere încăpățanată până și a celor mai evidente și general recunoscute adevăruri istorice n'a putut și nici nu va putea vreodată sdruncina *conștiința* românească, care a trăit și trăiește aceste adevăruri, *știința* va fi mereu ispitită și va avea și datoria să contribuie cu toate mijloacele ei de cercetare la lămurirea deplină a tuturor problemelor, ajunse într'o discuție atât de contradictorie, lămurire — pentru toți oamenii de bună credință oriunde s'ar găsi și deplină — printr'o cât mai desăvârșită obiectivitate a prezentării materialului documentar.

S'a născut în felul acesta o literatură foarte bogată, cu contribuții de natură istorică și filologică mai ales, dar și geografică, etnografică, arheologică, etc.

Studiul d-lui prof. Al. Procopovici apare în limba germană ca al treilea în seria publicațiilor „Centrului de studii și cercetări privitoare la Transilvania”.

Lucrarea cuprinde — cum ne spune autorul în prefață — în esență ideile expuse de d-sa într'o conferință cu același subiect, ținută la 19 Februarie 1928 la Universitatea din Frankfurt a. M. Autorul nu urmărește scopuri de propagandă și nu are pretenția de a fi adunat tot ce s'a spus până acuma, sau de a arăta tot ce s'ar mai putea spune relativ la problema românească, ci se mulțumește de a da studiului d-sale caracterul unui îndemn la noi cercetări și de a fi relevat câteva fapte cărora i se pare că nu li s'a dat până acuma destulă atenție.

Trebue să accentuăm dela început că studiul, în cele 5 capitole pe care le cuprinde, depășește mult acest modest cadru de preocupări, mărturisit de autor în prefață. Ne găsim în fața unei lucrări în care sunt supuse unei cercetări minuțioase o serie de probleme extrem de interesante, pe care autorul, bazat pe un material documentar istoric și filologic, deosebit de bogat, le rezolvă, în bună parte, definitiv.

Spicuim din acest studiu câteva idei conducătoare.

Continuitatea noastră în Dacia, atât de violent tăgăduită de contrarii noștri, n'a fost numai pentru conștiința românească un adevăr afirmat prin ecourile de-a-lungul veacurilor în cântecele, basmele, legendele și tradițiile noastre populare și relevat de cronicarii noștri în cuvinte simple, lipsite de orice emfază, ca un fapt asupra căruia nu

¹⁾ Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, Sibiu 1944.

mai incapa nicio discuție, ci ea apare ca un adevăr enunțat și de scriitori străini.

Mărturiile diferiților scriitori ne sunt tălmăcite de autor cu pătrunzător spirit critic, astfel că concluziile la care ajunge, sunt neîndoelnice: Humanismii italieni dela sfârșitul evului mediu și începutul celui modern accentuiază mereu latinitatea noastră, care pentru ei însemnează totodată și continuitate, cum rezultă b. o. din formula: „Volochia Italia, quia Daci Italice loquuntur” a lui Ginilio Pomponio Leto, vizitator în anii 1479 și 1480 al Europei centrale și al Rusiei; scriitorul bizantin Demetrios Chalkokondylas (1424—1511) numește Țara Românească „Pannonodachia” sau „Dachia” deosebind-o de Moldova („Bogdania”) și amintește și Transilvania, unde Românii vorbesc limba „dacă”, iar Ungurii cea „panonică”, consideră limba română înrudită cu cea italiană și cunoaște perfect legătura dintre „Dacii” dela Dunăre și „Valahii” din munții Pindului și din Tesalia; scriitorul bizantin Kekaumenos din jumătatea a doua a veacului al XI-lea vede în Dacoromâni și Aromâni un singur popor și mărturisește totodată existența celor dintâi în Nordul Dunării pe timpul său. Astfel — conchide autorul — latinitatea și continuitatea noastră a fost pentru toată lumea un lucru de sine înțeles și un adevăr care nu ar mai fi avut nevoie de dovezi, dacă nu ar fi venit Ungurii să ne învețe alte „adevăruri”: că continuitatea elementului roman în Dacia este o imposibilitate; că această continuitate nu se găsește de altfel nicăiri, nici în peninsula balcanică; că Ungurii se așezaseră de mult temeinic în noua lor patrie din Europa, când cele dintâi cete răzlețe de Români au îndrăznit să treacă în veacul al XI-lea în șesul mlăștinos și bogat al Dunării; că dintre aceștia doar câțiva puțini s’au rătăcit spre sfârșitul veacului al XI-lea până în regiunea Brașovului, căci o imigrare în mase mai compacte se datorește abia la începutul veacului al XIII-lea politicii de colonizare a regiilor unguri, conform căreia Români s’au așezat în regiunile muntoase și potrivite pentru vieța păstorească; că imigrarea târzie a Românilor se poate deduce și din faptul că ei s’au bucurat în multe privințe de o vieță autonomă, privilegiu acordat în Ungaria de-a-lungul evului mediu numai coloniștilor străini, imigrați după înființarea în anul 1001 a regatului, etc.

Rând pe rând, aceste obiecțiuni și toate celelalte câte se mai fac, sunt combătute de autor cu argumente de înaltă valoare științifică și concluzii care pot rezista oricărei critici.

Cu legenda craiului Laslău, izvodită din „letopisețul cel unghuresc” — rămas nedescoperit — de Simion Dascălul, începe defăimarea din partea Ungurilor a latinității noastre și tăgăduirea priorității noastre pe pământul Daciei.

Intr’o luminoasă și deosebit de interesantă tălmăcire a înlănțuirii faptelor povestite și în alte variante pe care le are această legendă (în *Voskresenskaja Letopisi* și în cronica anonimă „bulgară” descoperită de D. Cantemir) în legătură cu năvala Tătarilor, autorul reușește să despartă legenda de adevăr, să înlătore cu explicații concludente toate contrazicerile reale, sau numai aparente din aceste povestiri, să stabi-

lească o legătură organică între ele și să poată afirma în mod neîndoios că adausul despre tâlharii din temnițele Romei, dăruți de împăratul roman craiului Laslau ca ajutor în lupta sa împotriva Tătarilor, e o scornitură de defăimare gratuită a poporului român din partea vecinilor noștri.

O serie de argumente de ordin filologic de valoare netăgăduită îi servesc autorului pentru a dovedi în mod neîndoios continuitatea și prioritatea noastră în Dacia: arborii și plantele cultivate pe teritoriul Daciei și-au păstrat aproape toate vechile numiri latine; vieața românească e concrescută cu *văile*, *munții*, *șesurile* și *câmpiile* pământului lor, iar terminologia lor agricolă cuprinde de asemenea în majoritate (*grâu*, *săcară*, *orz*, *in*, *cânepă*, *trifoiu*, *meiu*, *iarbă*, *fân*, *paie*; *arie*, *ara*, *sămăna*, *treiera*) cuvinte de origine latină. Spicuim din bogăția mare a exemplelor aduse de autor în sprijinul argumentării d-sale, ca deosebit de sugestiv cazul cuvintelor aromâne *h'ic* (< ficus) și *căstănu* (< castanens) necunoscute în dacoromânește și înlocuite aici prin „smochin” de origine veche slavă și prin nologismul „castan” pe de o parte, și al cuvintelor daco-române *aur* (< aurum) și *păcură* (< picula) necunoscute în aromânește și înlocuite prin împrumuturile corespunzătoare de origine grecească „amalamă” și „k'isă” pe de altă parte. Dacă Dacoromânii și Aromânii ar fi avut patria lor străveche comună numai la Nordul, sau numai la Sudul Dunării, atunci ar fi dispărut în limba românească cu totul sau *ficus* și *castaneus*, sau *aurum* și *picula*, iar dacă am fi imigrat la Nordul Dunării numai din părțile de dincolo de Dunăre, atunci ar trebui să admitem că nu am găsit aici numai o regiune petroliferă, ci și vechiul cuvânt latin *picula*, pe care l-am și falsificat imediat hoștește — căci eram doar hoți expulsați de împărații romani — în aspectul său fonetic (cu trecerea lui *l* în *r*, fenomen cunoscut numai cuvintelor de origine latină și necunoscut împrumuturilor din slavonește, deci încheiat în veacul al VII-lea) — conchide autorul cu picantă aluzie ironică la faimoasa legendă.

Una din principalele obiecțiuni de ordin lingvistic care s'au făcut împotriva continuității noastre în Nordul Dunării este faptul că vechea influență slavă asupra limbii românești are un aspect vădit bulgar. De aici concluzia că această influență nu s'a putut exercita decât în Sudul Dunării.

Bazat pe cele mai recente rezultate ale cercetărilor lingvistice, făcute mai ales de prof. E. Petrovici privitor la simbioza româno-slavă, autorul combate cu argumente foarte puternice această concluzie pripită și dovedește că înăuntrul sferei împrumuturilor noastre slave se găsesc o serie de fenomene, care nu pot fi derivate din niciuna dintre limbile slave cunoscute și nici nu pot fi altfel explicate decât ca rezultat al unor particularități dialectale ale dacoslavei. Una dintre aceste particularități este și palatalizarea dentalelor, transmisă de acești Dacoslavi graiurilor din Banat și din Crișana. Această palatalizare n'am putut-o aduce cu noi din Sudul Dunării, pentru că ea e necunoscută limbilor slave de acolo și ea nu poate fi nici rezultatul unei evoluții proprii dacoromâne. E adevărat că există și o palatalizare românească,

generală, nelimitată la anumite regiuni, care are însă cu totul alt aspect. Rezultă deci că am împrumutat fenomenul dela Dacoslavi, încă cu mult înainte de dispariția lor.

Graiul din Crișana oferă însă și prin faptul că a păstrat o serie de elemente vechi latine (*cătătoare* = oglindă, *iuă* = unde, *zo te custe* = Dumnezeu să te trăiască, *vă* = du-te, *arină* = nisip, etc.) cărora în celelalte graiuri dacoromâne le-au luat locul alte corespondente, o dovadă sdrobitoare pentru continuitatea noastră în Dacia.

Trebue să fim adânc recunoscători autorului care ne-a dat o lucrare deosebit de valoroasă care, prin desăvârșita probitate și obiectivitate științifică care stau la temelia cercetărilor și concluziilor d-sale, prin bogăția mare a materialului documentar, prin logica impecabilă a argumentării, prin claritatea expunerii și nu mai puțin prin frumusețea formei, va ocupa un loc de cinste în literatura noastră.

I. TARNAVSCHI

MATICA SLOVENSKÁ – OCTOGENARĂ

Renumita societate culturală slovacă a implinit în toamna anului trecut 80 de ani de viață. La vârsta când oamenii, de obicei, aruncând priviri înapoi, se pregătesc să-și scrie memoriile și să-și încheie socotelile cu viața, și când chiar unele societăți îmbătrânesc, Matica este încă tânără. Este tânără și se încadrează organic în actualitate, pentru că scopurile ce și-a propus să realizeze au depășit nevoile poporului slovac, din vremea dominației maghiare, vizând interesele și nevoile lui din totdeauna. Trăind împreună bucuriile și durerile poporului slovac, în ultimele opt decenii, ea continuă să fie și azi ce a fost în trecut: vatra limbii, culturii și ființii naționale slovace. Soră a asociațiilor asemănătoare: Matica srpska (intemeiată în 1826), Matica česká (fondată în 1831) și a Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania (Astra), întemeiată în 1861, Matica Slovenská se născu abia în 1863. Dar în tradiția cărțurărească a poporului slovac ea nu este o apariție izolată, deoarece poate revendica, pe bună dreptate, drept precursorare — în spirit și în preocupări — asociațiile slovace existente dinainte vreme, ca: Učené slovenské tovarišstvo (Asociația savantă slovacă), datând din 1793, Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej (Societatea iubitorilor limbii și literaturii slovace), datând din 1834, și Tatrín, fondată în 1844.

După dispariția acestor asociațiuni, care nu s'au putut menține din cauză că statutele lor nu a fost aprobate de guvern, se vorbi tot mai insistent de Matica Slovenská. Când, după insuccesul luptelor naționale din perioada revoluționară (1848—1849) și după trista epocă dintre anii 1849—1859, Slovacia se adunară la Turčiansky Sv. Martin în 6—7 Iunie 1861, conducătorii lor, alături de memorandumul cu caracter politic înaintat dietei ungare, închinară un gând și Maticiei. În anul când în Transilvania, la Sibiu, se constituia Asociațiunea transilvană, în acel an Slovacia alegeau o comisiune compusă din: Ján Francisci, Ján Gotčár, Viliam Pauliny-Tóth și Ján Palárik, cu atribuția de a face toate pre-

gătirile pentru întemeierea Maticiei. Statutele societății fură întocmite de Ján Francisci, care le supuse spre aprobare în August 1861. După încercări neizbutite de a stabili sediul Maticiei la Brezno, ea fu instalată la Turčiansky Sv. Martin, care de atunci ajunsese un nume cunoscut în întreaga lume. Modificate, statutele fură aprobate abia în 31 Mai 1863, în clipa când în Slovacia se sărbătorea un mileniu dela venirea apostolilor slavi Ciril și Metodiul în principatul Moraviei Mari. Fără deosebire de confesiune, Slovacia catolică și protestantă, atât de învrăjbiți până atunci pe aridă chestiune a limbii slovacă literare, își întinseră frățeste mâna și, înscriindu-se ca membrii, contribuind din plin cu mijloace bănești la susținerea societății. În 4 August 1863 în Turčiansky Sv. Martin avu loc prima adunare generală a Maticiei, cu care prilej se desfășurară mari manifestații naționale. Alăturându-se mișcării, episcopul catolic Ștefan Moyses și superintendentul Dr. Karol Kuzmány, ei fură aleși, primul, președinte al Maticiei, iar secundul, vicepreședinte. În statutele societății se preciza, că: „Matica Slovenská este societatea iubitorilor poporului și ai vieții slovacă; iar scopul ei este: să trezească, să răspândească și să întărească în membrii poporului slovac educația morală și intelectuală, să cultive și să susțină literatura slovacă și artele frumoase, și astfel să ajute la bunăstarea materială a poporului slovac și să lucreze pentru ridicarea lui”, puncte aidoma celor stabilite de G. Barișiu în programul Astreii. Pentru a-și realiza multiplele sale scopuri Matica Slovenská începu să editeze cărți și opere de artă, adună materiale etnografice, obiecte arheologice, istorice și artistice, cărți vechi și manuscrise, fondă colecții muzeale și ajută cu dărnicie pe învățații și studenții slovaci. Lărgind cadrul activității sale, — deoarece în școlile maghiare tineretul slovac era înstrăinat — Matica se îngrijii și de întemeierea școlilor secundare slovacă, construind din banii ei 3 gimnazii și acordând elevilor săraci burse. Așa, în 1862, la Revúca se întemeie gimnaziul superior evanghelic, în 1866, la Turčiansky Sv. Martin, gimnaziul inferior evanghelic și în 1869, gimnaziul inferior catolic din Kláštor pod Znievom. Incadrate cu un corp profesoral de elită, bine susținute din punct de vedere financiar, cu un număr suficient de elevi, aceste școli și-au împlinit în mod conștiincios misiunea lor culturală și națională, devenind în scurt timp focare ale vieții naționale slovacă. Credincioasă programului său, Matica fondă în 1869 la Turčiansky Sv. Martin o Asociație tipografică, care în anul următor își deschise și o tipografie. Tot în 1869 se înființă și asociația culturală a femeilor slovacă: „Živena”. În 1870 se mută în Turčiansky Sv. Martin și ziarul Pešt'-budinské Vedomosti, continuând să apară sub titlul Národné noviny, iar în 1871 Matica Slovenská fondă și un Cerc muzical slovac pentru organizarea reprezentațiilor teatrale și muzicale.

Dar promițătoarea activitate desfășurată de Matica Slovenská în primii 8 ani ai vieții sale avea să fie brutal curmată de Unguri, care vedeau în Matica Slovenská, în școlile, organizațiunile și întreprinderile sale, periculoase focare de panslavism, care amenință integritatea statală a Ungariei, tinzând la fondarea unui mare stat slav federativ. Cât timp trăi episcopul catolic Ștefan Moyses, un om de mare autoritate, cu deosebite merite câștigate în acțiunea național-bisericească a Croaților și

cu mare trecere la Curtea din Viena, unde era consilier intim al împăratului Francisc Iosif I, Ungurii nu îndrăzniră să se atingă de Matica Slovenská. Dar în 1869, în chiar anul morții marelui episcop, Ungurii își începură loviturile. Soldații maghiari ocupară clădirea Maticiei, guvernul justificând actul de forță prin eterna gogoriță a panslavismului.

Recrutând trădători ai cauzei slovace în chiar sânul poporului slovac, Ungurii reușiră să vadă apărând în 1873 la Banská Bystrica bisăptămănalul „Svornost”, care în numele Slovacilor ataca gimnaziile slovace, calificându-le drept cuiburi de panslavism, care, în interesul statului ungar, trebuiesc desființate. În scurtă vreme, de altfel, acest lucru și fu tradus în fapt. În 20 August 1874 fu închis gimnaziul din Revúca, în 21 Septembrie al aceluiași an, cel din Kláštor pod Znievom și în 30 Decembrie, cel din Turčiansky Sv. Martin. Durerea, care învăluie inimile poporului slovac, fu imensă. Și în același an, luând parte la deschiderea universității croate fondată de episcopul Strossmayer, Slovacii dădură glas durerii și tristeții lor acolo, în fața fraților Croați. Șeful delegației slovace Martin Čulen salută adunarea în numele Maticiei Slovenská, iar istoricul Fr. V. Sasinek, membru al delegației, spuse: „Dați-ne din uleiul vostru, căci lămpile noastre se sting”, aluzie evidentă la loviturile date de Unguri. În scurt timp cuvintele profetice ale lui Sasinek aveau să devină o crudă realitate. Cea mai puternică lumină a poporului slovac, Matica Slovenská, bătută de vânturile maghiarimii, se stinse. În 6 Aprilie 1875 Koloman Tisza ordonă închiderea Maticiei Slovenská, pretextând că societatea slovacă nu-și respectă statutele, că desfășoară și activitate politică și că își administrează neglijent averea. Activitatea ei sistată, bunurile sale mobiliare și imobiliare fură confiscate de Unguri. Zadarnic fu energicul protest ridicat de patriotul sârb Svežozar Miletic în 4 Decembrie 1875 în parlamentul din Pesta contra închiderii Maticiei Slovenská. Ea rămase închisă, supraviețuindu-i doar Asociația Sf. Vojtech, întemeiată în 1870 la Trnava de către Andrej Radlinsky. Luptând cu neasemuite greutate, cu ingerințele oficialității, Asociația Sf. Vojtech reuși să le învingă pe toate și să se mențină datorită conștientei preoțimi catolice slovace, care făcu mari sacrificii morale și materiale pentru această societate. Ea rămase să suplinească cu succes lipsa Maticiei. Și în epoca nestăpânitei furii maghiarizante inaugurată după 1867, când poporul slovac lăcrima la vatra stinsă a Maticiei, literatura religioasă și educativă slovacă editată de Asociația Sf. Vojtech îndeplini un mare rol național, împiedecând poporul slovac de a cădea victimă maghiarizării.

La 10 ani dela desființarea Maticiei, procedând într'un mod cinic și criminal, Ungurii fondară în Budapesta, susținând-o din averea pe nedrept confiscată a Maticiei, Asociațiunea culturală slovaco-ungară regională (Uhersko-krajinský vzdelávaci spolok slovenský), care cu bani slovaci, însușiți în chip arbitrar, întreprinse ani de zile opera de denaționalizare a poporului slovac. Hibrida asociație edită în limba slovacă: Slovenské Noviny (Gazeta Slovacă), Vlast' a svet (Patria și lumea) și Vlastenecký Kalendár (Calendarul patriotic), pentru a hrăni pe Slovaci cu cărți, ziare și reviste slovace scrise în spiritul maghiarizant al vremii.

La îndârjitele lupte naționale din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, când Slovacia colaborară intens cu Românii din Transilvania, Matica Slovenská nu luă parte. Ea renăscu abia după războiul mondial, când decizia ministerială din 1 Ianuarie 1919 o reînființă. Prima adunare a Maticii renăscute avu loc în ziua de 5 August 1919 la Turčiansky Sv. Martin, acolo unde cu mai bine de o jumătate de veac înainte văzuse lumina zilei. De aici încolo, în republica cehoslovacă, și, din 1939, în republica slovacă independentă, activitatea Maticii continuă nestânjenită, sporind din an în an. Pentru a ne da seama de rodnicia activitate a venerabilei asociațiuni slovace e destul să pomenim, că în anul trecut Matica Slovenská a editat 77 opere în 317.471 de exemplare, fiind întrecută doar de editura Sf. Vojtech, care a editat 97 de opere în 1.049.213 exemplare și de editura Transcius, cu 69 de opere în 465.150 exemplare.

Dar acesta este numai unul din multiplele aspecte ale întinsei activități desfășurate de Matica Slovenská, a doua instituție culturală din Slovacia de azi, după Universitate. Pe lângă editarea de ziare, cărți și reviste, pe lângă activitatea culturală-națională, Matica Slovenská încurajează și activitatea științifico-literară în secțiunile sale: literară, istorică, etnografică și filologică. Un bogat muzeu arheologic, istoric și etnografic stă la dispoziția cercetătorilor slovaci și străini.

Cu drept cuvânt se poate spune, că Matica Slovenská a fost izvorul de viață al culturii naționale slovace, a fost vatra poporului slovac, în a cărei rază a crescut și a înflorit cultura acestui popor. În intervalul de timp dela jumătatea secolului al XIX-lea până la 1875 ea a prezervat poporul slovac dela moartea fizică și spirituală, iar în intervalul de timp când activitatea ei a fost brutal întreruptă de intoleranta oficialitate maghiară, Matica a trăit mereu în inimile Slovacilor. „Ea a fost oaza care mereu a dat poporului slovac speranță și curaj de viață“. După 1919 activitatea ei culturalizatoare a continuat să se manifeste prin publicarea și răspândirea de cărți, ca și prin organizarea de biblioteci. Astăzi viața spirituală a Slovaciei nu poate fi concepută fără Matica Slovenská. Scoasă din angrenajul spiritual al Slovaciei de azi, viața culturală slovacă ar fi oribil mutilată. De aceea în toamna anului trecut Slovacia au înțeles să facă o adevărată sărbătoare națională din aniversarea a 80 de ani dela întemeierea Maticii.

În 17 Octombrie 1943 Slovacia s'au adunat tot în orașul istoric Turčiansky Sv. Martin, pentru a sărbători 80 de ani de viață ai Maticii. Caracterul festiv al impunătoarei manifestații a crescut și prin sărbătorirea a 90 de ani de viață ai prof. univ. Dr. Josef Škultéty și a 100 de ani dela alcătuirea limbii slovace literare de astăzi.

Nestorul spiritualității slovace, nonagenarul Dr. Josef Škultéty, Bat'ko Skultéty, cum îl numește poporul slovac, a asistat la nașterea, la închiderea, la redeschiderea și la sărbătorirea, din toamna trecută, a octogenarei societăți slovace.

În vremurile grele ce urmară dualismului din 1867, când naționaliștii slovaci fac tot mai des cunoștință cu temnițele din Vác și Seghedin, durerile slovace aflară alinare în opera lui Svetozár Hurban Vajanský și a lui Pavel Ország-Hviezdoslav. Fidel colaborator al pri-

mului fu neobositul Dr. Josef Škultéty, care colaboră la organul partidului național „Národné Noviny” (Gazeta Națională) și din 1881 începu să editeze „Slovenské Pohľady” (Revista Slovacă), revistă care apare și astăzi. Continuând ideologia națională a lui L'udovit Štúr în cadrul acestei reviste, Vajanský și Škultéty reușiră să grupeze în jurul ei o serie de talente recunoscute, atât din domeniul istoriei literare și criticii (Jozef Škultéty, Vajanský, Lombardini, Vlček, Tichomír Milkin, Ludwig Rizner, Paul Bujnáč), lingvistice (Samo Czambek, Šujanský, Škultéty), istoriei (Sasinek, Kvačala, Julius Botto, Paul Krížko), arheologiei, etnografiei (Kmet', Sochán, Mišík, Holuby) și alții.

Câștigându-și merite deosebite prin activitatea lui publicistică literară, istorică și lingvistică pentru cunoașterea trecutului slovac și a lumii slave, în deosebi rușești, Jozef Škultéty a activat și în politică, făcând parte alături de Monseniorul Marian Blaha, Fedor Houdek, ș. a., din delegația cehoslovacă la conferința de pace întrunită după războiul mondial.

Recunoscători pentru toată strădania în slujba neamului său, Slovaci au sărbătorit în 17 Octomvrie 1943, odată cu aniversarea Maticii, și pe prof. univ. Dr. Jozef Škultéty, fost și el pe vremuri administrator al Maticii, în serviciul căreia și-a risipit o bună parte din lungă sa viață. Puternica lui personalitate, de istoric și lingvist, de scriitor și publicist, de luptător naționalist și de învățător al neamului său, îi dau dreptul la toată grațitudinea Slovacilor liberi. Preocupat mai ales de limba slovacă, el a atras neîncetat atenția asupra purității limbii, a împropătat limba literară și a îmbogățit-o din tezaurul nesecat al dialectelor slovace. Și-a câștigat de asemenea merite deosebite în ce privește ortografia slovacă, lucrând la întocmirea regulilor ortografice pe care Matica Slovenská le edită în 1931. În cercetările sale istorice a urmărit evoluția spiritului slovac de-a-lungul întregii dezvoltări istorice a Slovacilor. Cu același drept îl poate revendica și literatura slovacă, în care a luptat pentru așezarea limbii sale în drepturile unei limbi literare, editând în același timp multe opere slovace în ediții critice. Idealul său poetic este concretizat în cuvintele: poet crescut din popor și creind pentru popor.

La sărbătorirea din toamna anului trecut Slovaci i-au putut vedea pe prof. Škultéty, încărunit și încovoiat de ani, dar totuși inflăcărat de aceleași sfinte idealuri și acum, în amurgul vieții, ca și în anii furtunoși ai tinereții sale, ca de-a-lungul întregii sale vieți. Alături de cel mai reprezentativ și mai productiv scriitor slovac de astăzi, Jozef C. Hronský, actualul administrator al Maticii Slovenská, nonagenarul Škultéty a fost omagiat sincer de compatrioții săi, care slăvesc în el însuși trecutul de sbucium și de glorie al octogenarei Matica Slovenská.

Optzeci de ani din viața Maticii și nouăzeci de ani din viața prof. J. Škultéty, iată două adevărate pietre miliare pe drumul istoric al națiunii slovace. Și Matica și Škultéty, după cuvintele poetului Vajanský, vor trăi în poporul slovac, atât timp cât va trăi Tatra.

O a treia piatră miliară în trecutul slovac este — fără îndoială — anul 1843, când L'udovit Štúr, Hurban, Hodža și Holly, împăcând tendințele antinomice protestante și catolice, alcătuiră regulile limbii

literare slovace. Dela această dată memorabilă s'au împlinit anul trecut 100 de ani. Pentru a sărbători cum se cuvine acest eveniment centenar, alături de aniversarea Maticii Slovenská și a prof. Škultéty, Ministerul școalelor și al culturii naționale slovac a publicat în 27 Decembrie 1943 un concurs pentru lucrări științifice din domeniul istoriei slovace, acordând un premiu de 100.000 coroane slovace.

Înălțătoarele manifestații desfășurate la Turčiansky Sv. Martin în toamna anului trecut, importanta sumă acordată de Ministerul școalelor pentru concursul aniversar ne indică măsura în care poporul slovac știe să-și cinstească trecutul istoric și pe ostenitorii în ogorul culturii și vieții sale naționale.

Din partea noastră aceste rânduri întârziate le vrem un cald omagiu românesc adus venerabilei societăți slovace și eruditului profesor Škultéty. Și facă Domnul, ca, înfruntând furtunile asprelor vremuri pe care le trăim, spiritul Maticii Slovenská să trăiască mereu cu intensitatea de azi în inimile slovace, alături de care am suferit de atâtea ori în trecut nedreptățile aceluiași asupritor.⁴⁾

Dr. MIHAIL P. DAN

⁴⁾ La întocmirea acestui articol ne-au servit următoarele publicații: Karel Kálal, *La Slovaquie, terre de l'avenir*. Prague, 1919; Julius Botto, *Dejiny Maticy Slovenskej (1863—1875)*. Turčiansky Sv. Martin, 1923; Jiří Palkovič, *Die Schicksale des slowakischen Schulwesens und Kulturleben in Vorkriegs-Ungarn*, in *Prager Rundschau*, VII Jahrg., 1937, Heft 1; Dr. František Hrušovský, *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin, 1939; Andreas Mráz, *Die Literatur der Slowaken*. Berlin—Prag—Wien, f. a.; František Bokesz, *Literarische Übersicht des geschichtlichen Schaffens in der Slowakei*, in *Leipziger Vierteljahrsschrift*, IV Jahrg., 1940, Nr. 4; Dr. Miroslav Huska, *Achtzig Jahre Matica Slovenská in Slowakische Rundschau*, IV Jahrg., 1943, Heft 8; Ferdinand Fleischhacker, *Die Matica Slovenská und Dr. Jozef Skultéty*, in *Slowakische Rundschau*, IV Jahrg., 1943, Heft 10; Ivan Chrenka, *K jubileu Maticy Slovenskej* in revista studențimii slovace *Akademik*, ročník II, číslo 5—6, 30 Októbra 1943; *Súbeh na vedecké práce (Concurs pentru opere științifice)*, in revista slovacă *Elán, Organ Spolku slovenských spisovateľov (Organul Societății scriitorilor slovaci)*, ročník XIV, číslo 4, December 1943; I. Lupaș, *Asociațiunea transilvană și Matica Slovenská*. Conferință rostită în ziua de 14 Martie 1944 la Fundația universitară „Regele Carol I” din București. (Rezumat în ziarul *Curentul*, an. XVII, Nr. 5777, Vineri 17 Martie 1944).

INSEMNĂRI

HOTĂRÎREA CEA MARE

Vârtejul războiului devastează acum cumplit pământul țării. O parte din acest pământ a fost cutropit de dușman, iar din văzduh cad fără intrerupere bombele distrugătoare de vieți și de bunuri particulare și obștești. Opera de civilizație, făcută cu atâta trudă de un neam, așezat în vântul răutăților, este lovită în avântul ei generos, împinsă cu decenii înapoi. Unde te întorci, dai de îngrijorare, de suferință. Ele sunt scrise până și pe fețele nevinovate ale copiilor.

Să nu ne pierdem firea în fața acestei negrăite încercări. Să luptăm umăr la umăr pentru stăvilirea dezastrelor ei. Să nu scăpăm niciodată din vedere că e în joc viitorul neamului, să căutăm să-l salvăm, chiar cu prețul celor mai grele sacrificii pentru noi, cei de astăzi. Să sărim în ajutorul celor alungați dela căminele lor, sau loviți în bunurile lor; să mângâiem pe cei atinși de aripa morții. Să încunjurăm cu dragostea și cu încrederea noastră armata Țării. Nevoiți să ne căutăm refugiul la sat, să facem toate eforturile pentru a înțelege nevoile țărânului; să căutăm a-i pătrunde sufletul și a ni-l apropia. Să facem o realitate mai puternică din acea solidaritate care este temelia de granit a unei societăți. Suferința are și unele consecințe binecuvântate, pentru sufletele tari: ea te apropie de esența ta umană, te face să

iai hotăriri mari. Să luăm hotărîrea ca în flacăra acestei suferințe să plămădim un viitor mai bun pentru neamul nostru, întemeiat pe o mai lămurită conștiință a destinului nostru, pe mai multă dreptate și adevăr, pe mai multă umanitate.

Tr.

DOUĂ CIRCULARE ALE ASTREI

I. Pentru ajutorarea refugiaților

Domnule Președinte,

La grea cumpănă a ajuns Neamul nostru în ceasul de acum. Fiii lui sunt smulși dela căminele lor de furtuna războiului; bunurile lor sunt risipite; spectrul desnădejdi, al mizeriei și al morții îi pândește la fiecare pas.

Să le întindem dragostea de frate, în această mare a nenorocirii. Să le deschidem căminul nostru; să-i așezăm la masa noastră; să le dăm un căpătâi, unde să-și culce capul lor trudit. Să le picurăm în sufletele untul de lemn al nădejdi în dreptatea și izbăvirea care va veni.

Frați Ardeleni, aduceți-vă aminte de dragostea cu care au fost primiți, pretutindeni în România ciuntită, frații noștri alungați de urgia cutropitorului din Ardealul de Nord. N'a fost refugiat care să nu găsească o pâine, care să nu-și fi putut reconstitui un cămin, în așteptarea întoarcerii în căminul strămoșesc. Gân-

diți-vă, câtă încredere în viitorul nostru ne-a dat acest sprijin.

Este acum rândul nostru ca pe fâșia de pământ liber a Ardealului să răsplătim cu aceeași ospitalitate pe frații pribegi din provinciile dela Răsărit.

Această solidaritate în suferință este cea mai trainică cheazășie a existenței, a dreptății și a libertății noastre integrale.

Suntem siguri, Domnule Președinte, că pătruns de aceste adevăruri și înainte de a primi acest apel al nostru, ați luat inițiative în spiritul lor. Vă rugăm ca de acum înainte să puneți toate puterile organizației Dvs. în serviciul ajutorării refugiaților și să dați îndrumări în acest sens și cercurilor culturale de pe teritoriul despărțământului.

Primiți, vă rugăm, asigurarea stimei noastre.

Președintele Astrei Secretarul Astrei
Prof. Dr. I. Moldovan Prof. I. Breazu

II. Pentru comemorarea Memorandului

Domnule Președinte,

La 25 Mai se împlinește o jumătate de veac dela sentința dela Cluj în marele proces al Memorandului. Oricât de cumplită ar fi furtuna războiului, care a cutropit părți însemnate din pământul țării, a distrus bunuri și cămine și a pus pe drumuri mii de frați de-ai noștri, nu putem trece peste această dată fără să ne amintim de semnificația ei și de aceia care au înscris-o cu litere neperitoare în istoria noastră.

Pentru că un neam a cerut respectarea celor mai elementare drepturi la existență națională, reprezentanții lui au fost târiți de guvernul maghiar în fața justiției, infierați cu grele insulte și condamnați, înfundați în închisori. Odioasa sentință dela Cluj n'a frânt însă conștiința de drept a neamului nostru, ci a întărit-o și mai mult și a înrădăcinat-o adânc în masele populare. Acesta a fost unul din cele mai binecuvântate

rezultate ale istoricului proces. El n'a fost însă singurul. Prin indignarea pe care a trezit-o la frații de pretutindeni a întărit solidaritatea națională și voința de unire; iar prin ecoul pe care l-a avut dincolo de hotare a ridicat problema românismului din Transilvania în conștiința luminată a Europei.

Cuvine-se deci să ne aducem aminte cu pietate de Memorand și de luptătorii lui neînfricați. Să fim siguri că urmându-le pilda, prin conștiința noastră de drept și dreptate, prin solidaritatea cu poporul, prin voința neștrămutată de unire, prin hotărârea de a apăra până la cele mai grele sacrificii ființa și dreptul nostru, prin străduința de a-l afirma fără oprire în fața lumii civilizate, vom învinge și la această grea răscruce a istoriei noastre.

Vă rugăm deci, Domnule Președinte, să cinstiți ziua de 25 Mai, care este și Ziua Eroilor, prin organizarea de parastase pentru memorandiști, în bisericile românești și de ședințe comemorative atât în despărțăminte cât și în cercuri culturale.

Primiți asigurarea deosebitei noastre stime și considerațiuni.

Sibiu, la 28 Aprilie 1944.

p. Președintele Astrei Secretarul Astrei
G. Moga Prof. I. Breazu

REVUE DE TRANSYLVANIE

Excelenta revistă de propagandă științifică în limba franceză, pentru drepturile românești asupra Transilvaniei, a reapărut într'un masiv volum de 426 p., reprezentând tomurile VII—IX (1941—1943). Sub aceeași direcție pricepută a d-lui prof. Silviu Dragomir, având ca redactor-șef pe d-l prof. G. S o f r o n i e, ea este acum organul Centrului de studii și cercetări privitoare la Transilvania, păstrându-și însă colaborarea cu Astra, sub a cărei egidă a apărut la Cluj. Volumul are în frunte comunicarea academică a d-lui prof. Dragomir, rostită

la 25 de ani dela Unirea Transilvaniei, apărută în revista noastră și în Biblioteca Astra. Traducerea în limba franceză a acestei prezentări documentate a împrejurărilor în care s'a săvârșit marile act din 1918 este foarte bine venită. Este necesar ca streinătatea să cunoască mai de aproape temeiurile de drept și înalta conștiință politică a conducătorilor noștri din momentul Unirii, pentru că datele fundamentale ale problemei, așa cum a fost înfățișată și rezolvată atunci, rămân, oricât ar încerca să le falsifice propaganda dușmană. Tot d-l prof. Dragomir prezintă într'un succint studiu politica noastră minoritară dela 1918—1940. D-l prof. G. Sofronie scrie despre „Autodeterminarea Românilor din Transilvania în 1918 ca temei juridic al Unității naționale”; d-l prof. A. Ionașcu despre „Aspectul juridic al revendicărilor și proclamațiilor națiunii române din Transilvania”; d-l O. Boițoș dă în traducere franceză cercetarea d-sale privitoare la „Progresul cultural al Transilvaniei dela 1918—1940”; d-l prof. R. Căndea în studiul „Asaltul Ungurilor contra Bisericii române în 1916—1918” prezintă unul din cele mai dramatice momente ale bisericii noastre; d-l Al. Olteanu scrie despre „Contele Ștefan Tisza și chestiunea română”; iar prof. Petre Poruțiu despre „Transilvania și consecințele economice ale acțului dela Viena”. Substanțiale cronici, dări de seamă și necroloage completează volumul. Urăm revistei o răspândire cât mai largă în străinătate.

B.

GRIGORE ANTIPA (1867—1944)

Curând după moartea lui Ion Simionescu s'a stins din viață un alt reprezentant de seamă al vieții noastre culturale și științifice: Grigore Antipa a. Popular mai ales în lumea savanților străini, cu care avea strânse legături personale, Gr. Antipa și-a înscris

numele în istoria culturii românești pe o serie întregă de opere remarcabile, unele de proporții monumentale.

Originar din Botoșani, și-a făcut studiile liceale la „Institutele Unite” din Iași, unde a avut norocul să aibă ca îndrumători pentru întreaga activitate de mai târziu pe Gr. Cobălcescu la științele naturale, P. Poni la fizică, P. Missir la economie politică și A. D. Xenopol la istoria Românilor. Continuând studiile universitare la Jena, el ajunge unul dintre cei mai distinși elevi ai marelui biolog Haeckel, la care își dă și doctoratul. Mai face studii de specializare în hidrobiologie la Neapole, în Italia.

Intors în țară deși abia de 25 de ani, Antipa își face un plan de activitate, pe care a reușit să-l ducă la îndeplinire, datorită înțelegerii Regelui Carol I. și eforturilor personale de tot felul, ajutat în același timp de o putere de muncă puțin obișnuită, sistematică și persistentă, precum și de o viață îndelungată.

Gr. Antipa s'a manifestat în mai multe domenii: muzeologie, științe naturale, viața economică, politică și culturală.

Pentru meritele sale științifice și de organizare, a fost răsplătit cu diferite distincții: Membru al Academiei Române, directorul Muzeului de Istorie Naturală, Profesor de Zoologie la Facultatea de Medicină, Inspector general în Ministerul Domeniilor, Directorul Pescăriilor Statului, Ministru de Agricultură, Președinte al Inaltului Consiliu Economic, Președinte al Consiliului Superior pentru îmbunătățirea terenurilor, Vicepreședinte al Comisiunii pentru exploatarea științifică a Mediteranei, Membru al Societății Zootehnice din Londra, al Institutului Oceanografic din Paris, al Societății Geografice din Viena și Berlin, al Societății de Agricultură din Franța, America, s. a.

În domeniul muzeologiei este întemeietorul și organizatorul Muzeului de Istorie Naturală, care îi poartă numele.

unic în felul său și care a servit de model multor muzee europene. Realizarea lui n'a fost însă ușoară. Cu ocazia unei priviri retrospective Antipa nu uită să amintească toate eforturile, ce-au fost necesare pentru a se ajunge la ceea ce este astăzi: „Continue călătorii în toate părțile țării, la toate coastele mărilor europene. Permanente legături cu toți comercianții mari de naturalii din lume, bune relații cu tot felul de colecționari, vânzători, pescari, exploratori și cu institutele științifice, o cerșitorie neincetată și a. m. d., toate acestea și alte mijloace au contribuit fiecare în felul său, pentru a organiza și a completa colecțiunile Muzeului” (*Muzeul de Istorie Naturală*, 1918, p. 4). Dar cu toată această „luptă grea” instituția creată de Gr. Antipa n'ar fi ajuns la atâta faimă, dacă întemeietorul ei n'ar fi dat dovadă de o rară pricepere în arta și tehnica muzeală.

Cunoscând psihologia și nivelul cultural al publicului vizitator, Antipa și-a dat seama că unicul muzeu de științe naturale al țării nu poate fi o copie a muzeelor similare din străinătate: „Muzeul de Istorie Naturală, pe lângă cerințele internaționale, mai are de satisfăcut și o problemă națională și aceasta nu poate fi importată. El trebuie să aleagă comorile și frumusețile caracteristice ale naturii acestei țări și să le pună în evidență și trebuie să fie astfel adaptat cerințelor intelectuale și caracterului populațiunii încât să se poată obține prin ele un efect cu adevărat instructiv și educativ” (*Ibidem*, p. 8).

Prin priceperea sa, — Antipa a reușit să creeze o instituție care să servească, atât cercetările pur științifice, adică studiul naturalist al țării, cât și popularizarea învățământului științelor naturale. Înlocuind „sistematica fadă”, care satisface numai pe foarte puțini, cu metoda biologică, întrebuițând toate posibilitățile tehnice, Muzeul lui Antipa este o adevărată copodoperă a genului,

cuprinzând concentrat în sălile sale un întreg Univers Zoologic, în care ai impresia că mai pulsează încă viața. Toate aceste eforturi au făcut ca valoarea colecțiilor muzeale să se ridice până în 1937 la suma de 200 milioane, iar numărul vizitatorilor să fie anual de jumătate milion, cifră ne atinsă de niciun muzeu din Europa.

Dându-și seama de importanța muzeelor pentru cultura unui popor, Antipa a căutat să pună și la dispoziția altora rezultatele bogatei sale experiențe. Într-o comunicare făcută la Academia Română se ocupă amănunțit cu „*Organizarea Muzeelor în România*” (1923) și subliniază că obiectele muzeale nu au scop în sine, ci sunt simple mijloace pentru un scop mai înalt, care este cultura, știința și educația. De aceea „Muzeele trebuie să crească din nevoile noastre proprii, din pământul țării, din firea și din nevoile culturale ale popoului nostru”, *op. cit.* p. 6. A se vedea și articolul: *Despre Muzeele sătești*, 1935.

Convins că unitatea sufletească a popoului nu poate fi consolidată decât prin cultură, Antipa a subliniat de ne-numărate ori că problema culturală trebuie să ne ocupe în prima linie. Pentru a contribui efectiv la studiul acestei probleme, Antipa a publicat o serie de sugestii referitoare la reorganizarea unor instituții de cultură cum este *Academia Română* „care e timpul să pășească cu energie și să ia inițiativa îndrumării și rezolvării marilor probleme, ce i le impun împrejurările de azi” (*Organizarea Muzeelor*, p. 33. Cf. și *Reorganizarea Academiei Române*, 1934; *Rolul Academiei Române în combaterea campaniilor de ponegrire a popoului și statului Român*, 1940). Tot Antipa este autorul proiectului de funcționare al „*Căsei Culturii Popoului*”.

Într'un studiu mai vechiu, în care aplică metoda biologică în studiul faptelor de cultură, Antipa subliniază că organizarea unui stat nu se poate face

prin „improvizații geniale și inspirații de moment” (*Problemele evoluției poporului Român*, 1919). De aceea în anii din urmă, când reformele de stat se țineau la noi lanț, Antipa propune, în calitate de senator, înființarea unor institute pentru reforma statului. „Organizarea noastră socială trebuie pusă de acum înainte pe o bază științifică decurgând din realitățile țării și din firea poporului nostru, pentru ca societatea noastră să nu treacă prin acele grave crize sociale, prin care au trecut alte țări” (*Necesitatea Institutelor de Cercetări științifice pentru satisfacerea nevoilor actuale ale țării*, 1940, p. 4).

Deși Gr. Antipa a muncit o viață întreagă la Muzeul de Istorie Naturală, deși l-au preocupat în largă măsură problemele vieții culturale și sociale, totuși a avut destul răgaz să se dedice și cercetărilor de strictă specialitate, dându-ne o serie de lucrări din domeniul hidrobiologiei sau vieții economice în legătură cu apele României: *Fauna ichtiologică a României*, 1909; *Regiunea inundabilă a Dunării de jos*, 1912; *Pescăria și pescuitul în România*, 1916; *Dunărea și problemele ei*, 1921; *Marea Neagră*, 1941, ș. a.

O preocupare deosebită a lui Antipa, în domeniul economiei politice, a fost de a aduce statului român o serie de venituri din pescăriile sale, din ameliorarea terenurilor inundabile ale Dunării, sau din valorificarea stufului din Delta, etc. De asemenea a stăruit pentru reînvierea vechilor industrii sătești, care sunt de cea mai mare importanță pentru viitorul economic și social al țării. Principiul care trebuie să ne călăuzească, scrie Antipa, este: „De a nu lăsa niciun izvor de bogăție naturală a țării neproaspăt și niciun izvor de energie și muncă neutilizată”. Se cere însă și pentru aceasta un „studiu minuțios asupra naturii țării și asupra aptitudinilor populației respective, precum și asupra posibilităților de aprovizionare

cu materii prime și a desfacerii produselor” [Raport pentru premierea lucrării lui Oreste A. Atanasiu, *Industria sătești în raport cu localizarea mării industrii*. Academia Română, 1928, p. 6].

Când citești gândurile care l-au frământat o viață întreagă pe profesorul Antipa, când vezi că aceleași probleme frământă și astăzi lumea, fără să se poată ajunge la o rezolvare mulțumitoare, atunci numai îți dai seama ce sfătuitor prețios ne-a părăsit pentru totdeauna.

Gh. Pavelescu

MOARTEA SOFIEI VLAD

mama poetului Victor Vlad Delamarina.

La 5 Aprilie a. c. în comuna Chizătău a închis ochii pentru totdeauna, în vârstă de 93 ani, Sofia Vlad, născută Rădulescu, careia — pe lângă meritul de a fi crescut și dăruit neamului pe poetul Vlad Delamarina, — poezia și muzica românească de dincoace de Carpați, dela sfârșitul secolului trecut și începutul celui de azi, îi este tributară mai mult decât oricărui alt ilustru nume feminin din acea vreme.

Căci această personalitate cu întreite calități de literată, muzicantă și pedagogă, după cum o caracterizează d-l Caius Brediceanu, „într'o viață aproape seculară a luat parte la cea mai însemnată și interesantă fază a evoluției culturale și politice a neamului nostru. Înainte cu 70 de ani a participat la primele noastre mișcări culturale, rămânând tot timpul un tip reprezentativ al străduințelor spre progres și cultură dela noi”.

Având o educație aleasă și manifestând înclinații vădite spre artă, în deosebi spre muzică, încă din fragedă copilărie tatăl său, inginerul cadastral Rădulescu din Ciacova, îi angajează ca instructor muzical pe pianistul Neumann, care dându-i lecții de pian timp de un

an, se declară singur depășit de către eleva sa în așa scurt timp.

Astfel, abea după un singur an de studii, la vârsta de 15 ani, în 1866, execută într'un concert public la Timișoara sonata „Patetica” de Beethoven, dovedind excepționale calități de pianistă.

Măritându-se la 17 ani cu Ioan Vlad, Primpretor în Satul-Mic, din această căsătorie se naște Victor, mai târziu poetul Delamarina, Lucia, cunoscuta cântăreață, Paula și Laura, aceasta din urmă violoncelistă și pictoriță (actualmente profesoară pensionată de desen și pictură dela Școala Normală de Fete din Lugoj).

În primii ani ai căsătoriei lăsând la o parte arta pianului, vizitarea expoziției universale din Viena, la 1893, — unde admiră în sala de pian pe un bătrân gârbovit cum cânta de strălucitor la pian, — o stimulează și întorcându-se acasă își reia exercițiul și tehnica pianului, bineînțeles în mod mai mult autodidact.

După patru ani de căsătorie, soțul îi este dat afară din slujba statului, ca Român, devenind apoi avocat în Lugoj. Traiul împreună le-a fost de scurtă durată, căci soțu-i moare la 1884, fiind înmormântat în Budapesta, lângă Eftimie Murgu.

Activează ca profesoară de pian și de limba germană la Azilul „Elena Doamna” din București-Cotroceni între anii 1883—87. Apoi se reîntoarce la Lugoj până la moartea fiului său, poetul Victor, în 1896, ocupându-se numai cu muzica și literatura.

A fost o fire dornică de a se cultiva mereu în artă și litere. Astfel, în timpul acesta și-a luat diploma la Institutul Pedagogic din Caransebeș, iar în toamna lui 1896 pleacă la München cu fiica sa Laura, pentru a o înscrie la Academia de Pictură, unde rămâne până la anul 1903. Aci la vârsta de 50 de ani, se înscrie ca studentă extraordinară și audiază timp de 4 semestre cursurile de

filosofie și pedagogie, fiind prima femeie admisă pe atunci în Universitate, „cu condiția de a nu avea pretenția de a ocupa vre-un post la stat în Germania”.

Asistarea la cursurile universitare n'o împiedică de a da lecții de pian și a face muzică de cameră în tot timpul șederii la München.

La 1903 se reîntoarce la Lugoj, trăind aci până la 1915 apoi la Chizătău în casa strămoșască preotească.

Valoroasa activitate muzicală compozitorică a acestei rare femei se remarcă prin următoarele lucrări publicate în Editura Gebauer din București:

1. Pentru pian: *Cântarea ciobanului, Doina Lăcrămioara, Logojana*, fixată pentru prima dată pe note la 1882.

2. Pentru voce și pian: *Doina Primăvara* cu poezie și muzică proprie.

3. Inedite: Piese de teatru pentru copii: *La Maial, Roza din spini, Oala cu galbeni*, aceasta din urmă cu muzică compoziție proprie.

Traduceri mai însemnate: *Războiul vesel*, operetă de I. Strauss, coruri cu textul tradus din limba germană în română și invers, cum și nenumărate liederuri pt. voce și pian.

În literatură, poeziile, epigramele, meditațiile, traducerile și alte genuri publicate îndeosebi în *Familia* lui I. Vulcan, cum și numeroase creațiuni poetice și traduceri nepublicate, — se află ca manuscrise originale în posesia fiicei răposatei, Laura Vlad-Chizătău, și cari în deosebi pentru mișcarea literară bănățeană, ar putea constitui valori fie de reeditare, fie de primă publicare a celor inedite.

În timpul primului război mondial, Sofia Vlad, pentru bogata activitate literară și artistică ce a desfășurat cu vădit caracter național românesc în trecut, cum și pentru faptul că feciorul său, Victor, a fost ofițer în Marina Română, siguranța maghiară n'a cruțat-o, ci, ca și pe alte sute și mii de intelectuali și naționaliști români din Ardeal

și Bănat, în Septembrie 1916 a deportat-o, dimpreună cu fiica sa Laura, la Șopron, sub motivul că sunt „nesigure politicește”.

Eliberate în Aprilie 1917, se reintorc la Chizătău, fiind ținute și pe mai departe sub vigilența jandarmilor cu pene de cocoș, până la venirea României Mari.

În era mult doritei libertăți românești, duce o viață foarte retrasă, iarna la Lugoj, iar vara în Chizătăul de frumoase tradiții de manifestări muzicale și corale bănățene.

Sofia Vlad a fost un suflet ideal, sacrificat pe altarul artei, familiei și moralei, până la sfârșit. În momentele finale ale vieții sale pământești, înconjurată fiind doar de blândețea privirii ale prea iubitei sale fiice Laura, degetele-i tremurânde au mai încercat odată să schițeze pe învelișul plapomei secvența terțelor duble, iar buzele-i cu suflul tot mai rece au exprimat într-un liniștit morendo, ultimul fragment de gamă: do, re, mi, fa, sol.

Așa s'a stins compozitoarea și literata Sofia Vlad, dormindu-și somnul de veci, după propria-i dorință, fără să fi fost tulburată de pompă funebră și discursuri, în cimitirul din Lugoj, alături de atâtea rămășițe pământești cu ilustre nume în cultura românească din Bănat.

Nicolae Ursu

EMIL PETROVICI, TEXTE DIALECTALE¹⁾

Insemnătatea pe care o are Atlasul Linguistic Român pentru studierea limbii române și a trecutului neamului românesc este recunoscută astăzi de toți. Fără să se exagereze, valoarea acestei opere de proporții este imensă. Ea este sporită deopotrivă prin metoda perfecționată de alcătuire, fiind cea din urmă operă de acest fel, s'a putut folosi de

toată experiența celor anterioare, — precum și de inovațiile pe care le aduce.

Una din aceste fericite inovații este și culegerea de texte dialectale.

Cei doi anchetatori, în cercetările lor pe teren, nu s'au mărginit numai la chestionarele voluminoase cu care au pornit la lucru. Din aproape fiecare localitate unde s'au oprit pentru a face anchetă, au notat ocazional fel de fel de întâmplări, pățanii de ale informatorilor, chestiuni în legătură cu îndeletnicirile lor, obiceiuri locale, credințe, superstiții, vrăji și tot soiul de manifestări literare populare.

Anchetatorul și autorul părții a doua a Atlasului Linguistic Român, profesorul Emil Petrovici, a publicat ca suplement al atlasului său, după ce ne-a dat două volume, textele culese în timpul anchetei. Cine cunoaște câtuși de puțin metoda urmată în alcătuirea ALR. II, care, spre deosebire de ALR. I, are anchetați în aceeași comună mai mulți informatori, de obicei din toate branșele de activitate ale țaranului nostru și cine mai știe și preferința dovedită a profesorului Petrovici pentru folklor și calitatea sa de a se familiariza ușor cu cei anchetați, deschizându-le inima și deslegându-le limba nu mai rămâne surprins de bogăția și varietatea textelor publicate în cele peste 370 pagini ale volumului de față.

Gândul lui Sextil Pușcariu, directorul ALR, când a introdus această inovație a fost de sigur să facă un serviciu lingvistice. Și într'adevăr textele adunate și prezentate în volum completează hărțile atlasului și rotunjesc imaginea lingvistică a teritoriului românesc. Câtă vreme în hărți putem urmări aproape exclusiv fenomenele fonetice, morfologice și lexicale numai în cuvinte izolate, cu excepția unor fraze traduse din limba literară în graiurile populare, aici în texte graiul informatorilor curge în forma sa naturală de toate zilele. „Dacă pe hărțile lingvistice ale Atlasului nostru, —

¹⁾ *Texte dialectale culese de Emil Petrovici. Suplement la Atlasul Linguistic Român II (ALRT II) Sibiu-Leipzig, 1943, XVI + 370 p.*

spune autorul în prefață — e fixată imaginea, să zicem „fotografia” instantanee, nemișcată a graiului din fiecare punct cartografic, atunci prin aceste texte am dat și un scurt „film” cu imagini mișcătoare pe care putem urmări aceleași graiuri în mers, fiecare cu ritmul și mlădierile sale proprii” (p. VII).

Textele cuprinse în acest volum servesc în primul rând la studiul fenomenelor de sintaxă. Ele dau prilej să se facă în același timp interesante observații de fonetică sintactică, mai mult decât materialul expus în hărți. În ajutorul acestor cercetări de natură lingvistică vine și meritul de căpetenie al textelor: transcrierea fonetică. Inzestrat cu excelente calități de fonetician, profesorul Petrovici a notat impresionist cele mai subtile nuanțe ale sunetelor, ținând seamă și de articulația lor în frază. Ne-a dat astfel cea mai fidel transcrisă colecție de texte dialectale, pe care o avem până acum. În afară de acestea, ca și hărțile Atlasului, textele scot în lumină din bogatul tezaur al limbii române cuvinte dialectale nerelevante și înțelesuri necunoscute, pe care lexicologia va trebui să le înregistreze.

Urmărind scopuri lingvistice, în realizarea lor, anchetatorul a notat tot ce i s'a povestit. Așa bunăoară, cum era să fie omorât informatorul de taur (p. 1), cum se fierbe rachiul (p. 96), cum se face ceara (p. 100), cum se lucrează pielea pentru cojoace (p. 168), cum se spală tortul (p. 179), cum se sădește via (p. 179) sau cum se face laptele acru (p. 182), etc. Cu toate acestea, acest volum de texte are mai degrabă aspectul unei culegeri de folklor. Dacă aceste texte au în majoritatea lor un conținut folkloric, explicația este la îndemâna tuturor: culegând folklor, anchetatorul a putut mai bine să-și adune materialul de limbă necesar.

Aduitate din 73 de localități, textele îi îmbie folkloristului spre cercetare obișnuite ocazionale, dela diferite sărbători,

credințe în ființe fantastice, superstiții, vrăji, elemente de medicină populară și adesea snoave, descântece, strigături și alte manifestări de literatură poporană de pe întreg cuprinsul pământului românesc, iar lingvistului deopotrivă mostre de limbă din toate ținuturile unde se aude limbă românească. Textele culese dintr'o comună, — cu excepția câtorva localități (Jdrele, Jugoslavia și Scărișoara, jud Turda), unde anchetatorul a făcut speciale studii de folklor pe teren, — nu reprezintă monografiile folklorice. Culegerea lor nu s'a făcut sistematic, ci după cum i s'a prilejuit să dea peste informatori înzestrați cu darul povestirii. Confruntate însă cu alte texte adunate din diferite regiuni, acestea pot aduce un real folos, dând puțința fixării aproximative a ariilor anumitor fenomene folklorice.

Atlasul Lingvistic Român crește în însemnătate prin textele dialectale adunate, iar cel ce s'a ostenit a le publica culege încăodată binemeritate laude pentru tot devotamentul cu care servește liguistica română. *Romulus Todoran*

„WALLENSTEIN”

LA TEATRUL GERMAN DIN SIBIU

Cine pătrunde în lumea dramatică schilleriană nu poate gusta din miezul însuși al unei opere atât de perfect rotunjite, dacă nu are în mâini torța concepției estetice, care a stat la temelul fie al lui „Don Carlos”, fie al înaltei experiențe din „tragedia cu coruri” „Die Braut von Messina”. Perspectivele care țin de această concepție merg în adâncimile cele mai limpezi ale substanței estetice, acolo unde bate inima însăși a artei, sau spre zenitul cast al emoției morale.

Animată de impulsuri cert teoretice, opera dramatică a lui Schiller pare adeseori justificarea, pe planul sensibil al artei, pe care gânditorul o aduce conceptelor sale fin țesute în eterurile reci

ale abstracțiunii. Așa dar, problema libertății el și-o pune încă din început, când destinul său se smulgea atâtor împrejurări aspre, care înălțuiseră aripile tânărului elev nedisciplinat, ros de febrele literaturii, fugăr din oraș în oraș, după succesul dela Manheim-al „Hoților”. Mai revărsând spumele fervorii lirice peste marginile cupei care îmbată, „Fiesko” și „Kabale und Liebe” își au sursa în aceeași luptă a geniului cu materia din care se intrupează și pe care, într-o sforțare eroică și lucidă, o va spiritualiza. Acestei perioade, fermentii îi deschid pragul admirabil, ce „Don Carlos” îl constituie pentru a doua perioadă, clasică și nobil fecundă, când apar marile opere ale maturității Astfel „Don Carlos” include, în vraja tinerească și încă beată de lirism, toată arhitectura morală a operei de maturitate, deși substratul acestui poem dramatic, motivul lui intim, diferă absolut de acel al dramelor și tragediilor care îi vor urma. E, în „Don Carlos”, un vers care taie în diamantul gândirii schilleriene, unul din aforismele ce abundă în literatura poetului filosof: „Liebe kennt der allein, der ohne Hoffnung liebt” (Prințul către Eboli). Efervescența sentimentală a dramei de aici izvorăște. Nu numai atât, dar toate avânturile generoase ale lui Posa și ale lui Don Carlos, tot acel vis nebunesc al umanității viitoare stă în cumpăna nostalgiei sentimentale, infinit amare, dar și infinit de rodnice în același timp. Ironia subtilă, de reminiscență hamletiană, care străbate spumoasa țâșnire de ideal, dând farmecul specific al operei, provine din aceleași straturi sentimentale.

Lui „Don Carlos” i-a urmat, însă, în cariera poetului, o epocă de studii istorice, de kantianism revelator (Schiller deschisese, cu anumite chei împrumutate din „Critica judecării”, orizonturi proprii ideilor sale de libertate, de estetică și de morală). Mai importantă, pentru literatura dramatică a autorului lui „Wallenstein”, ne pare concepția sa etică, acea

morală a inimii, care menținând înălțimile atât de pure la care o ridicase Kant, o însămânța totuși într'un sol nutritiv, de sensibilitate. Aceste enclave teoretice, dacă aveau să asigure cimentul unei construcții înălțate cu o cutezanță ce se voia stăpânită de demonii armoniei eline, nu mai puțin au ucis în dramaturgia schilleriană suflul de viață care țâșnise la începuturi. Fie că e vorba de „Maria Stuart” sau „Wilhelm Tell”, întrii în aceeași lume de eroi sublimi, cărora le lipsește, în mijlocul tuturor forțelor supreme ale vieții, viața însăși. În sângele lor nu arde focul nostru de pe pământ, ci o altă văpaie prometeică, furată din recea ardere astrală.

Cât admira Schiller pe Greci, pentru poesia lor „naivă”, în osmoză cu natura și prin ea viabilă, poezie regăsită apoi în Goethe, magicul, spinozistul! Gândirea sa era însă cum îi da să înțeleagă Humboldt, cu totul modernă, problema-tizantă, antigreacă, sub stăpânirea tășurilor critice. Simți perpetuu, în dramaturgia schilleriană din epoca ultimelor creații, dinții ascuțiți ai gândirii abstracte mușcând cu poftă din fructul tragic.

Undeva, Schiller recomandă poetului dramatic să procedeze întocmai sculptorului, care despoaie vestmintele moderne și nu reține din tot ce îmbracă pe omul zilelor noastre decât ceea ce lasă vederii forma cea mai înaltă, forma umană. De fapt, însă, autorul lui „Wallenstein” nu mai păstrează din om decât o supra-esență, acele figuri care nu descind niciodată între noi, muritorii, ci rămân pururi în măreția lor contemplată. Prologul trilogiei se încheie chiar cu această formulă, ce conține, precum o sumă purificată și redusă la sămburele extrem, întreagă motivația unei lumi ideale: „Ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst”.

Un erou invins de propriile lui greșeli e Wallenstein, de echilibrul rupt al unei ambiții ce nu mai putea fi stăpânită, însă frumusețea sa tragică stă în

seninurile astrale care îi înalță visurile și îi trădează planul. Demonul său luptă nu atât cu lumea reală și agrestă, cât înfruntă effluviile proprii lui voinți și încearcă să smulgă stelelor hotărîrea definitivă, sub semnul căreia vieța lui să-și poată împlini măsura. În celebrul monolog din „Wallensteins Tod” (actul I), el acuză tocmai împrejurările coapte care îl împing la act și îl silesc să coboare din starea de libertate a faptului gândit, a aventurii urzite mai mult pe planul misterios al astrelor decât în mijlocul realității crude. Mereu atras în orbita realității, de împrejurări ca și de ambiția precisă, nesătulă, a contesei Terzky, a lui Terzky sau a lui Illo, el se determină greu fiindcă orice hotărîre înseamnă sfârșitul jocului cu stelele și cu tragica lui demonie lăuntrică.

Din acel joc nespus al visurilor sale gustate atât de pur și atât de liber, se deslănțuie, ca un torent implacabil, drama care duce la rușine și moarte. Cele zece acte ne țin în chiar miezul desnodământului, căruia îi dau aura necesară.

Cea căreia ambiția îi toarnă în sânge toată furia și pofta luptei cu realitățile vii, e contesa Terzky, sora eroului și — dacă se poate spune — vina lui. Printre o cutezanță virilă și o inteligență roasă de dorința de a înfăptui ceea ce Wallenstein ar vrea să țină numai în eterul problematic al astrologiei, ea poartă parcă făclia desnodământului de-a-lungul întregii acțiuni. Când totul se sfârșește, când rodul trădării nu mai e decât moartea, ea îmbracă în schimb haina curată a demnității tragice, prin care își răscumpără marea și dureroasa vină.

Max Piccolomini și Thekla sunt poate cea mai realizată din acele perechi tineresti, care îi erau atât de scumpe lui Schiller. Iubirea, aici, nu mai păstrează nimic din carnalitatea bolnavă a instinctelor ce se deschid primăvăritic, ci se înalță la seninul aceleiași purități morale, de sigur neviabile, însă de un farmec al său ce nu se desminte niciodată. Mai

ales Max, prietenul cel mai drag al eroului, e una din aparițiile rare ale teatrului schillerian. Vigoarea castă ce îl umple în toate actele lui, inima aceea generoasă, candidă, eroică, bate în sală și sunetul ei se aude neconținut, venind de sigur nu dintr'un piept omenesc ci din vibrația acelei lumi înalte, căreia Wallenstein nu-i ascultase tocmai acest indemn. Acest glas providențial și care era de fapt steaua lui cea bună.

Trilogia „Wallenstein” e una din operele mari ale lui Schiller prin acest contur de personaje, tras de un condei lucid și artist, într'o arhitectură dramatică sobră și strălucitoare. În istoria literaturii germane ea ocupă unul din locurile cele mai de seamă.

Foarte lăudabilă e, așa dar, întreprinderea teatrului german din Sibiu, de a înscena cele două din urmă părți ale trilogiei schilleriene: „Die Piccolomini” și „Wallensteins Tod”, părți indestructibile legate între ele și formând o tragedie de imense proporții a zece acte („Wallsteins Lager” e o comedie care preludiază opera și poartă asupra atmosferei generale a războiului de treizeci de ani). Acest efort extraordinar își are fără îndoială riscurile lui și vina deficiențelor e mai ales de căutat în lipsa de mijloace a unei scene provinciale, însă răsplata încercării stă tocmai în frumusețea efortului, iar biruința în acceptarea lui. D. G. Ongyerth, directorul teatrului, care și-a luat răspunderea regiei lui „Wallenstein”, a avut de luptat cu atâtea piedici, pe care nu le putem ignora, și care s'au împotrivit unei realizări mărețe, pe măsura operei literare ce trebuia dată scenei. Astfel, dacă suntem nevoiți să recunoaștem că spectacolul „Faust”, de anul trecut, era mai armonios încheșat și ținut de mâini mai sigure, acel de acum a rezistat în primul rând datorită celor doi actori care au avut rolurile lui Octavio și Max Piccolomini. Pe d. Wolfgang Arndt l-am văzut plin de posibilități, talentat și inteligent

interpret al rolurilor care se cer discret nuanțate, după un profil strict interior, psihologic, al personajilor. Domnia sa a trecut dela Oreste din „Iphigenia” lui Goethe la Wurm din „Kabale und Liebe”, menținând fiecăruia din aceste roluri personalitatea și masca atât de diferențiată, în tragicul antic sau dramaticul burghez. Disciplina artistică, studiul pe care d. Arndt îl face în țesutul dramatic al rolurilor, îi asigură totdeauna succesul. De sigur însă că rolul cel mai deplin conturat al carierei sale sibiene a fost acest Octavio de scenă mare, care a trăit dintr'o stăpânire, o tehnică și o intuire dramatică admirabile. Fin și bogat în expresie, gradat după o scară infinitezimală, incarnând un personajiu ale cărui virtualități vin toate dinăuntru.

Surpriza cea mai frumoasă a spectacolului a fost însă tânărul interpret al lui Max Piccolomini, d. Ernst Kraus, recent descoperit al teatrului german din Sibiu. D. Ernst Kraus are nu numai talentul, care îl poate duce spre cea mai durabilă carieră dramatică, dar și inteligența scenei, acea forță clară prin care actorul stăpânește nu numai rolul său propriu ci și toate punctele invizibile care leagă personajul său de celelalte. Fizic plăcut, exuberanță tinerească purtată în limitele pure ale artei, tăind liniile rolului lui Max Piccolomini din acel avânt de candoare și juvență schilleriană, pătruns de savoarea jocului și voluptatea rampei, nu-i mai lipsește d-lui Ernst Kraus decât, imediat ce va fi posibil, o școală serioasă în marile teatre din Germania. Domnia sa a dat interpretării lui Max acel fierbinte lirism etic, acel patos transparent, care fac frumusețea rolului, umplând spectacolul de o prezență vie, luminoasă și fermecătoare.

Neadaptat unui rol complex și masiv ca acela al lui „Wallenstein”, d. Hermann Glaser a contribuit astfel în bună parte ca spectacolul să nu fie întreg și să nu se reazeme tocmai pe stâlpul cel mai

puternic. Foarte bun comediant, interpret amabil al rolurilor de satiră, domnia sa nu a rezistat focului lăuntric ce arde un personajiu de talia lui Wallenstein, încât nehotărârile eroului au părut tot timpul datorite unui caracter șovăelnic în armura sa internă sau exterioară. Wallenstein, așa cum a fost interpretat acum, a căzut nu din înălțimile acelei demonii care sublimează, ci de pe trambulinele nesigure ale unor împrejurări pierdute. Iar visul stelar al lui Wallenstein era continuu înafara eroului, care încerca zadarnic să-l prindă din versurile rostite cu egală lipsă de culoare.

Același lucru se poate spune despre jocul stilat dar neconvingător al doamnei Margot Göttlinger, în contesa Terzky.

Îngrijit a jucat domnișoara Monika Darlies, în Theckla, deși cam rece, acolo unde vocea trebuia vibrată de sentimente caste și aprinse. Bine, doamna Ursula Boja, ca soție a lui Wallenstein, cu acel aer domestic și blând care convine rolului.

I. Negoitescu

† VICARUL ȘTEFAN BUZILA

În ziua de 6 Mai s'a stins din viață preotul octogenar Ștefan Buzila, vicarul Năsăudului, în comuna Poiana-Ilvei, unde a celebrat cea dintâi și cea din urmă sf. liturghie. Rămășițele sale pământești au fost înhimate în cimitirul bisericii din Poiana-Ilvei, în ziua de 10 Mai, în prezența unui mare număr de credincioși, serviciul funebru fiind oficiat de un sobor de preoți prezidat de către delegatul Pressfințitului Episcop Dr. Iuliu Hossu din Cluj. Venerabilul decedat a fost o distinsă figură de cărturar și de îndrumător spiritual și economic în Granița Năsăudului, unde a trasat brazde adânci, care se vor impune tot mai mult atenției generațiilor viitoare.

Vicarul Buzila s'a născut la 1865, în comuna Rebrîșoara, într'o veche familie românească de țărani grănițeri. După mamă descinde din familia nobilă Rus, originară din Săliștea Maramureșului, care la începutul sec. XVIII emigrase din Maramureș și se stabilise în comuna Rebra din ținutul Năsăudului. Un unchiu al său, maiorul de jandarmi Dumitru Rus, care în revoluția din 1848 a salvat steagul batalionului de grănițeri, înfășurându-l în jurul trupului său, — îl destinase carierii militare, fiind încântat de progresul strălucit realizat de nepotul său în școala primară. Moartea neașteptată a unchiului a schimbat brusc destinul nepotului, care era orfan și de tată, iar mamă-sa mai avea de crescut încă alți patru copii.

În fața greutăților provocate de lipsa de mijloace materiale, copilul dornic de învățătură se hotărî să urmeze din puteri proprii Liceul Grănițeresc din Năsăud, pe care-l urmă până la sfârșit, parcurgând zilnic distanța de 3 km. dintre Rebrîșoara și Năsăud, purtând costumul țărănesc și ducând pe umeri traista cu cărțile și rechizitele școlare, cumpărate cu banii primiți dela părinții elevilor mai slabi, meditați de el. Totuși elevul Ștefan Buzila a fost în permanență cel dintâiu la carte între conșcolari, iar în cadrele societății de lectură emula cu elevii cei mai distinși între care găsim pe poetul Gheorghe Coșbuc și pe Ilie Cristea, colegul său de bancă, viitorul Patriarh al României.

După trecerea cu „eminență” a examenului de maturitate (bacalaureat), a urmat Academia Teologică din Gherla, unde limba de propunere era cea latină. Prin purtarea exemplară și pregătirea temeinică a colocviilor și a examenelor, tânărul teolog a atras atenția episcopului Ioan Sabo, care-l numi cancelist la Episcopie, fiind încă numai în anul al treilea de teologie. Funcțiunea aceasta a îndeplinit-o timp de trei ani, doi ani ca student în teologie, iar un an ca teolog

absolvent. În 1890 s'a căsătorit cu Regina Bal, fiica protopopului Iosif Bal din Ilva-Mare. Tot în acest an, refuzând ofertele ispititoare ale episcopului de a rămânea la cancelaria episcopală, se stabilî ca administrator parohial în comuna Poiana-Ilvei, căreia și-a închinat toate eforturile muncii sale de peste cinci decenii.

Preoția din acele vremuri era o misiune grea și plină de răspunderi, preotul fiind în aceeași persoană duhovnicul, medicul, avocatul și îndrumătorul economic și politic al poporului. Preoția era o apostolie de continuă jertfire de sine, lipsită de orice ajutor material din partea stăpânirii străine, care vedea în preotul valah pe instigatorul de totdeauna. Preotul avea de luptat astfel și cu greutăți materiale, care erau cu atât mai pronunțate în parohia Poiana-Ilvei, parohie săracă și compusă numai din 800 suflete, cu biserică, școală și casă parohială construite din lemn, vechi și dărăpănate. Tânărul preot Șt. Buzila nu era omul care să se teamă de greutăți. El era reprezentantul tipic al Românului ardelean, luptător de o mie de ani pentru existență și dreptate. De aceea el reuși cu prisosință atât ca preot, cât și ca tată la 11 copii, cărora le-a dat o educație aleasă.

Odată cu instalarea lui în Poiana-Ilvei, el hotărî să-și lege soarta de aceea a credincioșilor săi. Din zestrea primită cu soția sa, și din economiile făcute în calitate de cancelist la episcopie, și-a cumpărat un intravilan frumos în mijlocul comunei și câteva locuri în hotarul satului. Paralel cu activitatea preoțească s'a ocupat intens cu toate îndeletnicirile gospodărești, dar mai ales cu pomicultura și cu stupăritul, pentru care a obținut numeroase premii la diferitele expoziții agricole. Cu timpul și-a zidit o casă spațioasă din cărămidă și piatră, înghimbându-și o gospodărie proprie, care servea de model credincioșilor săi. Este

de menționat, că întregul material întrebunțat la casă și la edificiile gospodărești, au trecut mai întâi prin mâinile sale. Vestea hărniciei lui a străbătut în toate satele grănițerești, încât gospodarii își trezeau copiii dimineața prin cuvintele: Sculați leneșilor că Popa din Poiana lucrează de un ceas cu coptii lui pe grădină!"

Tactul pastoral, talentul oratoric, integritatea caracterului, bunătatea sufletească și hărnicia fără pereche a preotului Buzila au avut o înrăurire din cele mai binefăcătoare asupra locuitorilor. În scurtă vreme ei au devenit evlavioși și iubitori de biserică; neînțelegerile, vițiile, concubinajul și procesele au dispărut aproape cu desăvârșire, iar viața economică a satului a înregistrat un avânt necunoscut până atunci. Vechea clădire a școlii a dispărut, dând loc unui edificiu spațios și igienic, iar în locul bisericii de lemn s'a clădit o biserică frumoasă de piatră, înzestrată cu clopote și aparaminte, iar altarul și picturile murale au fost executate de către renumitul pictor bisericesc ~~Victor~~ Smighelschi.

Stăpânirea românească, apreciind meritele naționale ale preotului Buzila, l-a distins cu mai multe decorații și a apelat de repetite ori la bogata lui experiență, chemându-l la conducerea diferitelor instituții publice. A fost permanent membru în comisia de conducere a fondurilor grănițerești, iar câțiva ani președintele acesteia. În acest timp a pus bazele edificiului monumental al internatului și al edificiului destinat școlii normale de învățători. A fost unul din dușmanii pentru întemeierea societății de exploatare forestieră „Regna” și unul din membri comisiei de conducere a acesteia; timp îndelungat a fost președintele Camerei Agricole a județului Năsăud, pe care a condus-o cu multă pricepere și spre mulțumirea tuturor; iar în 1931 alegătorii județului său l-au

trimis să le reprezinte interesele în Senatul României. Pentru meritele preoțești superiori bisericești l-au onorat cu titlul de protopop onorat și de asesor consistorial, i-au încredințat sarcina de censor al veniturilor bisericești din Vicariat, iar în 1934 l-au numit vicar al Năsăudului, ca pe cel mai vrednic dinținut pentru a ocupa scaunul onorat de atâția vicari iluștri. În calitatea aceasta a reorganizat Vicariatul, a pus la punct arhiva vicarială și a dat dispoziții tuturor preoților pentru întocmirea de monografii a satelor grănițerești, care să servească de izvoare la editarea unei monografii mai mari, privitoare la întregul ținut al Năsăudului.

Cu toată uriașa activitate pastorală și economică desfășurată de Păr. Buzila, el a rămas în contact permanent cu evoluția culturală a timpului său. Vasta lui bibliotecă cuprinde toate produsele culturale românești ale Transilvaniei, împreună cu colecțiile de ziare și de reviste românești apărute în timpul vieții sale. Tot aici găsim o mulțime de cărți teologice, pastorale, istorice, sociale și economice românești, precum și latinești, germane și maghiare, limbi pe care le vorbea la perfecție. În 1910 a publicat o frumoasă monografie a satului Poiana-Ilvei, apreciată chiar și de specialiștii din Vechiul Regat. În timpul stăpânirii românești a luptat alături de profesorii I. Moșil și V. Șotropa pentru înființarea revistei istorice „Arhiva Someșană”, în coloanele căreia a publicat mai multe studii și articole despre trecutul Grănițerilor și despre activitatea vicarilor din Năsăud. El a fost și unul din stâlpii neclintii ai Așteii, în cadrele căreia a activat neîntrerupt.

În 1940, în urma reinstalării vremelnice a stăpânirii străine, s'a retras la Poiana-Ilvei, lăsând așezarea grelei sarcini a vicariatului pe umeri mai voinici și mai tineri. Ultimile zile ale vieții i-au fost întunecate de soarta tragică a nea-

mului său sfâșiat și invadat de dușmani, precum și de despărțirea prin graniță artificială de cinci din copiii săi, pe care n'a mai avut bucuria de a-i vedea adunați în jurul său.

Vieța plină de conținut a Vicarului Ștefan Buzila, se impune ca pildă vie și vrednică de urmat pentru toate generațiile de preoți români!

TRANSILVANIA

ORGAN AL ASTREI

CUPRINSUL:

<i>Dr. Rubin Patiția</i>	Amintiri din timpul Memorandului
<i>I. Lupaș</i>	Asociațiunea Transilvană și Matica Slovenska
<i>Ax. Banciu</i>	Roiri săliștene
<i>Lucia Cosma</i>	Carmen Sylva și Ardealul
<i>Vasile Vartolomei</i>	Legăturile poetului Eminescu cu Bihoreni

CRONICI:

<i>Radu Stanca</i>	Mihai Beniuc: Poezii
<i>I. Tarnaovski</i>	Al. Procopovici: Die Rumänenfrage
<i>Dr. Mihail D. Pan</i>	Matica Slovenska - Octogenară

INSEMNAȚII:

Tr., Hotărârea cea mare. — Două circulare ale Astrei. — *B.*, Revue de Transylvanie. — *Gh. Pavelescu*, Grigore Antipa (1867-1944). — *Nicolae Ursu*, Moartea Sofiei Vlad. — *Romulus Todoran*, Emil Petroviciu: Texte dialectale. — *I. Negoșescu*, „Wallenstein“ la teatrul german din Sibiu. — *F.*, Vicașul Ștefan Buzilă.